

**T. C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

Ekonomi ve Finans Anabilim Dalı

**SAVUNMA SANAYİ HARCAMALARININ TÜRKİYE
EKONOMİSİNE MAKRO EKONOMİK ETKİLERİNİN
İNCELENMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Yunus BİLİCİ**

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Lokman KANTAR

İSTANBUL – 2021

TEZ TANITIM FORMU

- YAZAR ADI SOYADI** : Yunus BİLİCİ
- TEZİN DİLİ** : Türkçe
- TEZİN ADI** : Savunma Sanayi Harcamalarının Türkiye Ekonomisine Makro Ekonomik Etkilerinin İncelenmesi
- ENSTİTÜ** : İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
- ANABİLİM DALI** : Ekonomi ve Finans Anabilim Dalı
- TEZİN TÜRÜ** : Yüksek Lisans
- TEZİN TARİHİ** : 06.08.2021
- SAYFA SAYISI** : 123
- TEZ DANIŞMANLARI** : Dr. Öğr. Üyesi Lokman KANTAR
- DİZİN TERİMLERİ** : Türkiye, savunma, harcama, güvenlik, makro, ekonomi, etki
- TÜRKÇE ÖZET** : Savunma harcamalarının Türkiye’de ekonomik değişkenler üzerindeki etkilerini araştırılmaktadır.
- DAĞITIM LİSTESİ** : 1. İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsüne
2. YÖK Ulusal Tez Merkezine

İmzası

Yunus BİLİCİ

T. C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Ekonomi ve Finans Anabilim Dalı

**SAVUNMA SANAYİ HARCAMALARININ TÜRKİYE EKONOMİSİNE
MAKRO EKONOMİK ETKİLERİNİN İNCELENMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Yunus BİLİCİ

Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Lokman KANTAR

İSTANBUL – 2021

BEYAN

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğu, başkalarının ederlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğu, kullanılan verilerde herhangi tahrifat yapılmadığını, tezin/projenin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez/proje olarak sunulmadığını beyan ederim.

Yunus BİLİCİ

...../...../2021

T.C.
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yunus BİLİCİ'nin Savunma Sanayi Harcamalarının Türkiye Ekonomisine Makro Ekonomik Etkilerinin İncelenmesi adlı tez çalışması, jürimiz tarafından Ekonomi ve Finans anabilim dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan *Dr. Öğr. Üyesi Lokman KANTAR*
(Danışman)

Üye

İmza

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÖZAN

Üye

İmza

Doç. Dr. İbrahim BOZKURT

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

... / ... / 2021

İmzası

Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ

Enstitü Müdürü

ÖZET
SAVUNMA SANAYİ HARCAMALARININ TÜRKİYE EKONOMİSİNE
MAKRO EKONOMİK ETKİLERİNİN İNCELENMESİ

Ülkelerin güvenliği açısından savunma hizmetleri büyük önem arz etmektedir. Türkiye stratejik konumu itibarı ile bölgesel çatışmaların yaşandığı bir konumda yer almaktadır. Türkiye açısından bu bölgede güçlü olabilmek için savunma sanayine büyük önem verilmektedir. Türkiye savunma sanayisi ile ilgili ihtiyaçları ithalat yoluyla karşılarken son yıllarda yerli savunma sanayi konusunda da büyük gelişmeler göstermiştir. Savunma sanayi için yapılan harcamalarının makro ekonomik etkileri ülke ekonomisi açısından önemlidir.

Bu çalışmanın amacı, savunma harcamaların ekonomik değişkenler üzerindeki etkilerini, dış borç GSYİH büyümesi, ticaret dengesi, işsizlik ve enflasyon gibi diğer değişkenlerle araştırmaktır. Türkiye için zaman serisi verileri kullanılarak ve Granger nedensellik metodolojisi kullanılarak ampirik analizlerden yararlanılmıştır. Verilerin erişilebilirliği ve açıklayıcılığı doğrultusunda çalışmanın kapsamı 1990 ve 2017 yılları arasındadır. Bu çalışmanın temel çıkarımı, karar vericilerin ekonomik sorunların çözümünde savunma harcamalarını azaltma gerekliliğini göz ardı etmemeleri gerektiğidir. Eğer hükümetler savunma harcamalarını azaltabilirse, serbest kalan kaynaklar ülkelerin ekonomik büyümesi için teşvik edici olan daha verimli alanlara kaydırılacak ve dolayısıyla dış borç, işsizlik gibi problemler azalma gösterebilecektir. Bu çalışmada, nedenselliğin savunma harcamalarına doğru olduğu enflasyon ve büyüme değişkenleri öne çıkmaktadır.

Anahtar kelimeler: Türkiye, savunma, harcama, güvenlik, makro, ekonomi, etki

ABSTRACT
INVESTIGATION OF THE MACRO-ECONOMIC EFFECTS OF DEFENSE
INDUSTRY EXPENDITURES ON THE TURKISH ECONOMY

Defense services are of great importance for the security of countries. Due to its strategic location, Turkey is in a position where regional conflicts are experienced. Turkey attaches great importance to the defense industry in order to be strong in this region. While Turkey meets the needs of the defense industry through imports, it has also shown great progress in the domestic defense industry in recent years. The macroeconomic effects of the expenditures made for the defense industry are important for the country's economy.

The aim of this study is to investigate the effects of defense expenditures on economic variables with other variables such as foreign debt GDP growth, trade balance, unemployment and inflation. Empirical analyzes were used for Turkey using time series data and Granger causality methodology. In line with the accessibility and explanatory nature of the data, the study covered the years between 1990 and 2017. The main implication of this study is that decision makers should not ignore the necessity of reducing defense expenditures in solving economic problems. If governments can reduce their defense expenditures, the released resources will be shifted to more productive areas that encourage the economic growth of countries, and thus problems such as foreign debt and unemployment may decrease. In this study, inflation and growth variables, in which causality is towards defense expenditures, come to the fore.

Keywords: Turkey, defense, spending, security, macro, economy, impact

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	vi
TABLolar LİSTESİ.....	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	viii
ÖNSÖZ.....	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SAVUNMA HİZMETLERİ VE SAVUNMA HARCAMALARI

1.1.Savunma Hizmetleri ve Harcamaları	2
1.1.1.Savunma Hizmetleri	2
1.1.2. Savunma Harcamaları Kavramı.....	2
1.1.3. Verilerin Temin Edilmesi	3
1.1.4. Savunma Sanayi.....	4
1.1.4.1. Türkiye'de Savunma Sanayi.....	5
1.2.Savunma Harcamalarının Sınıflandırılması	6
1.3.Savunma Harcamalarının Nedeni.....	8
1.4.Savunma Harcamalarının Hacmi.....	10
1.5. Savunma Harcamalarının Özellikleri	11
1.6. Savunma Harcamalarını Belirleyen Faktörler	14
1.6.1. Ekonomik ve Mali Faktörler.....	14
1.6.1.1. Ülkenin Gayri Safı Milli Hasılası	14
1.6.1.2. Ülkenin Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi	16
1.6.2. Siyasi ve Sosyal Faktörler.....	17
1.6.2.1. Tehdit ve Jeopolitik Durum	17
1.6.2.2. Silahlanma Yarışı ve Komşu Ülkelerin Savunma Harcamaları.....	18
1.6.2.3.Ülkenin Siyasal Rejimi	19
1.6.2.4.Askerî İttifaklara Katılım	20
1.6.2.5.Terör Problemi	21
1.7. Savunma Harcamalarında Etkinlik.....	22

1.8.Savunma Harcamalarının Düzeyi.....	23
1.8.1. Güvenlik İhtiyacının Tespiti	23
1.8.1.1. Dış Politika Yaklaşımı	23
1.8.1.2. İç Politika Yaklaşımı.....	23
1.8.1.3. Kaynak Sınırlaması	24
1.8.2. Savunma Bütçelemeesi.....	25

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE SAVUNMA HARCAMALARININ GELİŞİMİ

2.1.Türkiye’de Savunma Harcamalarının Kaynakları.....	27
2.1.1.Bütçe Ödenekleri	27
2.1.1.1.Milli Savunma Bakanlığı Bütçesi	27
2.1.1.2.Sahil Güvenlik Komutanlığı Bütçesi	27
2.1.1.3.Jandarma Genel Komutanlığı Bütçesi.....	28
2.2.Savunmanın Bütçe Dışındaki Kaynakları	29
2.2.1.Savunma Sanayi Destekleme Fonu.....	29
2.2.2.Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı	29
2.3.Türk Savunma Sanayinin ve Harcamalarının Tarihsel Gelişimi.....	30
2.4.Türk Savunma Sanayini Şekillendiren Çevresel ve İçsel Faktörler	32
2.5.Arz – Talep Faktörleri (Tedarik Yönetimi).....	33
2.6.Günümüzde Türk Savunma Sanayinin Sahip Olduğu Piyasa Özellikleri	33
2.7. Türk Savunma Sanayi İhracatının Önemi ve Yarattığı Fırsatlar	35
2.8.Savunma Harcamaları Finansman Kaynakları	38
2.9. Türk Savunma Sanayi Cirosu.....	40
2.10.Savunma Sanayinde Sanayi Katılımı / Offset Uygulamaları	41
2.11.Türk Savunma Sanayi İthalatı	41
2.12.Savunma Sanayinde Ar - Ge	42
Kaynak: Vakıf Yarım Savunma Sanayi Analiz Raporu 2018	44
2.13. Üretim Faktörleri; İşgücü, Sermaye, Üretim Girdileri	44

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAVUNMA HARCAMALARI VE EKONOMİYE ETKİLERİ

3.1. Savunma Hizmetleri ve Savunma Harcamaları.....	45
3.2. Uluslararası Savunma Harcamalarının Durumu.....	54
3.3. Bütçenin Belirlenmesi	57

3.4. Savunma Harcamalarını Etkileyen Faktörler	65
3.4.1. Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkileri.....	65
3.4.2. Ar-Ge ve Teknolojik Gelişmeye Etkileri.....	69
3.4.3. Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme.....	74
3.4.4. İstihdam ve Nitelikli İşgücüne Etkileri.....	81

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM

4.1. Araştırmanın Amacı	88
4.2. Araştırmanın Önemi	88
4.3. Verinin Toplanması	88
4.4. Verinin Analiz Edilmesi	92
SONUÇ	96
KAYNAKÇA	99

KISALTMALAR

MSB	:	Milli Savunma Bakanlığı
SIPRI	:	Stockholm International Peace Research Institute
GSMH	:	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH	:	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
TSK	:	Türk Silahlı Kuvvetleri
TSKGV	:	Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı
TFP	:	Toplam Faktör Verimliliği

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Uluslararası Kuruluşlara Göre Savunma Harcamaları Kalemleri	8
Tablo 2. 2009-2017 Yılları Arasında Savunma Harcamalarının Kamu Harcamalarına Oranı	11
Tablo 3. 2009-2017 Yılları Arasında Savunma Harcamalarının Kamu Harcamalarına Oranı.....	15
Tablo 4. Türkiye'nin Savunma Harcamaları ve Savunma Harcamalarının GSYİH'ye Oranı (1980-2016) (Milyon \$)	30
Tablo 5. Dünyadaki Savunma Harcamaları.....	55
Tablo 6. Dünyadaki Silah İhracatçılarının Ve İthalatçılarının Oranı	57
Tablo 7. Dış Borcun GSMH'ye oranı.....	68
Tablo 8. Toplam Faktör Verimliliği ve Değişimi.....	73
Tablo 9. Türkiye'nin Savunma harcamalarının GSYİH'ya oranı ve büyüme oranlarının değişimi	80
Tablo 10. Büyüme Oranı	81
Tablo 11. İşsizlik	86
Tablo 12. Kullanılan Değişkenler ve Açıklamaları	88
Tablo 13. Ödemeler dengesi (% GSYİH)	93
Tablo 14. Ödemeler Dengesi, Granger Nedensellik Ward.....	93
Tablo 15. Enflasyon Değişimi	93
Tablo 16. Enflasyon Değişimi, Granger Nedensellik Ward.....	94
Tablo 17. İşsizlik	94
Tablo 18. İşsizlik, Granger Nedensellik Ward	94
Tablo 19. Dış Ticaret Açığı (% GSYİH).....	95
Tablo 20. İthalat ve İhracat , Granger Nedensellik Ward.....	95
Tablo 21. Büyüme	95
Tablo 22. Büyüme, Granger Nedensellik Ward	95

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Türkiye'nin 2009-2017 Yılları Arasında Savunma Harcamaları	10
Şekil 2. 2017 Yılında Dünyada En Fazla Savunma Harcaması Yapan 15 Ülke.....	16
Şekil 3. 2017'de Dünyadaki Toplam Askeri Harcamaların Ükelere Göre Oranları.....	17
Şekil 4. Savunma Sanayi Yeterlilik Oranı	34
Şekil 5. Savunma Harcamaları Finansman Kaynakları	39
Şekil 6. 2011-2017 yılları arasında toplam savunma sanayi cirosunun değişimi	40
Şekil 7. 2013 -2017 yılları arasında savunma sanayinin ithalatı	42
Şekil 8. Dünya ve ABD'de Savunma Endüstrisinde Ar-ge Harcamaları (Milyon \$).....	42
Şekil 9. 2017 Savunma Sanayinin Ürün ve Teknoloji Geliştirme Harcamaları	43
Şekil 10. Dış borcun GSMH'ya oran ve savunma harcamalarının GSYİH'ya oranı	68
Şekil 11. Savunma Harcamaları (% GSYİH) (1990-2017)	89
Şekil 12. Büyüme Oranı, 1990-2017	89
Şekil 13. Tüketici Fiyat Endeksinin (2010 Bazlı) 1990-2017 Yılları Arasında Değişimi	90
Şekil 14. GSYİH'nin Bir Oranı Olarak Ödemeler Dengesi, 1990-2017	90
Şekil 15. Dış Ticaret Açığının GSYİH'deki oranı (1990-2017).....	91
Şekil 16. İşsizlik Oranı	91

ÖNSÖZ

Tez yazım sürecim boyunca bilgi ve desteğini esirgemeyen danışman hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Lokman KANTAR'A, eğitim sürecinde katkıları bulunan bütün hocalarıma ve bu zorlu süreçte büyük bir sabır ile yanımda olan, maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen sevgili ailem ve eşime sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Bu süreçte yaşadığım büyük kaybım Babam Yusuf BİLİCİ'ye ayrıca sonsuz dualar içindeyim.

Ağustos 2021

Yunus BİLİCİ

GİRİŞ

Savunma harcamaları, kamu giderleri kapsamında devletin savunma gereksinimini karşılamak, konfor ve huzuru tahsis etmek için yapılmaktadır. Kamu harcamaları içinden savunma harcamalarına ayrılan bölüm tehdidin artan fonksiyonu, egemenlik ve kalıcılık harcamaları şeklinde de tanımlanır. Bu harcamalara olan talep miktarı saptanırken emniyet ve büyüme faktörleri de değerlendirilir.

Savunma harcamaları genel ifadesiyle, bir devletin iç ve dış emniyetini tahsis etmek için milli gelirinden savunma eylemine ayırdığı kısımdır. anlatmak gerekirse bu kavram, savunma hizmetine ayrılmış askeri ve sivil çalışanla alakalı masraflardan, bu alanla ilgili teçhizatların üretimi ve alımından, bakım ve onarım maliyetlerinden, ARGE harcamalarından meydana gelmektedir.

Türkiye’de endüstri altyapısında meydana gelen süratli ilerlemeler, endüstride ortaya çıkan potansiyelin savunma sahasında kullanılmasını ve sürekliliği olan bir mali kaynağı elinde bulundurma imkanını sunmuştur. Bu doğrultuda, 1985 senesinde, 3238 Sayılı Kanun ile MSB’na bağlı, tüzel kişiliği bulunan Savunma Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı oluşturulmuş ve SSDF isimli bir finansal kaynak sağlanmıştır. 1989 kanun hükmünde kararname ile SAGEB, yeniden MSB’na bağlı ve tüzel kişiliği olan Savunma Sanayi Müsteşarlığı (SSM) şeklinde tekrar planlanmıştır. SSM’nin oluşturulmasına temel olan 3238 Sayılı Savunma Sanayi Hakkında Kanun’un hedefi; çağdaş bir savunma sanayinin meydana getirilmesi ve Türk silahlı kuvvetlerinin güçlendirilmesidir.

Savunma sanayi harcamalarının ülke ekonomisine etkileri bulunmaktadır. Savunma harcamaları ülke bütçesinden karşılanmaktadır. Türkiye bölgesel çatışmaların yoğun yaşandığı bir bölgede bulunmaktadır. Ayrıca ülke içinde ve dışında terör örgütleri ile mücadele etmektedir. Bu nedenle Türkiye’nin savunma sanayisinin güçlü olması önemlidir.

Bu araştırmanın birinci bölümünde savunma hizmetleri ve savunma harcamaları ile ilgili temel kavramlara yer verilmiştir.

İkinci bölümde Türkiye’de savunma harcamalarının gelişimi üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde savunma sanayinin ekonomiye etkileri açıklanmıştır. Son bölümde savunma sanayinin makro ekonomik etkileri ile ilgili ekonometrik modelleme çalışması yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SAVUNMA HİZMETLERİ VE SAVUNMA HARCAMALARI

1.1.Savunma Hizmetleri ve Harcamaları

1.1.1.Savunma Hizmetleri

Ülkelerin güvenliği açısından savunma hizmetleri büyük önem arz etmektedir. Bir tehdidin olması ya da düşüncesi dahi ülkeleri ihtiyatlı davranmaya yöneltmektedir. Bu önlemler çoğunlukla en kötü düşünceden diğer bir deyişle darbe ve çatışmayla karşı karşıya kalabilme ihtimalleri üzerinden ele alınmakta ve bu hususta caydırıcılık gereksinim olarak düşünülmektedir. Bu gereksinimin karşılanması tehdit eden tarafa eşit ya da biraz daha fazla olma durumunun meydana getirilmesiyle olanaklı hale gelebilmektedir. Hükümetler bu gereksinimlerini savunma amaçlı savaş gereçleri olarak ya da üreterek karşılamaktadırlar. Bu konu hükümetlerin savunma harcamaları gerçekleştirmelerine yol açan bir durum şeklinde meydana gelmektedir (Giray, 2004: 181-199).

1.1.1.1.Savunma Hizmetinin Gerekçelenirilmesi

Çoğunlukla kamu yararını ve bu sebeple kamu yararına yönelik devletin sosyal yaşama müdahalesini, özel şekliyle de devletin kamu yararına bulunduğu fikriyle savunma hizmeti vermesini farklı biçimlerde temellendirmek ve yasallaştırmak olanaklıdır. Devletin sosyal yaşama karışmasının yasallaştırılmasında faydalanan en bilinen kavram, kamu yararı kavramıdır. Bu kavramın ifade edilme şekli kamusal karışmanın nasıl bir temele dayandırılabilceğini sergilemektedir. (Altun, 2017:274-278).

1.1.2. Savunma Harcamaları Kavramı

Savunma harcamaları, kamu giderleri kapsamında devletin savunma gereksinimini karşılamak, konfor ve huzuru tahsis etmek için yapılmaktadır. Kamu harcamaları içinden savunma harcamalarına ayrılan bölüm tehdidin artan fonksiyonu, egemenlik ve kalıcılık harcamaları şeklinde de tanımlanır. Bu harcamalara olan talep miktarı saptanırken emniyet ve büyüme faktörleri de değerlendirilir (Canbay ve Mercan, 2017:87).

Savunma harcamaları ifadesinden bahsedilirken tam olarak kast edilenin ne olduğu gerek akademide gerekse küresel politikada anlaşılammıştır. Bu kavramla alakalı klasik bir tanımın mevcudiyetinden söz edilemez. Dahası her ülkenin kendine özgü tanımlaması, küresel kuruluşların tanımlarından ayrılabilir (Çelik, 2015:11).

Savunma harcamaları genel ifadesiyle, bir devletin iç ve dış emniyetini tahsis etmek için milli gelirinden savunma eylemine ayırdığı kısımdır (Tuncay, 2017:24). Kısaca anlatmak gerekirse bu kavram, savunma hizmetine ayrılmış askeri ve sivil çalışanla alakalı masraflardan, bu alanla ilgili teçhizatların üretimi ve alımından, bakım ve onarım maliyetlerinden, ARGE harcamalarından meydana gelmektedir (Üçler, 2017:161).

Savunma harcamaları bazı nitelikler göstermektedir. Bunlardan birincisi, savunma harcamaları nedeniyle ortaya çıkan masrafların toplumdaki mali etkileşimlerin oluşmasında ana gereksinim olmasıdır (Taş vd., 2013:661). İkinci nitelik, savunma ihtiyaçları kamu iktisadında, tam kamusal mal ve hizmetler kapsamında yer almaktadır. Tam kamusal mal ve hizmetlerden kasıt herhangi bir bireyin bu mallardan faydalanırken bir kısıtlama hissetmemesidir. Diğer bir nitelik ise, savunma ihtiyaçlarının yapısına göre iki yönlü şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu yönlerden birincisi ülke karşıtı bir savaşın caydırılmasıdır, diğeri ise savaşın olması durumunda karşı koyulmasıdır (Durgun ve Timur, 2017: 129).

1.1.3. Verilerin Temin Edilmesi

Savunma harcamalarına dair verilerin elde edilmesi oldukça güçtür. Bu güçlük, bu tip harcamaların ciddi derecede önemli niteliğinden meydana gelmektedir. Savunma harcamalarının seviyesi ve birleşimi demokratik parlamenter düzeni olan ülkelerde dahi devlet sırrı şeklinde bilinmektedir (Giray, 2004: 186).

Savunma harcamaları hususunda bilhassa gelişmekte olan ülkeler ile alakalı ortaya çıkarılan veriler özenle değerlendirilmelidir. Bunun sebebi verilerin kesinliği gibi noktalarda ülkeler arasında kıyaslamayı zorlaştıracak pek çok sorunun var olmasıdır (Dunne vd, 2001: 5). Bu sorunlar şu şekilde aktarılabilir:

Güvenilirlik; bazı devletlerde, bilhassa kısıtlı devlet hacmine sahip daha yoksul ülkelerde, savunma sanayinin mali denetleme düzenleri güçsüz olabilir.

Harcamaların reel düzeyi net olarak kayıt altına alınmayabilir veya bilerek farklı şekilde kaydedilebilir. Bazı devletler tarafından harcamaların reel düzeyleri saklanabilir. Onay verilmeden bütçeden harcama gerçekleştirmesine imkan verebilir. Bu gibi hallerde, savunma adına cari harcamalardan ciddi miktarda değişik olabilen bütçe harcama oranları ortaya çıkabilir (World Bank, 2007: 245).

Saydamlık; çoğu devlet, savunma harcamaları konusunda kısıtlı bilgi aktarır. Bu durum da savunma harcaması verilerinin kapsamını öğrenmeyi güçleştirir. Saydamlık

ve detay noksanlığı elde edilen verilerin güvenilirliğini riske atar (World Bank, 2007: 245).

Kapsamlılık; çoğu devlette açıklanmış savunma harcaması verileri bu harcamaları meydana getiren önemli faktörleri değerlendirmeye katmaz. Bunun sebebi bazı zamanlarda tanımın değişikliğe uğramasıdır (World Bank, 2007: 245). Örneğin çeşitli ülkelerdeki silahlı kuvvetlerin görev ve yetkileri net şekilde ortaya konmaz. Fransız Jandarması örneğindeki gibi ülkelerin bazılarında polis ve askeri güçler arasındaki vazife farklılaşması kesin olmamaktadır (Uyçubek, 2008: 16). Öteki hallerde savunma harcamaları bütçe dışı kaynaklar yoluyla desteklenebilir. Pek çok ülke savunma harcamaları verilerinden silah alımına gerçekleştirdiği harcamaları çıkarır (World Bank, 2007: 245).

1.1.4. Savunma Sanayi

Savunma sanayi bir devletin tüm endüstrisinin temel kollarından birini oluşturur. Diğer bir deyişle sanayisi ilerlememiş bir ülkenin savunmada da ilerlemesi düşünülemez.

Savunma sanayi, bir ülkenin savunması adına olması gereken ekipmanın üretimi ve hizmetlerin düzenlenmesiyle ilgili sanayi sektöründeki tüm iş kollarını içeren bir teşkilatlanmadır (Baran, 2018:58).

Birtakım düşünürler savunma sanayinin kendisinin bir sektör haline geldiğini ileri sürerken bazıları da imalat sanayisi kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini söylemektedir. Diğer düşünürlerse; savunma sanayini bütün imalat sektörünün karması olarak ele almaktadır (Baran, 2018:59). Savunma sanayiyi alakalı aktarılabilecek en genel ifade ise şu şekildedir: Savunma sanayi savaş, teçhizat ve cephaneyi üreten endüstri kurumlarının tamamıdır (Demirel, 2012:9).

Devletler savunma sanayi alanına, yüksek teknolojiye ulaşmak, diğer sanayilerin ilerlemesini hızlandırmak için arka çıkmaktadır. Bu şekilde gerek askeriyenin gereksinimlerini devlet eliyle esaslı bir biçimde gidermeye çalışmakta gerekse sanayi sektörüne kılavuz olarak ilerlemesinde yarar sağlamaktadır. Bununla birlikte ilerlemiş bir savunma sanayi aracılığıyla özerk politikaların icra edilebilmesini basitleştirmektedir (Köseoğlu, 2010:2).

Savunma sanayinin öteki sanayi türlerinden ayrılan en mühim tarafları şöyle aktarılabılır: Müşterisinin yalnızca devlet olması, gereksinimi temel alan üretim

gerçekleştirilmesi, yüksek miktarda yatırım gerektirmesi, teknolojik devamlılığın gerçekleştirilebilmesi için yoğunluğu fazla araştırma geliştirme eylemlerine gereksinim hissedilmesi, genel talep niteliği net olmayan, talep oranlarının farklı miktarda ve ürünle ilişkili olması, ürünlerinin sivil ürünlere göre değişik ihtiyaçları bulunması, ileri ve hatta henüz gelişmemiş teknolojilerden çoğunlukla faydalanılması, savunma sektöründe bulunan işletmelerin farklı niteliklerde bulunması, uzman personel ihtiyacı olması, dışa bağımlılığın minimum seviyeye inmesine rağmen savunma ürünlerinin küresel ticaretin katı kurallara ve denetime tabi olmasıdır (Karakuş, 2006: 36-42).

1.1.4.1. Türkiye'de Savunma Sanayi

Türkiye'de savunma sanayi, özel kesim ve kamu kesiminden meydana gelmektedir. Türk Silahlı Kuvvetleri kamu tarafını meydana getirmektedir. Türk silahlı kuvvetlerine bağımlı kurumlar askeri fabrikalar, tersaneler, ikmal bakım merkezleri, MKE ve bağılı fabrika müdürlükleri şeklinde sıralanabilir. Kamu hissedarı kurumlarından olan SSM ve TSKGV'nin iştiraki kuruluşlar yerli ve yabancı sermayeli işletmelerdir. Savunma sanayi cirosunun mühim bir bölümünü kamu kurumları meydana getirmektedir.

Ülkemizin kurucuları, asker kökenli olmalarının yanı sıra savunma endüstrisinin ülkenin gelişmesinde mühim rol oynayacağını düşünmüşler ve bu alana katkı sağlayan eylemlerde bulunmuşlardır. II. Dünya Savaşı'ndan itibaren Sovyet Rusya'nın sınır komşularına karşı tehdit edici davranışlarının olması ülkemizi, Amerika öncülüğündeki NATO ittifakına itmiştir. Meydana gelen süreç ile NATO'ya yönelen Türkiye, Amerika'nın dış destekleri kapsamında donanmanın gereksinim duyulmayan kısmını karşılıksız olarak vermiştir ve böylece ülkemizdeki savunma sanayi üretimi sona ermiştir. Buna istinaden yok olma noktasına gelen savunma sanayimiz, 1974 senesine erişildiğinde Kıbrıs Barış Harekatı'nda meydana gelen problemlerle dışa bağımlı bulunmanın kayıplarını anlamıştır. Böylece savunma sanayine özen gösterilmesinin gerekli olduğu görülmüştür. Türkiye'nin NATO üyeliği gerçekleşikten sonra Marshall desteği de dahil askeri birleşmelerden 1974 senesine kadar sistemli bir biçimde destek görmüştür. Türkiye, Kıbrıs Harekatı'ndan sonra Amerika'nın uyguladığı ambargo çerçevesinde bu desteklerden yoksun kalmış ve bu doğrultuda savunma harcamalarına tahsis edilen kısım mecburen ayrılmıştır. 1985 senesinde 3238 sayılı kanunla Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (TSKGV)

ve Savunma Sanayi Destekleme Fonu (SSDF) bilhassa askeriyede dışa bağımlılığın en aza düşürülmesi amacıyla oluşturulmuştur. Buna ek olarak savunma harcamalarının belli bir bölümü, bütçe dışı kaynaklardan giderilmek istenmiştir. Ülkemiz jeopolitik konumu ve jeostratejik konumu sebebiyle sürekli olarak baskıya maruz kalmıştır. Böylece, ülkenin sınır bütünlüğünün muhafaza edilmesi için savunma harcamalarına tahsis ettiği miktar üst düzeyde olmaktadır. Türkiye, sadece genel olarak değil NATO üyesi ülkeler arasında da savunmaya en çok harcamayı yapmaktadır. Ayrıca 2017 senesinde dünya genelinde savunma harcamasına en fazla pay ayıran 15. ülke olmuştur. Ülkemizde meydana gelen askeri darbelerden sonra siyasi gücün askeri idareyi eline alması harcama seviyesini yükseltmiştir.

Türkiye’de endüstri altyapısında meydana gelen süratli ilerlemeler, endüstride ortaya çıkan potansiyelin savunma sahasında kullanılmasını ve sürekliliği olan bir mali kaynağı elinde bulundurma imkanını sunmuştur. Bu doğrultuda, 1985 senesinde, 3238 Sayılı Kanun ile MSB’na bağlı, tüzel kişiliği bulunan Savunma Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı oluşturulmuş ve SSDF isimli bir finansal kaynak sağlanmıştır. 1989 kanun hükmünde kararname ile SAGEB, yeniden MSB’na bağlı ve tüzel kişiliği olan Savunma Sanayi Müsteşarlığı (SSM) şeklinde tekrar planlamıştır. SSM’nin oluşturulmasına temel olan 3238 Sayılı Savunma Sanayi Hakkında Kanun’un hedefi; çağdaş bir savunma sanayinin meydana getirilmesi ve Türk silahlı kuvvetlerinin yeniden silahlandırılmasıdır (Aksoğan vd., 2013: 667-668)

Türk savunma sanayi yerleşirme ve teknolojik yatırımları ile her geçen gün gelişmektedir. Özellikle insansız hava araçları üretimi konusunda dünyada sayılı ülkelerden biri konumuna gelinmiştir.

1.2.Savunma Harcamalarının Sınıflandırılması

Savunma harcamalarının sınıflandırılması hususunda devletten devlete değişiklikler yaşanmaktadır. Bu durum, genel bir savunma harcamaları tanımının olmamasından da anlaşılmaktadır. Ülkeler yaptıkları savunma harcamalarını hedeflerine yönelik çeşitli bütçe kalemleriyle belirtmekte özgürdür. Savunma harcamaları hususunda gerek tanımlama gerekse sınıflandırma çeşitliliğinden doğan veriye ulaşma problemiyle karşılaşmaktadır. Savunma harcamaları hususunda yapılan araştırmalarda iki ana sorundan birincisinin savunma harcamalarının

tanımlanması ikincisininse veri bulmanın güçlüğü olduğu ifade edilmiştir (Giray, 2004: 183-184).

Her devlet sosyo-iktisadi niteliği doğrultusunda savunma harcamalarını düzenlemektedir. Böylece, bilimsel açıdan genel bir kıyaslama yapmak oldukça güçtür. Bu sebeple mevzu bahis kıyaslamalarda Birleşmiş Milletler, NATO ve IMF gibi küresel teşkilatlarca ufak ayrıntılarla da olsa çeşitli biçimlerde gerçekleştirilen klasik ifadelerden faydalanılmaktadır. Bu 3 organizasyon içinde Birleşmiş Milletler'in ortaya koyduğu tanım anlaşılma noktasında en kolay ve en ayrıntılıdır. Bunun sebebi bu tanımın bilhassa küresel kıyaslamalarda faydalanılmak için yapılmış olmasıdır. NATO'nun yapmış olduğu tanım ise ilk olarak kurum içi hedeflere uygun bulunması için oluşturulmuş, sonrasında diğer verilere dayanak olmak için SIPRI gibi küresel kurumların verileriyle örtüşür duruma getirilmiştir (Kaya, 2006:9).

Brzoska'nın ileri sürdüğü 4 olası savunma harcamaları kalemleri şunlardır: askeri kuvvet ve destekçilerine gerçekleştirilen ödemeler, savunma amacıyla gerçekleştirilen diğer harcamalar, önceki askeri kuvvetlere ve etkinliklere yapılan harcamalar, diğer emniyet güçlerine gerçekleştirilen harcamalar, farklı kazanç ve gelecek harcamalar için sorumluluklar. Bu, bir devletin çeşitli kavramlardan yararlanarak hesaplanan savunma harcamaları seviyesi ölçümlerinde çeşitli neticelere ulaşılacağını ortaya koymaktadır. Savunma harcamaları hususunda gerçekleştirilen çalışmalarda esas sorun değişik ifadelerin olmasıdır. Devletlerin savunma harcamaları seviyesinin belirlenmesinde çeşitli tanımlardan yararlanılması devletler arası kıyaslamayı güçleştirmektedir. Çünkü çeşitli savunma harcamaları ifadelerinden faydalanılması aynı şekilde çeşitli harcama kalemlerinin harcamaların içinde bulunmasına sebebiyet vermektedir (Sezgin, 2003:243).

Tablo 1. Uluslararası Kuruluşlara Göre Savunma Harcamaları Kalemleri

Olası Savunma Harcamaları Kalemleri	NATO	IMF	UN
1. Asker ve görevli (personel) ödemeleri	X	X	X
2. Askeri organizasyonlarla ilgili veya ordu içindeki teknisyen, bürokrat vs. ücretleri	X	X	X
3. Tıbbi hizmetler, vergisel ayrıcalıklar ve sosyal faydalar (Akrabalar dahil)	X	X	X
4. Emeklilik maaşı	X	-	X
5. Askeri okullar, hastaneler vb.	X	X	?
6. Silah harcamaları (ithal silahlar dahil)	X	X	X
7. Altyapı yatırımları, binalar vb.	X	X	X
8. Bakım ve onarım	X	X	X
9. Diğer malların tedariki	X	X	X
10. Askeri araştırma ve geliştirme			
Askeri/Savunma/Stratejik Amaçlarla ilgili Diğer Harcamalar	X	X	X
11. Stratejik malların stoklanması	Xa	-	-
12. Silah ve üretim yerleri vb. korumak	Xa	X	-
13. Silah üretim sübvansiyonları/Değişim sübvansiyonları	X	-	-
14. Diğer ülkelere yapılan askeri yardımlar	X	X	X
İS. Uluslararası organizasyonlara katkılar (Askeri anlaşmalar. Birleşmiş Milletler barışın korunması vb.)	X	X	-
16. Sivil savunma			
Eski Askeri Güçler/Faaliyetlere Yapılan Harcamalar	-	X	X
17. Gazilere sağlanan menfaatler vb.	-	-	-
18. Savaş borçları	-	-	-
Diğer Güçlere Yapılan Harcamalar			
19. Orduya bağlı olmayan güçler/Jandarma gücü	Xb	Xb	Xb
20. Sınırlar/Gümrük muhafızları	Xb	Xb	Xb
21. Polis idaresi	Xb	-	-
Diğer Hesaplardaki Harcamalar			
22. Yardım/Felaketten kurtarma	X	-	-
23. Birleşmiş Milletler Barışı Koruma	X	X	-
Gelecek Harcamalar için Yükümlülükler			
24. Kredi temini	X	X	-

a: Eğer savunma organizasyonu tarafından yönetiliyor ve finanse ediliyorsa.
b: Askeri faaliyetler için eğitilip, donatıldığı ve mevcut olduğu hükmü verildiği zaman.

Kaynak: (Brozka,1995: 48-49'dan Aktaran Giray, 2004: 184-185)

1.3.Savunma Harcamalarının Nedeni

Ülkeler iç ve dış tehditlerin olması durumuna ve tehdidin seviyesine göre savunma harcaması yapıp yapmama kararı alırlar. Harcama düzeyinin tayin edilmesinde en mühim faktör tehditlerdir. Buradan hareketle bir devletin emniyet işlevi, o devletin tolere edebileceği risk seviyesine göre belirlenmektedir. Tehdidin

çözümlemesindeyse tehdide yol açan faktörler bulunmaktadır. Savunma harcamaları teknolojinin ilerlemesi doğrultusunda yükselen bir eğimle sürmektedir. Savunma harcamalarındaki bu yükselişin sebebi, savaşların neticeleridir. Başka bir görüşe göre, silahlanma ve savunma harcamalarındaki yükselişler savaşların meydana gelmesini engelleyici tedbirler olarak düşünülmektedir (T.C Maliye Bakanlığı, 1993: 11).

Savunmaya tahsis edilecek kaynağın boyutunun ne olacağına belirlenmesinde, yürütme organıyla beraber yasama da rol oynamaktadır. Savunma harcamalarına kaynak, bütçeden tahsis edilmektedir. Devletlerin GSMH'si ve iktisadi büyüme seviyeleri bu noktada etkilidir (Topcu, 2010: 87).

Devletlerin jeopolitik koşulları ve tarihi ilişkileri savunma harcamaları üzerinde rol oynamaktadır. Misal, İsrail jeopolitik koşulları sebebiyle kamu harcamaları çerçevesinde en çok kısmı savunma harcamalarına tahsis etmektedir. Ülkede askeri sahada gelişmiş teknolojilerden faydalanmaktadır. Savunma sanayi, devletin teknoloji ve endüstri hacminin ilerlemesinde ciddi bir öneme sahiptir. İsrail, savunma sanayisini ilerletirken özerk bir askeri silah arzını güvenceye almaya ve ithalat temelli olmayan bir savunma mekanizmasını elinde bulundurmaya yoğunlaşmıştır (Giray, 2004: 185-188). Devletlerin jeopolitik konumları ve özerkliklerine karşı gerçekleştirilecek tehditler savunma harcamalarına tahsis edilecek kaynakların oranını belirleyici faktördür.

Savunma harcamaları her devletin bütçesinde ciddi bir alan kaplaması sebebiyle bütçeyle doğru orantıda gerçekleşmektedir. Bütçe üzerinde tesiri olan en mühim etken kayıt dışı ekonomidir. Bu durumu denetleyemeyen bir devlette bütçe az olduğundan bunun bir neticesi olarak savunma harcamalarına tahsis edeceği kısım da doğru orantılı şekilde gerçekleşecektir.

Ekonomisinin kapasitesi az ya da borçlu devletlerde askeri giderlerin diğer devletlere kıyasla daha az olduğu görülmüştür. Borçlu devletlerde var olan borcun faizi, ekonomiyi negatif yönde etkisi altına aldığından dolayı devlet harcamaları yükselmekte ve savunma harcamalarına tahsis edilecek oran da düşmektedir (Özmen, 2001:14).

Tüm bu sebeplerin dışında silah üretimi yapan ülke ve işletmelerin lobi eylemleri de ciddi bir sebeptir. Bilhassa demokrasilerin yavaş ilerlediği, katı rejimlerin olduğu ve bu rejimlerin muhafaza edilmesi gerektiği ve kamu harcamalarının olması gerektiği

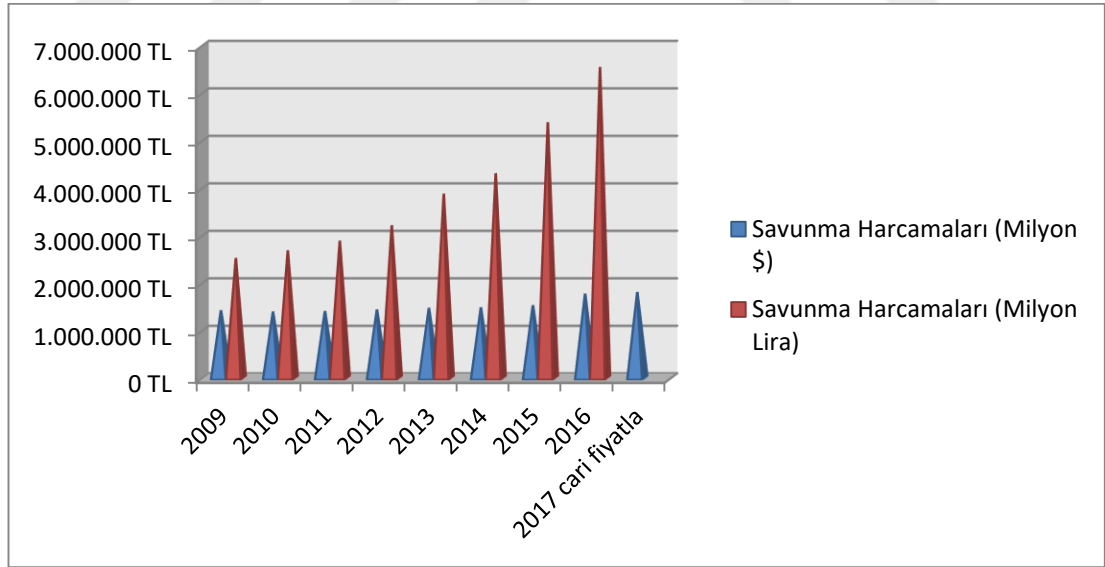
kadar saydamlaşmadığı devletlerde bahsedilen lobcilik eyleminin çok önemli bir savunma harcaması sebebi olduğu görülmektedir.

Kapitalist düzenin aksamasına sebep olan fazla birikimin azaltılması için savaşların yapıldığı, böylece savunma harcamalarının yükselmesine sebep olduğu ifade edilebilir.

Başka bir savunma harcaması sebebiyse kıymetli madenlerin olduğu alanları denetleme isteğidir. Petrol, doğal gaz ve öteki kıymetli maden kaynaklarının olduğu alanlarda uygulanan operasyonların en bilinen sebebi, bu kaynakların denetiminde egemen olma amacıdır. Böylece savunma harcamalarında yükselme meydana gelir.

1.4.Savunma Harcamalarının Hacmi

SIPRI'nın 2017 senesinde yayımladığı raporda 2009-2017 seneleri arasında ülkemizin savunma harcamalarının arttığı görülmüştür. Grafik 1'de 2009-2017 yıllarında gerçekleştirilen savunma harcamaları dolar ve lira temelinde gösterilmiştir. Burada, 2017 senesinde yaptığı savunma harcamalarıyla dünya genelinde 15. sıraya yerleşen Türkiye'nin harcamaları 18.2 milyar dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir (SIPRI Military Expenditure Database 2017).

Kaynak: SIPRI Military Expenditure Database

Şekil 1.Türkiye'nin 2009-2017 Yılları Arasında Savunma Harcamaları

Aşağıda verilen tabloda 2009 ve 2017 senelerinde kamu harcamaları kapsamında savunma harcamalarının oranları verilmiştir. 2009 yılından 2015'e kadar %1.1'lik bir düşüş gerçekleştiği görülmektedir. Bu oran 2016 senesine gelindiğinde %5,9'a yükselmiş ve 2017 senesinde %6,4 olmuştur (SIPRI Military Expenditure Database 2017).

Tablo 2. 2009-2017 Yılları Arasında Savunma Harcamalarının Kamu Harcamalarına Oranı

	YILLAR								
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Savunma Harc./Kamu Harcaması	%6.6	%6.4	%6.2	%6.0	%5.7	%5.7	%5.5	%5.9	%6.4

Kaynak: SIPRI Military Expenditure Database 2017.

1.5. Savunma Harcamalarının Özellikleri

Savunma harcamalarıyla elde edilen savunma hizmeti tam kamusal mal kapsamında değerlendirilmektedir. Savunma hizmetiyle sağlanan yarardan vatandaşın hepsi faydalanmaktadır (Bekmez ve Destek, 2015). Karşılığında bir bedel ödeyip ödememesi fark etmeksizin her bir birey devletin temin ettiği huzurlu ve emniyetli ortamdan yararlanmaktadır. Tam kamusal mallarda, kişilerin malın yararının dışında kalması olası değildir. Halkın birbiriyle yarışmadan yararlandığı kamusal mal konumunda bulunan savunma harcamalarının da seviyesine karar verecek olan politik güçtür (Tüğen, 1988:17).

Savunma harcamaları ilk olarak devletin karşı karşıya gelebileceği tehlikelere ve taarruzlara karşı engelleyici bir güç yaratmaktadır. Taarruzla karşı karşıya kaldığında ise direnilerek saldırının engellenmesi çalışılır. Savunma hizmeti iki taraflı olarak ele alındığında savunma harcamalarının gerek savaş gerekse barış zamanlarında yapılmasının zorunlu olduğu görülmektedir. Tehlike meydana gelmeden önce yapılan savunma harcamaları devletin kudretini ortaya koyduğundan önemlidir. Bu sebeple ülkeler dış siyasette gerilim olan zamanlarda savunma harcamalarını yükseltmektedir (Brauch, 2008:5).

Savunma hizmetinin tam kamusal mal kapsamında değerlendirilmesiyle devlette yaşamını süren kişiler bu hizmetin neticesi olan barıştan faydalanmaktadır. Yararın,

özel tüketime ayrılmaması, bedelinin kişisel bazda değerlendirilememesi, bu hizmetin fiyat aracılığıyla ölçülmesini de imkânsız hale getirmektedir.

Elektronik ve iletişimdeki buluşların hemen hemen hepsinin ilk kez savunma sektöründe kullanılması savunma teknolojilerinin ikili kullanımı noktasında mühim bir meseledir (Giray, 2004: 189). İkili kullanımın savunma sanayiyle özel sektörün arasında zaman zaman takas edildiği de görülür. Askeri bir gereksinim için gelişen teknoloji gerekli olduğu durumda sivil kullanım adına, aynı şekilde sivil kullanım adına geliştirilen bir teknolojinin de tasarlanarak askeri gereksinimler paralelinde kullanılabilirdiği görülmektedir (TOBB, 2008: 37).

Savunma hizmetinin esas vazifeleri şu şekildedir:

• **Üretiminin Kamusal Talepçe Düzenlenmesi:**

Savunma harcamalarının mali desteği tüm devletlerde genellikle devlet bütçesinden sağlanmaktadır. Bu, savunmanın tam kamusal mal kapsamında değerlendirilmesinden dolayıdır (Bulutoğlu, 1997:273). Savunma hizmetinin ne kadar üretileceğine politik güç karar verir.

Malların tüketimi neticesinde elde edilen yararın, vatandaşların her birine yayılması bunları özel kesim aracılığıyla üretilmelerini olanaksız hale getirmektedir. Bu sınıfta bulunan mallar kolektif karar verme sistemiyle diğer bir deyişle bütçe yoluyla üretilmektedir. Politik güç, saldırı riskine karşı engelleyici özelliğinin azalması neticesinde beklenen baskıları ele alırken, savunmanın profesyonellerinin değerlendirmelerinden geniş çapta etkilenmektedirler. Savunma yetkisinin, savunma harcamalarının düzeyini belirleme noktasındaki verimliliği devletten devlete farklılık sergilemektedir. Niskanen'in öne sürdüğüne göre bürokratların menfaatlerini yükseltmesi durumu bütçe genişliğiyle direkt olarak ilişki içindedir. Bütçe yükseltildiğinde bürokratların yararı da yükselir. (Sezgin, 2000:476).

Buradan, askeri bürokratların da aynı uğraşı verdikleri düşünülebilir. Savunma hizmetinin ideal düzeyinin saptanmasındaki güçlüğü, bürokratların fayda maksimizasyonu fikri de dahil edilince meydana olması gerekenden çok üretilen bir savunma hizmeti gelebilir.

• Savunma Harcamalarının Faydasının Bölünememesi ve Fiyatlandırılmaması:

Savunma hizmetinin yararının parçalanamaz özellikte bulunduğu düşünülür. Bu, savunma hizmetinin yararının özel malların tersine bütün halka yayılmasını ifade eder. Parçalanmazlık ülke genelinin yanında belirli bir alanda da olabilir (Giray, 2004:183).

Parçalanamaz özellikte bulunan savunma hizmetinin bireylere sunduğu yararı değerlendirmek olanaklı olmadığından, bu hizmete fiyat biçilmesi de olanaklı değildir. Bu sebeple bu hizmete dair maliyetlerin azaltılmasında pazar finansmanı yerine kamusal finansmandan yararlanılır (Nemli, 1990: 4-5).

• Tüketimde Rakip Olunmaması ve Dışlamanın Mümkün Olmaması

Ülke savunması hizmetinden, o ülkede bulunan her vatandaş yararlanır. Bireylerin yarış içinde bulunmaması sebebiyle malların tüketilmesi durumunda ötekilere ayrılacak kısmın oranında bir düşme yaşanmayacağı bilinmektedir. Kamu mallarından tüm vatandaşların yararlanmasına rağmen kamusal hizmetlerde hacim düzeyi aşıldığında yarış meydana gelir. Bu sebeple faydalananların miktarıyla hizmetin ortaya çıkarılması adına gerekli giderler arasında ilişki vardır.

Savunma hizmetinin devletin vatandaşlarından birine kazandırdığı koruma, diğer vatandaşların yararlandığı koruma hizmetinin seviyesini düşürmez. Koruma parçalanamaz niteliktedir ve diğer bir kişinin korumadan yararlanması marjinal ya da ek masraf getirmez. Bunun dışında savunma gibi tam kamusal hizmetlerde bir karşılık veriyor olsun veya olmasın yarar bütün vatandaşlara yöneliktir. Buradan hareketle kimsenin dışlanmadığını söylemek olanaklıdır (Erdoğan, 2006:48-49).

Savunma harcaması ve nüfus doğrudan ilişki içinde olmadığından yararlananlar arasında yarıştan bahsedilemez. Savunma harcamasının düzeyini tehdidin derecesi belirler ve nüfusun genişliği değil niteliği etkindir (Akalin ve Bıyıkoglu, 2009)

• Üretimde ve Tüketimde Yasal Zorunluluğa Başvurulması

Piyasa işlemlerinde tarafların istekleri hukuksal olarak eşit ve özgürdür. Hizmeti isteyen de veren de birbiri üzerinde hukuki olarak üstünlüğe ve baskı yapma hakkını elinde bulundurmamaktadır. Taraflar diğer bireylere karşı da baskı uygulayamazlar. Kurumsal mallara olan talep politik kesimler tarafından belirlendiği ve pazar-ücretlendirme sistemi olmadığı için, diğer bir deyişle yararları bireylere pay edilerek

pazarlanmadığından kamusal finansmana başvurulur. Bu metot üretimde hukuksal gereklilik olarak tanımlanır. Bazı hallerde kamu hizmetlerinin kullanımında da zor kullanma hakkı devlete tanınmıştır. Durum savunma hizmeti tarafından ele alınırsa, ülke savunmasının en iyi biçimde yapılması için olması gereken miktarda finansal destek kamusal finansman yoluyla tahsis edilir. Kimse devletin sunduğu savunma hizmetinden faydalanmak istemediğini söyleyerek vergiden kaçınmaz. Ayrıca askerlik görevi savunma hizmetinin oluşturulmasında girdi olarak yasal mecburiyettir (Gümüldaş, 2010: 67).

Devletlerin savunma harcamaları, milli bütçelerinin gider kaleminde mühim yer kaplar. Ancak bu harcamaların neticesinde nesnel mal biçiminde ekonomik bir kıymetin ortaya çıkarılması mevzu bahis değildir. Bu sebeple bütçenin bir kısmını, milli hayatın bir gerekliliği şeklinde, toplumun tolere etmek zorunda olduğu bir fedakarlık olarak değerlendirmek gerekir.

Orduların paralı askerlerden oluşturulması, bazı kesimlerin ek yararlar elde etmesine sebep olabilir. Bu, savunma hizmetinin tam kamusal mal kapsamında değerlendirmesiyle ters düşebilir. Ayrıca devlette meydana getirilen savunma hizmetinden, vatandaşların hepsi eşit bir biçimde yararlanmayabilir. 2011 senesinde Libya'da meydana gelen olaylar ele alındığında, vatandaşların bir kısmının savunma hizmetlerinden yararlanmanın tersine bundan hasar gördüğü söylenebilir. Bu durum oluşturulan savunma hizmetinin, demokratik prosesler kapsamında belirlenip, devletin tamamına yayılmasını tahsis etmekle engellenebilir. Bu durumun ilk şartı ülkede tam demokrasinin uygulanmasıdır.

1.6. Savunma Harcamalarını Belirleyen Faktörler

1.6.1. Ekonomik ve Mali Faktörler

Hem milli hem küresel sahada etkileşimler, savunma harcamalarının niteliğiyle oluşturulur. Gerçekleştirilen harcamalar piyasa ekonomisinin büyümesine destek olur. Piyasa ekonomisinin büyümesi, egemenlik ve savunma hizmetlerinin memnun ediciliğiyle direkt etkileşimdedir (Tian vd., 2017).

1.6.1.1. Ülkenin Gayri Safi Milli Hasılası

Devletlerin milli gelirleri veya kişi başına düşen milli gelirleri yükseldikçe savunma harcamaları da bu yönde yükselmektedir. Gelişmiş olan ülkelerin milli gelirleri gelişmekte olan ülkelere nazaran fazla olduğundan bu ülkelerde savunmaya

tahsis edilen kısım doğallıkla daha fazladır. Gelişmekte olan ülkelerde savunma harcamaları gelişenlere göre değişik nitelikler sergilemektedir. Gelişmekte olan ülkelerde bu harcamalar yalnızca iktisadi değil, aynı zamanda stratejik unsurları da tesiri altına almaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde savunma gereksinimi ve tehdit edilme algısı gibi unsurlar savunmaya tahsis edilecek miktarın belirlenmesinde ciddi öneme sahiptir (Akçair, 2011:78). Bunun yanı sıra gelişmekte olan ülkelerde gerçekleştirilen savunma harcamaları, yatırımcıyı kendine çekerek durgun kaynaklarda bir hareket meydana getirir. Hareket kazanan kaynakların ne düzeyde etkin kullanıldığı oldukça mühim bir meseledir. Savunma sanayinin istihdama olan desteğini değerlendirmek gerekirse birbirleri üzerindeki tesirlerinin çok güçlü olmadığını söyleyebiliriz. Bunun sebebi ise ürünlerin sermaye yoğun üretim metotlarıyla yapılmasıdır ve bu da doğrudan istihdamı tesiri altına almaz. (Barro, 2003: 273).

Savunma harcamalarının ekonomik gelişmeye olan etkileri 2 değişik tutumla değerlendirilebilir. Bu tutumlar:

- Askeri Keynesçi Tutum: Bu tutum, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki tesirini pozitif dışsallıklarla arz yanlı şekilde ele almaktadır. Bu doğrultuda ekstra gerçekleştirilecek bir savunma harcaması çarpan etkisi meydana getirir. Meydana gelen talep, üretim seviyesi tüketiminde yükselişe yol açar ve çıktı düzeyini artırır. Bunların neticesinde, gelir, yatırım ve büyüme çoğalır.

- Neo-klasik Teorik Tutum: Askeri Keynesçi Tutum'un aksi olan bu tutum, savunma harcamalarının ekonomik büyümeye olan tesirini negatif dışsallıklar ile talep yanlı şekilde aktarır (Eshay, 1983:87).

Aşağıdaki tabloda 2009-2017 yılları arasında savunma harcamalarının kamu harcamalarına oranı görülmektedir.

Tablo 3. 2009-2017 Yılları Arasında Savunma Harcamalarının Kamu Harcamalarına Oranı

	YILLAR								
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
GSMH (Milyon L.)	999.19 2	1.160.01 4	1.394.47 7	1.569.67	1.809.71 3	2.044.46 6	2.338.64 7	2.608.52 6	3.104.90 7
GSMH Payı	%2.5	%2.3	%2.1	%2.1	%2.0	%1.9	%1.8	%2.1	%2.2

Tabloda belirtilen 2009-2017 senelerindeki savunma yükü değerlendirildiğinde 2009-2015 senelerinde %2.5'tan %1.8'e doğru devamlı bir azalış görülür. 2016 senesinden sonra oran yeniden %2.1'e çıkmış ve 2017 senesinde de %2,2 seviyesini görmüştür. GSMH'daki yükseliş ile savunma harcamalarının yükseliş yaşadığı anlaşılmaktadır. Buradan hareketle savunma harcamalarının ekonomiye olumlu bir tesiri olduğu ileri sürülebilir. (SIPRI Military Expenditure Database 2017 ve Türkiye İstatistik Kurumu).

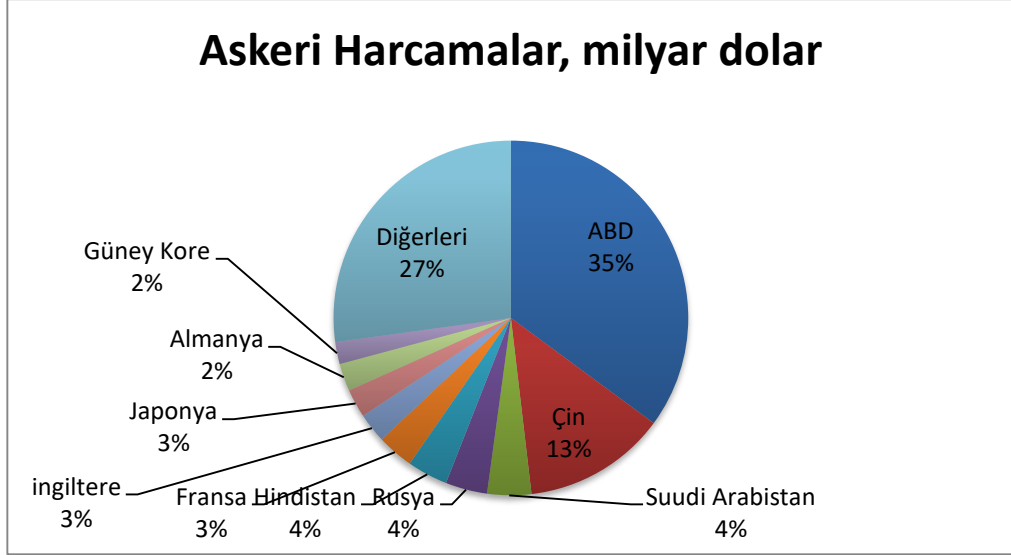
1.6.1.2. Ülkenin Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi

İktisadi büyümeyle aynı doğrultuda nitelikli ve eğitimli iş gücü oluşturmak gelişmekte olan ülkelerde mühim bir problem olarak düşünülmektedir. Savunma harcamaların toplum için bazı pozitif ve negatif etkileri meydana çıkmaktadır. Askeri eğitim sırasında kazanılan teknik ve yönetim kabiliyetleri, örgütlenme yetenekleri ve çağdaş yaklaşımlar sosyal kıtlıktan uzaklaşma konusunda yenileyici bir tesiri elinde bulundurabilirken diğer bir bakımdan ele alındığında bu tesirler mühim olmayabilirler. Askeri vasıflı işgücü ve verimli kaynaklar sivil endüstri kesiminden ayrılabilir ve gelişmeye karşı durabilmektedir (Değer & Sen 1991: 159-186).

2017 senesinde dünya genelinde savunma harcaması gerçekleştiren 15 ülkenin savunma harcamalar tabloda yer almıştır.

Şekil 2.2017 Yılında Dünyada En Fazla Savunma Harcaması Yapan 15 Ülke

Kaynak: <https://tr.sputniknews.com/infografik/201807161034310435-abd-cin-rusya-silah-asker/>

Şekil 3.2017’de Dünyadaki Toplam Askeri Harcamaların Ülkelere Göre Oranları

1.6.2. Siyasi ve Sosyal Faktörler

Bir devletin idare biçimi politik rejimini direkt olarak tesiri altına almaktadır. Devletin demokratik veya otokrat bir rejimle idare edilmesi savunma harcamalarının düzeyinde rol oynamaktadır. Ülkenin mevcudiyetinin kalıcılığı adına gerçekleştirilen savunma harcamalarının düzeyinin belirlenmesinde politik, stratejik ve devletin iç problemleri önemlidir. Bu etmenlerin haricinde olması ihtimali olan tehditler ve risklerle ileriye dönük belirsizlikler de savunma harcamalarının düzeyinde etkilidir.

Politik yaklaşımlar kapsamında devletlerin askeri planları arasında farklılık gerçekleştirmek için bazı akademik atılımlar yapılmıştır. Bu farklılık askeri ve sivil olarak gerçekleştirilmek istense de devlet türü askeri harcamaları önemli düzeyde etkiler. Fakat askeri metotlar daha fazla miktarda askeri harcama gerçekleştirir. Gelişen ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasında bu harcamalar noktasında önemli farklar bulunmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere kıyasla silah üretiminin gerçekleşmesi olasılığı daha düşüktür ancak şartlar ne olursa olsun kamu çalışanları, sanayiciler, silah üretimiyle ilgilenen işçileri içeren savunma harcamalarının sürdürülmesi ve artırılmasından elde edilmiş çıkarları olan bir endüstri kompleksi şeklinde sürecektir (Dune 2000).

1.6.2.1. Tehdit ve Jeopolitik Durum

Jeopolitik konum ülkeleri bitmeyen bir savunma uğraşına itebilirken savunma noktasında daha az yatırım gerçekleştirilmesine sebep olan bir politikanın takip

edilmesine de yol açabilir. Yaşadığımız dönemde, Ortadoğu'da gerçekleşen mücadelelerin geneli jeopolitik sebepler neticesinde meydana gelmiştir. Buna en güzel örnek Suriye'dir. Tehdit düşüncesinin fazla olduğu yerlerde savunma harcamalarına gösterilen özen de paralel şekilde olmaktadır. Jeopolitik olarak ciddi konumda olan bölgelerde saptanan savunma bütçeleri de paralel olarak ve devletin ekonomileriyle aynı doğrultuda bir yükseliş sergiler.

Ülkemiz üç tarafının denizlerle çevrili bir yarımada olması ve iki kıta arasında köprü görevi görmesi nedeniyle önemli bir jeopolitik ve jeostratejik konumdadır. Türkiye, sınırlarının çoğunluğu Asya'da bulunmasıyla birlikte Trakya ve Avrupa'da da toprakları olan bir devlettir. Türk Boğazları ve Anadolu, Balkanlar, Akdeniz ve Karadeniz'in orta yerinde bulunan konumu ve Avrasya'ya açılan kapı niteliğiyle Cebelitarık'tan itibaren Ortadoğu ve Orta Asya'ya kadar süren bir siyasi-askeri durumda Türkiye, çok önemli bir yerdedir. Bu önemiyle ilgili olarak yaptığı savunma harcamaları karşı karşıya kalacağı tehlikeleri engellemesi, gerek kendi emniyetinin elde edilmesi gerekse bölgenin emniyetinin korunması bakımından önemlidir.

Ülkemiz üç kıtanın (Avrupa, Asya ve Afrika) orta noktasıdır. Orta Doğu'daki petrol kaynaklarına yakın bulunması, Orta Asya'daki Türk devletleri ile bütünleşme ihtimali bulunması neticesinde hem jeopolitik hem de stratejik bir yeri olmasının sağladığı avantajla dünyadaki güç bölümünde rol almaktadır (Einstein ve Şemşek: 6).

1.6.2.2. Silahlanma Yarışı ve Komşu Ülkelerin Savunma Harcamaları

Büyük stratejik önemi bulunan ülkemizin, sınır ülkelerle olan etkileşimleri iktisadi, siyasi ve kültürel bakımdan ciddi düzeydedir ve çok eskilere gitmektedir. Çünkü sınır ülkelerinin bazılarıyla yüzyıllarca devam eden etkileşimlerin sağladığı kültürel benzeşmelerdir. Sadece bu nedenle değil bunun yanı sıra jeopolitik ve jeostratejik konumu nedeniyle sınır komşuları ülkemizin topraklarında hakları olduklarını ileri sürmektedirler (Erdem vd., 2008:77-78).

Devletlerin savunma harcamaları planlanırken sınır komşularının savunma için tahsis ettikleri pay da etkilidir. Misal, Türkiye politik ve bölgesel hareketlenmelerin fazla olduğu bir yerde olması sebebiyle, çevre bölgeleriyle gerçekleştirdiği etkileşimlerde çok özenli bir yol izlemelidir. Bu durum savunma harcamalarının yüksek düzeye çıkmasına yol açmaktadır.

Chletsos ve Kollias (1995), ülkemizin savunma harcamalarını incelediği 1960 ve 1992 yılları arasında verilerden yararlandıkları araştırmalarında değerlendirmeye Yunanistan'ın savunma harcamalarını katmışlardır. Araştırmanın neticesinde ülkemizin savunma harcamalarının sınır ülke olan Yunanistan'ın savunma harcamalarından olumlu şekilde etkilendiği neticesine varılmıştır.

Sezgin ve Yıldırım (2002)'a göre, ülkemiz savunma harcamalarında rol alan unsurları çözümleyen araştırmalarında dost ülkelerin ve rakip devletlerin savunma harcamalarında etki gösterdiği neticesine ulaşmışlardır. 1949-1998 senelerine dair verilerle koentegrasyonu test etmek için gerçekleştirilen araştırmada ARDL sınır testinden faydalanılmıştır. Türkiye'nin savunma harcamaları dostu NATO'nun ve rakibi olan sınır komşusu Yunanistan'ın savunma harcamalarından ve farklı emniyet faktörlerinden etkilenir. NATO savunma harcamalarının ülkemizin yaptığı savunma harcamalarına olan etkisi uzun vadede, Yunanistan'ın yaptığı savunma harcamalarının etkisiye kısa vadede olmaktadır.

Akal vd (2011)'nin, gerçekleştirdiği Türkiye ve İran arasındaki savunma harcamalarını, 1988 ve 2008 senelerine ait verilerden hareketle Granger nedensellik testiyle analiz etmiştir. Bu analizin neticesinde söz konusu iki ülkenin savunma harcamaları çift yönlü nedensellik ilişkisinde bulunduğu anlaşılmıştır. Diğer bir deyişle iki ülkenin yaptığı savunma harcamaları karşılıklı olarak birbirini etkilemektedir.

1.6.2.3. Ülkenin Siyasal Rejimi

Devletlerin politik tutumları savunmada ciddi bir etki bırakmaktadır. Savunma planları, demokratik devletlerde seçimle belirlenen ve siyasi sorumluluğu olan yürütme organınca meydana getirilir. Türkiye'de 1982 Anayasası'nda geçen bir ifadeye göre Milli Güvenliğin sağlanması ve silahlı güçlerin devlet savunmasına karşı becerilerinin sağlanmasından Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne karşı Bakanlar Kurulu sorumludur. Bunun yanı sıra devletin politik yapısı; sıcak ve soğuk savaş, siyasetçilerin menfaatleri, bütçe kapsamının bürokrasi aracılığıyla genişletilmesi ve idarenin taraflı olması gibi unsurlarca da biçimlenmektedir (Ziylan, 2000:19).

Farklı bir örnek Soğuk Savaş zamanında Sovyet Rusya ve tehdit ettiği devletlerin aşırı savunma harcamalarının SSCB'nin parçalanmasından sonra dünya savunma harcamalarını etkileyecek seviyede azalmasıdır (Dune, 2000). Öte yandan,

jeopolitik ve jeostratejik önemi sebebiyle dünyadaki en değişken yer olan Balkanlar, sınır bütünlüğünü muhafaza etme yolunu takip etmektedirler (Akal vd., 2011: 2).

Politik düzenin savunma harcamalarını saptama noktasındaki rolü askeri idarenin baskın olduğu devletlerle sivil idarenin baskın olduğu devletler karşılaştırıldığında görülmektedir. Askeri idarenin baskın olduğu devletlerin savunma harcamaları diğerine nazaran daha fazla olmaktadır. Sivil idareden askeri idarenin baskın olduğu idare şekline geçilmesi de savunma harcamalarını yükseltir. Türkiye’de 1980 senesinde meydana gelen ordunun yönetime el koyması sonrasında savunma harcamaları seviyesi yükselmiştir. Ülkemiz, savunma harcamalarını 1979 senesinde 93 milyar 268 milyon dolar şeklinde yapmışken, 1980 senesinde ise 203 milyar 172 milyon dolara çıkarmıştır. İki kattan daha çok bir seviyede ortaya çıkan bu yükseliş izleyen dönemlerde de sürmüştür. Soğuk savaşın bitmesiyle beraber 1990 senesinden sonra dünya genelinde savunma harcamaları seviyesi düşerken Türkiye bu tip bir durum yaşamamıştır. Çünkü 1990’lı senelerde ülkemizde Doğu Anadolu ve Güney Anadolu bölgelerinde yaşanan terör, savunma harcamalarında yükselişe yol açmıştır. Dünyada yaşanan savunma harcamalarındaki düşüşün tersi olarak ülkemiz yaşanan terör sebebiyle savunma harcamaları seviyesini yükseltmeyi sürdürmüştür (SIPRI, 2017).

1.6.2.4. Askeri İttifaklara Katılım

Eski dönemlerden itibaren devletler çok sayıda düşmanla çatışma ihtimalini düşürmek ya da tamamen ortadan kaldırmak adına karşılıklı olarak ortak savunma anlaşmaları gerçekleştirmişlerdir.

Çatışma dışında ülkeler askeri işbirliği yapabilirler. Savunma noktasında meydana gelen kaynakların yetersiz kalması durumu, ülkeleri birleşmeye yönlendirmektedir. İleri savunma teknolojisi olan devletler ticari etkileşimleri ilerletmek için askeri ittifak yapabilirler. Savunma endüstrisi ilerlemiş olan devletler endüstri üretimini birlik içerisinde olduğu ve çalışan potansiyeli fazla devletlere aktarabilirler. Üretim masrafları minimuma düşürülürken çalışan potansiyeli fazla olan devletlerle yapılan savunma endüstrisi yatırımıyla işsizlik seviyelerini azaltmakta ve ayrıca üretilmiş savunma malları hususunda profesyonelleşmektedir (Wood, 2017:17). Askeri birliklere dahil olmanın masrafı birlik devletleri bakımından çeşitlilik sergileyebilir. Devletler askeri birliklerin bir birim maliyetinin üretimi noktasında aynı seviyede yarar göstermiyor ve farklılık sergileyebildikleri gibi savunma hizmetinin

getireceği yararlar noktasında da değişiklik gösterebilirler. Askeri birliğe dahil olma masrafı her devlet için farklı olabilir. Silah kuvveti, istihbarat, savaşıacak emniyet gücü, taşıma gibi birlik faktörlerinin masrafları çeşitlilik arz eder (Bulutoğlu, 2003:276).

1.6.2.5.Terör Problemi

Terörde meydana gelen yükseliş önemli tehlikeler içerdiğinden savunma harcamalarının seviyesinde yükselişe yol açmaktadır. Soğuk savaş zamanının bitmesiyle 1988 senesinden beri dünya savunma harcamaları seviyesinde düşüş göstermiştir. Fakat 11 Eylül'de dünyanın ticaret merkezi olarak bilinen New York'ta meydana gelen saldırı neticesinde savunma harcamalarının seviyesinde yeniden bir yükselme yaşanmıştır. Dünyanın en çok savunma harcaması gerçekleştiren devleti olan Amerika, 11 Eylül olayından sonra yaptığı operasyonlar ve engelleyici uygulamaların finanse edilmesi adına savunma harcamalarını geniş ölçüde yükseltmiştir. Türkiye'de de gerçekleşen terör problemi savunma harcamaları seviyesinin yükselişine yol açmaktadır. Terör olayları gerçekleşen her ülke savunma harcamalarını yükseltmek zorunda kalmaktadır(Özçelik ve Önder, 2016).

Sezgin vd (2008), ülkemizde Güneydoğu Bölgesi'ndeki terör saldırılarının iktisadi neticelerini değerlendirdiğinde tarım, endüstri ve inşaat sektörlerinin negatif yönde etki altında kaldığı neticesine varmıştır. Türkiye'de terör saldırılarının en çok gerçekleştiği alanı ele alan araştırmada silahlı saldırıların savunma harcamalarında yükselişle neticelendiği anlaşılmaktadır. Emniyetli bir ortam bütün sektörler adına oldukça önemlidir. Fakat endüstri sektörü saldırılardan en çok zarar gören sektör haline gelmiştir. Silahlı saldırıların yükseldiği zamanlarda kamu harcamalarının seviyesinde de artış yaşanmıştır. Bu da devlet bütçesinden önemli bir miktarın bölgeye transfer edilmesiyle neticelenmiştir. Bütçe kaynaklarının savunma harcamalarına tahsis edilmesi genellikle niteliksiz harcamalar gerçekleştirilmesi manasındadır. Buna ek olarak saldırılar bölgelerin ilerleme seviyelerini negatif şekilde etkiler.

Şen (2015) terörün Türkiye ekonomisine olumsuz etkileri olduğundan bahsetmiştir. Terörün kalkınmayı ve bölgesel gelişmeyi engellediğini vurgulamıştır.

2018 yılında Türkiye'nin savunma harcamalarının bütçeye etkisinin artmasında gerçekleştirilen Zeytin Dalı Harekatı etkili olmuştur.

1.7. Savunma Harcamalarında Etkinlik

Farklı yollarla savunma harcamalarının verimliliği saptanmak istenmiştir. Savunmada verimli kaynak kullanımının ciddiyeti ve yolu ilk olarak *Atom Çağında Savunma Ekonomisi* isimli yapıtın yazarları McKean ve Hitch aracılığıyla meydana getirilmiş ve makul bir savunma hizmeti adına olması gereken kaynakların belirlenmesinde 3 sorunun cevaplanması gerektiği vurgulanmıştır. Bu sorular şunlardır (Hitch ve McKean, 1993: 23-25):

- Savunmaya ne kadar kaynak tahsis edilirse yeterli olur?
- Bu hizmetleri yapacak olan kaynakların (ekonomiye) masrafı nedir?
- Bu kaynaklarla savunma hizmetini yapacak araçlar nasıl en az masrafla elde edilir?

Savunma bütçesinin planlanmasının hesaplılık ilkesiyle örtüşmesi gerekir. Burada esas seçenek ulusal güvenlik için öteki eylemlerden ne kadar vazgeçilebileceğiyle alakalıdır. Savunma planları da birbiriyle ilişkili şekilde incelenmeli ve ekonomiklik-verimlilik açısından ele alınmalıdır. Bu bakımdan karar vermede analitik açıdan basitlik kazandırdığından dolayı savunma kuvveti 3 faktöre bağımlı şekilde düşünülebilir. Bu faktörler (Arslan, 2002)

- Devletin şimdi ve gelecek dönemde faydalanabileceği kaynaklarının tümünün seviyesi,
- Bu kaynaklardan ulusal güvenliğe ayrılacakların miktarı,
- Savunmaya ayrılan kaynakların kullanımındaki verimlilik seviyesi.

Savunma planlarında verimliliğin elde edilmesi bu tespitlere karşın çok da basit olmamaktadır. Savunma harcamalarının etkin ve verimli şekilde yapılması, harcamaların denetlenmesi kamu ekonomisi açısından önemlidir (Güneş, 2011).

Savunmaya tahsis edilecek kaynakların belirlenmesinde en iyi düzeyin saptanması gerekir. Savunmaya ayrılan kaynakların ufak bir israfı yol açmayacak biçimde ele alınırken en az masrafla, en çok hizmet ve savunma üretiminin yapılması halinde daha az kaynakla daha fazla savunma hizmeti gerçekleştirilecek ve bu sayede savunmada verimlilik yakalanabilecektir. Teorik açıdan ise herhangi bir askeri yeteneği eksiltmeden ötekini yükseltmenin olanaklı olmaması durumunda, askeri kuvvete tahsis edilen kaynaklar verimli olmaktadır. Bir birimin yararını azaltmaksızın diğer bir birimin yararının yükseltilemeyeceğini anlatan Pareto Optimumu bunu

öngörmektedir. Kaynakların verimli bölünmesi, iktisadi verimliliğin ortaya çıkmasında ön koşuldur (Çınar, 2002).

1.8.Savunma Harcamalarının Düzeyi

1.8.1. Güvenlik İhtiyacının Tespiti

Savunma için ne kadar kaynak ayrılması gerektiği önemli bir konudur. Bu noktada ülkenin bulunduğu risk düzeyi ve güvenlik ihtiyacı ön plana çıkmaktadır (Değer ve Sen, 1995:297). Devletin emniyet işlevi, o devletin kaldırabileceği tehlike düzeyiyle alakalı olduğundan tehlike unsuru iyi saptanmalıdır. Emniyet gereksiniminin saptanmasında etkili olan unsurlar için farklı tutumlar vardır. Bazı yazarlara göre bu unsurlardan bir kısmı kısa sürede farklılaştırılması basit ya da olası olmayan, veri olarak ele alınabilecek özellikteki faktörlerdir. Bu unsurlardan ileri gelenler; devletin iktisadi durum ve yöntemi, devletin stratejik hali, devletin dış etkileşimleri ve politikalarıdır. Bazı yazarlara göreyse dışa karşı tutum ve içe karşı tutumlar, kaynak kısıtlaması ve teknolojik seviye savunma bütçesini ciddi düzeyde etkileyen faktörlerdir (Özmucur, 1995: 15). Bu faktörler şu şekilde açıklanmaktadır (Altun, 2017)

1.8.1.1. Dış Politika Yaklaşımı

Bu yaklaşımda ilk olarak milletin dünya görüşü ve dışa karşı tutumu saptanır. Daha sonrasında dışa karşı tutumun ortaya çıkarılması için gerekli yöntem ve bu yönteme uygun askeri kuvvet düzenlenir. Bu askeri kuvvetin beraberinde getirdiği masraf, savunma bütçesini ve gereksinimini saptar (Altun, 2017)

Küresel birliklere katılım hali, dışa karşı tutum üzerinde tesirli olan faktörlerdendir. Ayrıca, küresel sahada var olan sorun alanları da, dışa karşı tutum kapsamına ele alınır.

1.8.1.2. İç Politika Yaklaşımı

Bu tutumda da aynı şekilde yerel büyüme amaçları ve bu amaçlara tahsis edilmesi imkanı olan kaynaklar ortaya konur. Bu kaynak bölüşümü esnasında savunma bütçesinin en yüksek sınırı belirlenip, bu sınırdaki yapılması olanaklı askeri kuvvet seçenekleri saptanır ve daha sonrasında bu seçeneklerden yerel savunma amaçlarına uygun olan tercih edilir (Sümer, 2007).

Dış ve iç tutumları birbiriyle yarışan iki tutum olarak değil tam tersi birbiriyle bütünleşen iki tutum olarak değerlendirmek gerekir. Devletler dünyadaki ilerlemeleri

ve bu ilerlemelerin kendi emniyetleri üzerinde nasıl bir etki bırakacağını değerlendirmeden savunma bütçelerini oluşturamazlar. Aynı şekilde yerel iktisadi gücü göz önüne almadan da dışa karşı bir tutum benimseyemezler.

1.8.1.3. Kaynak Sınırlaması

Dış tutum ve iç tutumların haricinde diğer bir unsur da kaynak kısıtlamasıdır. Bilhassa savaş hali var olduğunda elde bulunan kaynakların seviyesi ve verimliliği ciddi derecede önemlidir. Uzun vadede devlet kaynaklarının savunmaya tahsis edilme seviyesine göre düzenlenen savunma strateji ve yöntemleri savaş halinde, savaşın strateji ve yöntemleri doğrultusunda askeriyenin emrine tahsis edilir. Bu bakımdan kaynak kısıtlaması gerek genel gerekse özel olarak iki çeşit kısıtlama biçiminde meydana gelir (Altun, 2017).

Özel Kısıtlamalar: Savaşta takip edilecek yöntem ve stratejilerin öngördüğü bazı özellikteki mallardır. Bir püskürtme hareketi yapılacaksa belirli miktarda gemi ya da havadan izleme olacaksa belirli izleme aletleriyle kuşatılmış, havada uzunca durabilen casus uçaklar gibi bazı silah ve araçlar bu sınıfta bulunur.

Genel Kısıtlamalar: Askeriyenin emrine tahsis edilebilecek belirli bir ödeme hakkıdır. Misal, donanmaya bir aylık harcama neticesinde belli bir miktar paranın verilmesi ve Donanma Komutanlığı'nın da bu parayı kıyafet, mühimmat, kruvazör alımı için kendi isteği doğrultusunda kullanmakta özgür olması (Özer, 2001: 29).

Kaynak Tahsisinde Zaman Problemi: Savaşta galip gelinmesinde iktisadi gücün ve savaşa tahsis edilebilen kaynakların seviyesi kadar, malzemelerin olması gerektiği anda olması gereken yere ulaştırılması da çok mühim bir unsurdur. Kaynak ayırımı doğru biçimde ve zamanda gerçekleştirilerek icra değişiklikleri minimum seviyeye çekilmelidir. Vatan savunması adına gerçekleştirilen harcamalar ülke silahlı kuvvetlerinin diğer devlet ordularının yöntem ve geliştirme seviyesine erişemediği ve doğru anda yapamadığında gerçekleştirilen harcamalar niteliksiz olarak görülecektir (TC. Maliye Bakanlığı, 1993: 15). Niteliksiz olarak değerlendirilen bu harcamalar, askeriyenin gereksinimlerini gidermede yeterli olmadığı gibi diğer taraftan bütçede bir boşluk yaratacaktır. Bu sebeple savunma harcamalarına tahsis edilecek kaynakların ayrılmasında zaman çok önemlidir.

1.8.2. Savunma Bütçelemesi

Savunma bütçelemesi, Savunma Bakanlığı'nın ekipman, çalışan, altyapı ve planları adına finansal kaynakların ayrılma dönemidir. Dönemin bitişinde savunma bütçesi meydana gelir ve bu bütçe Savunma Bakanlığı'nın kazanç ve harcamalarını kapsar. Bazı devletlerde yabancı askeri güçler ve emniyet güçleri de savunma bütçesinde değerlendirilmektedir. Savunma bütçeleri neticesinde, kamu ödenekleri ilk olarak gereksinimler için ayrılır, ödenekler açıklama yapılabilir bir biçimde kullanılır ve seçmenler, sınır ülkeler ve küresel aktörler devletin savunma noktasındaki eğilimlerine dair makul bir şekilde bilgilendirilir (Korkmazzyürek, 2018: 88)

Bütçelendirme prosesinde stratejik durum, finansal kaynakların miktarının uygunluğu ve askeri harekatlara veya barış harekatlarına dahil olma olasılığı gibi faktörler göz önüne alınmalıdır. Fakat bu faktörler süratle farklılaşsa da savunma hacimlerinin meydana gelmesi normal koşullarda uzun zaman alır, çünkü ekipman sağlama ve çalışan oryantasyonu çok zaman ve kaynak isteyen bir prosestir.

Ülkelerin savunma harcamalarının seviyesi belirlenirken olması gerekenden az kaynak elde edilmesi ulus güvenliğini riske atabilir. Olması gerekenden fazla kaynak sağlanıyorsa devlet kaynaklarının boşa harcanmasına neden olur. Gereksinimlerin hepsinin aynı anda giderilemeyeceğine göre neyin hangi seviyede giderileceğinin belirlenmesi önemli bir faktördür. Aşağıda savunma bütçesini belirleyen unsurlar bulunmaktadır. Savunma bütçesinin oluşturulmasındaki temel faktörler stratejik konular ve kaynak sınırlamalarıdır. Fakat bunların dışında da birtakım faktörler bulunmaktadır:

Zorunlu Savunma Harcama Düzeyi: Bazı devletlerde savunma harcamalarının düzeyleri sınırlanmıştır. Bu düzeyler, mevcut savunma harcamalarının bir yüzdesi şeklinde, gayri safi yurtiçi hasılanın bir yüzdesi şeklinde, birleşme koşulları doğrultusunda veya öteki devletlerin kişi başı veya gayri safi yurtiçi hasıla yüzdesi şeklinde gerçekleştirdikleri savunma harcamalarını kısıt olarak saptanabilir

Silah Denetleme Anlaşmaları: Savunma bütçeleri oluşturulurken taraf bulunulan silah denetleme anlaşmaları da göz önünde bulundurulmalıdır.

Ek Gelir Kaynakları: Birçok devlette, askeriye normal emniyet fonksiyonlarının dışında kazanç getiren işler de gerçekleştirmektedir. Misal, askeriye savunma endüstrisinin veya ülke içindeki öteki endüstri sektörlerinin bir bölümüne katılabilir

veya bunları tamamen alabilir. Bu, başlı başına bir probleme yol açmasa da sağlanan kazan tüm askeri bütçenin bir bölümü olarak değerlendirilmeli ve aynı kontrol uygulanmalıdır. Orduların bu gibi katılımlarının mevcudiyeti genellikle gereksinimden çok ve pahalı ürünlerin ülkeye satılması gibi bir problemi ortaya çıkarmaktadır. Böylece maliyetler yükselmektedir.

Ülkemizde savunma bütçesinin tenkit edilmesi gereken en mühim tarafı bütçe birliği prensibinin icra edilmemesidir. 1985 senesinde hükümetin finansal krizde olduğu dönemlerde mühim hizmetleri güvenceye almak ve bu hizmetleri sürdürmek amacıyla yaratılan ödeneklerden biri olan Savunma Sanayi Destekleme Fonu, kısmen de olsa bu özelliğini kaybetmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARININ GELİŞİMİ

2.1.Türkiye'de Savunma Harcamalarının Kaynakları

2.1.1.Bütçe Ödenekleri

2.1.1.1.Milli Savunma Bakanlığı Bütçesi

Savunma Politikası kapsamında Genelkurmayca belirlenen kurallar ve program doğrultusunda Millî Savunma Bakanlığı görevlerini yerine getirmektedir. Milli Savunma Bakanlığı, bütçesi Genel Kurmay Başkanlığı bütçesi ile Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri komutanlıklarının bütçelerini de içermektedir (Müslüm vd., 2011: 105).

Savunmaya ayrılan kaynağın en önemli bölümünü Milli Savunma Bakanlığı bütçesi oluşturmaktadır.

Bütçe, Ana Hizmet Grupları'na göre dört bölümden meydana gelmektedir.

- Personel Giderleri
- Diğer Cari Giderler
- Yatırımlar
- Transferler

Personel Giderleri; personel ile doğrudan ilgili olan özlük haklarından meydana gelmekte olup, ilgili mevzuata göre belirlenmektedir (2019 Yılı Merkezi Yönetim Bütçe Kanunu). Diğer Cari Giderler; bütçenin en önemli bölümünü oluşturmaktadır. 2019 senesinin bütçesinden Savunma ve güvenliğe en çok kaynak, hemen hemen 46 milyar lirayla MSB'ye ayrılmıştır (http://www.bumko.gov.tr/Eklenti/11291,2019mybkteklificetvellerpdf.pdf?0&_tag1=D8EEE19AD432DB9D48CC647916A050E3CB804DAF).

2.1.1.2.Sahil Güvenlik Komutanlığı Bütçesi

Sahil Güvenlik Komutanlığı 1985 yılının ilk gününe kadar Jandarma Genel Komutanlığı bünyesinde vazifesini sürdürmüş daha sonra da TSK'nın çatısı altında, barış durumunda vazife ve hizmet açısından İçişleri Bakanlığı'na bağlı, savaş durumundaysa Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na bağlı bir silahlı emniyet gücü şeklinde Türkiye'nin tüm sahillerinde, iç denizlerinde, körfez ve limanlarında, özel iktisadi alan ile yerel ve küresel yasalar gereğince hakimiyet ve kontrol altında olan bütün deniz sahalarında etkinliklerine başlamıştır. (https://www.sg.gov.tr/baskanliklar/genel_sekreterlik/tarihce/tarihce.asp).

Sahil Güvenlik Komutanlığı'nın bütçesi, İçişleri Bakanlığı kapsamında ve bakanlık çerçevesinde ayrı olarak planlanır. Sahil Güvenlik Komutanlığı'nın mühimmatı ile teçhizatları Deniz Kuvvetleri Komutanlığı kanunlarına uygun şekilde, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'yla beraber oluşturulacak ve İçişleri Bakanlığı tarafından kabul edilecek bir düzen çerçevesinde kendi bütçesinden tahsis edilir (<https://www.sg.gov.tr/2018idarefaaliyetraporu.pdf>).

Sahil Güvenlik Komutanlığı'nın teçhizat ve mühimmatları kendi olanakları haricinde olan bakım ve onarım hizmetleri ilk olarak MSB'nin bakım ve onarım merkezleri tarafından gerçekleştirilir. Bu hizmet karşılıkları komutanlık bütçesinden ayrılır. Bütçe yasaları ve diğer yasalar MSB ve Jandarma Genel Komutanlığı'na sağlanan gümrük, her çeşit vergi, harç ve depo bedellerine dair serbestlik ve istisna kararları Sahil Güvenlik Komutanlığı'nda da icra edilir (https://www.sg.gov.tr/baskanliklar/genel_sekreterlik/tarihce/tarihce.asp).

2019 senesindeki bütçeden Sahil Güvenlik Komutanlığına 869 milyon lira ayrılmıştır (http://www.bumko.gov.tr/Eklenti/11291,2019mybkteklificetveller.pdf.pdf?0&_tag1=D8EEE19AD432DB9D48CC647916A050E3CB804DAF).

2.1.1.3.Jandarma Genel Komutanlığı Bütçesi

Türkiye Cumhuriyeti Jandarması, güvenlik ve kamu huzurunun muhafaza edilmesine yardımcı olan ve diğer yasa ile kuralların verdiği vazifeleri gerçekleştiren silahlı, askeri bir emniyet gücüdür. Jandarma Genel Komutanlığı, TSK'nın bir bölümü olduğu için silahlı güçlerle alakalı vazifeleri, eğitim açısından Genelkurmay Başkanlığı ve güvenlik görevleriyle alakalı vazifelerin uygulanması açısından İçişleri Bakanlığı bünyesinde bulunmaktadır. Jandarmanın çoğunlukla vazife ve yükümlülük sahası; il ve ilçe belediye hudutları dışında bulunan ve polis teşkilatının olmadığı alanlardır. Jandarma Genel Komutanlığı görevleriyle eylemlerine dair tüm gereksinimlerini, MSB tarafından tahsis edilecek silahlarını TSK kurallarına uygun şekilde kendi bütçesinden ayırmaktadır.

2019 senesindeki bütçeden Jandarma Genel Komutanlığının eylem ve gereksinimlerine 19,6 milyar lira finansal destek sağlanmıştır ((http://www.bumko.gov.tr/Eklenti/11291,2019mybkteklificetveller.pdf.pdf?0&_tag1=D8EEE19AD432DB9D48CC647916A050E3CB804DAF)).

2.2.Savunmanın Bütçe Dışındaki Kaynakları

2.2.1.Savunma Sanayi Destekleme Fonu

Ülkemizde savunma harcamalarının bütçe harici kaynağını SSM kapsamındaki SSDF meydana getirmektedir. SSDF, 13 Kasım 1985 tarihinde ve 3238 sayılı Kanunun 12. Maddesi ile T.C. Merkez Bankası gözetiminde, Savunma Sanayisini Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı emrinde oluşturulmuştur. Bu fonun oluşturulma gayelerinden biri, çağdaş sanayi endüstrisi meydana getirebilmek ve dışa bağımlılık seviyesini düşürebilmek adına gerekli ödenek modeliyle çözebilmektir (SSM Faaliyet Raporu, 2017).

Fonun kazanç kaynakları;

- Gelir ve kurumlar vergisi kazançlarından transfer edilen kısım,
  - Milli Savunma Bakanlığı Bütçesinden çağdaş mühimmat ve teçhizat adına tahsis edilen finansal destek,
  - Milli Savunma Bakanlığı bütçesi özel tüketim vergisi kısmından transfer edilen pay,
  - Milli Piyango kazançlarından transfer edilecek kısım,
  - Ortak bahis gelirlerinden transfer edilecek kısım,
  - Şans oyunları gelirlerinden transfer edilecek kısım,
  - Türk Silahlı Kuvvetlerini sağlamlaştırmak için kurulmuş olan vakıflardan aktarılabacak kısım,
  - Yasayla oluşturulan fonlardan Bakanlar Kurulu tarafından belirlenecek oranda gerçekleştirilecek transferler,
  - Bedelli askerlikten sağlanacak kazançlar,
  - Bağış ve yardımlar
  - Fonun mal varlığından sağlanacak kazançlar.
- Savunma Sanayi Destekleme Fonundan gerçekleştirilen harcamalar ise;
- Avans ve kredi ödemeleri,
  - Yerli silah işletmelerine sermaye katılımı,
  - AR-GE projelerine ödemeler,
  - Savunma malzemesi üretim ve satın alımı ile ilgili ödemelerden meydana gelmektedir

2.2.2.Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ihtiyacı olan mühimmat ve teçhizatların yerli üretimi dışında ithal etmek adına ulusun da destekleriyle etkin olan Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakıflarını 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında tek çatı altında toplayarak daha verimli duruma getirilmesi gereksinimi hissedilmiştir. 17 Haziran 1987 tarihinde 3388 sayılı kanunla Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (TSKGV) kurulmuş ve 26 Eylül 1987 tarihinde eyleme geçmiştir (TSKGV Kanunu, 2013).

Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı ulusun sağladığı desteklerle milli savunma endüstrisinin ilerletilmesi, yeni savunma endüstri kollarının oluşturulması ve TSK'nın yeteneklerini çoğaltmasını amaçlamıştır (<https://www.tskgv.org.tr/>). Vakfın kazançları, mal varlığından ve etkinliklerden sağlanan her çeşit kazançlarla amaca uygun bağış, menkul ve gayrimenkul, parasal ve maddesel yardımlar şeklinde ekonomik karşılığı olan hak ve bağışlardır. Bu kazançlar özetle; mali, kâr payı, yardım, kira ve öteki kazançlar şeklinde sınıflandırılabilir. Vakfın harcamalarıysa, senelik bütçeler bazında gerçekleştirilmekte olup, sene içerisinde sağlanan brüt kazancın %20'sinin idare, sürdürme harcamaları ve önlemlere, mal varlığını çoğaltacak yatırımlara, geride kalan %80'lik kısım ise vakıf hedeflerine ayrılmaktadır (TSKGV, 2013)

2.3.Türk Savunma Sanayinin ve Harcamalarının Tarihsel Gelişimi

Türkiye jeopolitik konumu ve güvenlik risk algısı nedeniyle savunma harcamalarına kaynak ayırmaktadır. Türk savunma sanayi harcamalarının gelişimi aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 4. Türkiye'nin Savunma Harcamaları ve Savunma Harcamalarının GSYİH'ye Oranı (1980-2016) (Milyon \$)

YILLAR	SAVUNMA HARCAMALARI	SAVUNMA HARCAMALARI/ GSYİH
1980	6.978	3,9%
1981	7.873	3,8%
1982	8.607	4,3%
1983	8.143	3,9%
1984	7.916	3,6%
1985	8.399	3,5%
1986	9.436	3,6%
1987	9.012	3,3%
1988	7.938	2,9%
1989	9.185	3,1%

1990	11.098	3,5%
1991	11.409	3,8%
1992	12.000	3,9%
1993	13.267	3,9%
1994	12.971	4,1%
1995	13.326	3,9%
1996	14.919	4,1%
1997	15.544	4,1%
1998	16.287	3,3%
1999	17.983	4,0%
2000	17.404	3,7%
2001	15.955	3,7%
2002	16.976	3,9%
2003	15.321	3,4%
2004	13.982	2,8%
2005	13.237	2,5%
2006	14.203	2,5%
2007	13.656	2,4%
2008	13.809	2,3%
2009	14.777	2,7%
2010	14.478	2,5%
2011	14.619	2,2%
2012	14.939	2,3%
2013	15.310	2,3%
2014	15.397	2,2%
2015	15.881	2,2%
2016	14.974	2,0%

Kaynak: SIPRI (www.sipri.org), (01.02.2019).

Ülkemizin savunma harcamalarının 1980-2016 senelerinde 2015 senesinin sabit karşılıklarıyla ve aynı sene yapılan savunma harcamaları/GSYİH oranının gösterildiği tablo, SIPRI aracılığıyla sağlanmıştır. Tablo değerlendirildiğinde Türkiye'nin savunma harcamalarının çoğunlukla yükseldiği anlaşılmaktadır. Soğuk savaşının bitmesiyle birlikte 1988 senesinden sonra dünya genelinde savunma harcamalarının seviyesinde bir düşüş yaşanırken Türkiye'nin savunma harcamalarında bu durum gözlenmemiştir. 1987 senesinde 9 milyar 12 milyon dolar düzeyinde meydana gelerek GSYİH ile oranı %3,3 olan savunma harcamaları izleyen senede 7 milyar 938 milyon dolar düzeyinde meydana gelerek GSYİH ile oranı % 2,9'a inmiştir. 1980-2016 yıllarında savunma harcamaları ilk kez 1988 senesinde %3'ün altında seyretmiştir.. Bu

düşüşte rol alan etken soğuk savaşın bitmesidir. 1988 senesinden itibaren savunma harcamaları düzeyinde yeniden bir yükseliş durumu söz konusu olmuştur. 1990 senesinde 11 milyar 98 milyon dolar şeklinde meydana gelmiş ve GSYİH ile oranı %3,5 seviyesine çıkmıştır.

Ülkemizin savunma harcamaları gelişimini ortaya koyan tabloda 2003 senesinde %3,4 seviyesinde meydana gelen savunma harcamaları bir sonraki yıl %2,8 şeklinde meydana gelmiştir. Ayrıca 2004 ve 2016 döneminde %3'ün altında seyrini sürdürmüştür. 2003 senesinde 15 milyar 321 milyon dolar olarak gerçekleştirilen savunma harcamaları 2004 senesinde 13 milyar 982 milyon dolar düzeyine inmiştir. Savunma harcamaları/GSYİH oranında meydana gelen azalışa savunma harcamaları seviyesi de aynı şekilde tepki göstermiştir. 2005 senesinde 13 milyar 237 milyon dolar olarak yapılan savunma harcamaları 2006 senesinde 14 milyar 203 milyon dolar şeklinde meydana gelmiştir. 2005 ve 2006 senelerinde meydana gelen savunma harcamaları oranı %2.5 şeklinde olmuştur. Savunma harcamaları yükselişinin savunma harcamaları/GSYİH oranı üzerinde bir tesiri yoktur. 2010 ve 2015 dönemlerinde savunma devamlı şekilde yükselmiştir. Çünkü 2010 senesinde Arap Baharı ortaya çıkmış ve kaosun artmıştır (SIPRI, 2018).

2.4.Türk Savunma Sanayini Şekillendiren Çevresel ve İçsel Faktörler

Ülkemiz, jeopolitik ve jeostratejik konumu sebebiyle dünyanın en mühim petrol yataklarını elinde bulunduran Orta Doğu, deniz ulaşımında önemli yeri olan Akdeniz, Rusya'nın denetiminde olan Karadeniz ve boğazlar, etnik mücadeleler dışında zengin doğal kaynakları bulunan Kafkasya ve Orta Asya'nın olduğu alanda merkezi bir yerde konumlanmaktadır. Üç kıta arasında köprü görevi gören ülkemiz, diğer taraftan Asya, Avrupa, Kafkas, Akdeniz, Orta Doğu, Akdeniz ve Balkan devletidir (Davutoğlu, 2003: 41).

Türkiye'nin çevresindeki istikrarsızlık ve belirsizlik ortamında risk ve tehdit odakları üzerinde caydırıcı etki sağlayacak bir askeri gücün idame edilmesi, Milli Askeri Strateji'nin temelini oluşturmaktadır (Aydın ve Ereker, 2014).

Kara araçları kapsamında öncelikle tekerlekli ve paletli zırhlı araçlar bulunmak üzere, her çeşit yöntem ve biçimsel aracın ve farklı kulelerin atış denetim ve dengeleme mekanizmaları ülke sınırları içerisinde imal edilmektedir. Deniz araçları kapsamında, deniz güçlerinin tersanelerinde her çeşit deniz ortamının bakım onarım

tadilat ve yeniden silahlandırma etkinlikleri devam ettirilmektedir. Son dönemlerde, özel kesimde de askeri gemi yapımında muvaffakiyet gösterildiği ve bilhassa etkileşim, askeri görevleri denetleme, radar ve hava savunma mekanizmaları gibi sahalarda dizayn ve imal becerisinin çoğaldığı anlaşılmaktadır. Hava araçları kapsamında küresel ortak imal projelerinde bulunmaktadır. İnsansız hava aracı projeleri gerçekleştirilmekte ve çeşitli menzillerdeki topçu roketleri, toplar ve havanlar Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ateş kuvvetini tahsis etmektedir. Türk Savunma Sanayi işletmeler, tank, top, roket ve hava savunma gibi mühimmat mekanizmaları adına atış denetim mekanizmaları tahsis ederek imal etmektedirler. Teknoloji de devasa bir süratle ilerlemekte olup, helikopter-uçak simülatörleri, eğitim simülatörleri, savaş idare mekanizmaları, görüntü işleme ve veri tabanı uygulamaları, kompleks iletişim ağı idare düzenleri gittikçe sektörün yoğunlaştığı uygulamalar haline gelmiştir (TOBB Türkiye Savunma Sanayi Sektör Meclisi Raporu).

2.5.Arz – Talep Faktörleri (Tedarik Yönetimi)

Savunma sanayi tedarik tipi çoğunlukla talep yoğunlukludur. Talep yoğunluklu tedarik örneğinde, işletmelerin devletin yönlendirdiği sahalarla kayması durumu bulunmaktadır. Arz yoğunluklu modelde ise savunma işletmeleri araştırma-geliştirme bütçeleriyle ortaya çıkardıkları savunma gereçlerini devlete arz ederek önlem alıcı ve yönlendirici bir nitelik kazanmalarına yol açacaktır (Korkmazyürek, 2004).

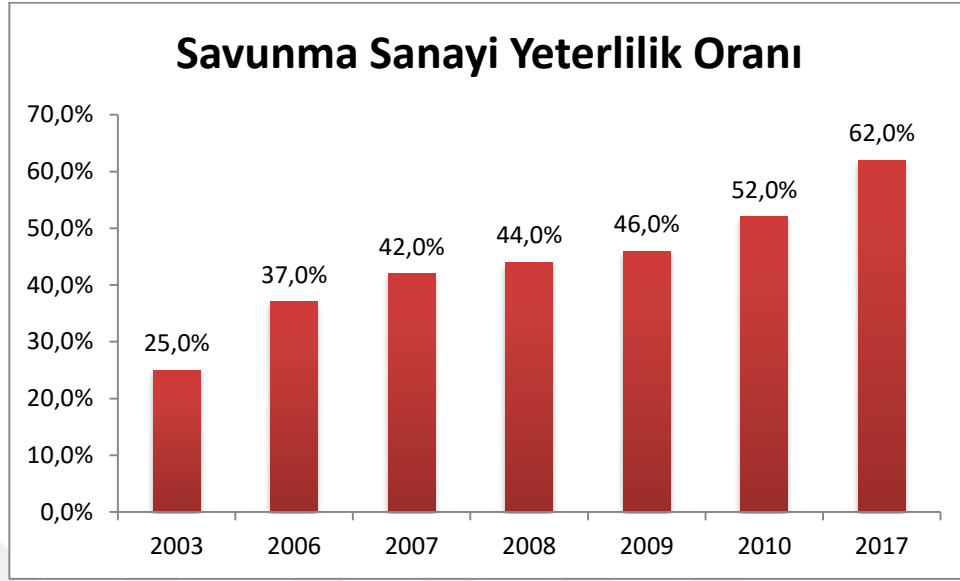
2.6.Günümüzde Türk Savunma Sanayinin Sahip Olduğu Piyasa Özellikleri

Savunma sanayi, savunma ile alakalı gereksinimlerin giderilmesi adına farklı firmalarda gerçekleştirilen ticari etkinlik, silah teknolojisine dair araştırma-geliştirme uygulamalarıyla mekanizma, alt mekanizma ve parçalarının imal edildiği piyasalardır (Akgül, 1986; 29).

Global savunma pazarının orta noktasında bulunan en önemli faktör bilişimdir. Bunun farkında olan Savunma Sanayi Bakanlığı'nın Sanayi ve Teknoloji Yönetimiyle alakalı olarak düzenlediği stratejik hedefi; Türk savunma endüstrisini orijinal yurt içi çözümler vadedebilecek ve küresel sahada yarışabilecek bir biçimde oluşturmaktır. Bu hedefe erişmek için 2017 senesinden sonra savunma sistem gereksinimlerinin yurt içinden giderilme düzeyi %60'lara yükselmekle birlikte %100 Milli Savunma Endüstrisi amacı çerçevesinde bu seviyenin yükseltilmesi için çalışmalar yürütülmektedir. Bu şekilde teknolojinin alınmasına alternatif olarak imal edilmesi halinde tedarik edilen mekanizmalar üzerinde yapılacak geliştirmelerin sınırsız şekilde

gerçekleştirilmesi imkânı olacak, bu ürünlerin fikir hakkı ve sınırsız kullanım hakları elde edilecektir.

Şekil 4.Savunma Sanayi Yeterlilik Oranı

Silahlı güçlerin gereksinimlerinin yurt içinden giderilme düzeyi %62 şeklinde meydana gelmiş, dışa bağımlılık seviyesinin düşmesine ve askeriye'nin caydırıcılığına mühim desteklerde bulunmuştur. Türk savunma endüstrisinin kendi kendine yetebilir, hiç olmazsa önemli alanlarda ülke gereksinimlerini giderebilir düzeye gelmesi, sadece sağlam bir iktisadi yapıya sahip olunması bakımından değil ayrıca milli özerkliği devamlı hale getirecek kuvvetli bir silahlı güçlere sahip olunması bakımından da önemlidir (Devlet Planlama Teşkilatı).

Türk savunma sanayinde üretimde yer alan şirketler aşağıda görülmektedir.

Önemli Yerli Oyuncular	Önemli Yabancı Oyuncular
 <p>TAI, yurt içi ve yurt dışı askeri ve ticari müşteriler için havacılık sistemleri tasarımı, geliştirme, üretim ve entegrasyon faaliyetleri yürütmektedir.</p>	 <p>ABD merkezli Lockheed Martin, havacılık, füze ve atış kontrolü, rotatif ve görev sistemleri ve uzay alanlarında faaliyet göstermektedir.</p>
 <p>Roketsan, roket ve füze geliştirme ve üretim faaliyeti gerçekleştirmektedir.</p>	 <p>ABD merkezli Raytheon, savunma, sivil yönetim ve siber güvenlik çözümleri sunmaktadır.</p>
 <p>Havelsan, savunma ve bilgi teknolojileri alanında yazılım ve sistem çözümleri sunmaktadır.</p>	 <p>ABD'li şirket Boeing, havacılık, savunma uzay ve güvenlik sistemleri üretmektedir.</p>
 <p>BMC, ticari ve askeri araç üretimi gerçekleştirmektedir.</p>	 <p>ABD'li şirket Northrop Grumman, havacılık ve savunma teknolojileri alanında faaliyet göstermektedir.</p>
 <p>Türk Teknik, Türk Hava Yolları'nın iştiraki olup, Boeing ve Airbus uçak parçaları için bakım, onarım ve yenileme sağlamaktadır.</p>	 <p>Hollanda merkezli Airbus, havacılık ürünlerinin yanı sıra, iştirakleri aracılığıyla savunma ve uzay alanında da faaliyet göstermektedir.</p>
 <p>TEI, motor parçaları ve havacılık sanayisi için modüller üretmektedir.</p>	 <p>Londra merkezli BAE Systems, savunma, havacılık ve güvenlik alanlarında faaliyet göstermektedir.</p>
 <p>FNSS, Türk Silahlı Kuvvetleri ve Müttefik Silahlı Kuvvetler için paletli ve tekerlekli zırhlı harp aracı ve silah sistemleri üretmektedir.</p>	 <p>Fransa merkezli Thales, havacılık, uzay, savunma, güvenlik ve kara ulaşım alanlarında faaliyet göstermektedir.</p>
 <p>MKEK, Türk Silahlı Kuvvetleri'ne mühimmat ürünleri üretmektedir.</p>	 <p>İtalya merkezli Leonardo, savunma ve güvenlik elektronikleri, havacılık, uzay, savunma sistemleri alanlarında faaliyet göstermektedir.</p>
 <p>Savunma Teknolojileri Mühendislik ve Ticaret A.Ş. (STM), SSB ve Türk Silahlı Kuvvetleri'ne sistem mühendisliği, teknik destek, proje yönetimi, teknoloji transferi ve lojistik destek sağlamaktadır.</p>	 <p>İsrail merkezli Elbit Systems, hava, kara ve denizcilik sistemleri ve savunma, güvenlik ve ticari havacılık uygulamaları için ürün geliştirme ve tedarik hizmetleri sunmaktadır.</p>
 <p>Otokar, otomotiv sektörüne yönelik ticari araçlar ve savunma sanayiine yönelik kara araçları ile kule sistemleri üretmektedir.</p>	

Kaynak: Vakıf Yatırım Savunma Sanayi Analiz Raporu, 2018.

2.7. Türk Savunma Sanayi İhracatının Önemi ve Yarattığı Fırsatlar

Ülkemiz mevcut bölgedeki komşu coğrafyalarda bulunan 54 ülkeye 4 saatlik uçuş uzaklığındadır ve dünyada yaşayan insanların neredeyse 3'te 1'ine hitap etme olanağı vardır. Bu bölgesel güç, ihracat açısından önemli fırsatlar sunabilir. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin her çeşit riske karşı, her an operasyona hazır olması gerekliliği de Türk Savunma Endüstrisi'nin, devlet özerkliği ve iktisadı için üstlendiği mühim bir vazifedir.

SSB'nın ihracatla ilgili 2019-2021 Orta Vadeli Programında yer alan Politika ve Önlemler aşağıdadır (SSB, 2019 Performans programı):

- Yeni piyasa, yeni mamul, yeni ihracatçı amacı ve global değer zinciri görüşüyle İhracat Ana Planı meydana getirilecektir.

- İhracat teşvik mekanizması daha etkin ve faal şekilde tekrar oluşturulacaktır.

- İhracatçıların global ticari verileri yakından izlemesini sağlamak adına Elektronik İhracat Platformu oluşturulacaktır.

- KOBİ'lerin markalaşması, kurumsallaşması, etkinliklerinde yükseliş ve küresel pazarlara ulaşmaları için eğitim ve danışmanlık verilecek, reformcu çalışma modelleri ortaya koymalarına yardımcı olacak planlar gerçekleştirilecektir.

- İhracatı desteklemek için Eximbank'ın öz sermayeleri daha da sağlamlaştırılacak ve şube miktarı yükseltilecektir. Banka, nakit kredi, ihracat kredi sigortası ve güvence olanaklarını ilerleterek ve farklılaştırarak, ihracatçılara döviz getirici eylemlerle alakadar olan işletmelere ve yurt dışında etkin olan müteahhitlere olan desteğini devam ettirecektir.

Gelişen global iktisadi tablo kapsamında, savunma endüstrisi oluşmasını ilerletme uğraşlarının yalnızca yurtiçi gereksinimleri giderme amacını göz önünde bulundurması halinde meydana gelecek neticenin hedefe hizmet etmeyeceği ortadadır. Savunma endüstrisinde sağlam bir altyapının meydana getirilebilmesi, istihdam oranının yükseltilebilmesi ve kazancın artırılması sadece bazı imalat hacimlerine erişilebilmesiyle olmaktadır. Savunma endüstrisinde en iyi üretim hacminin belirlenebilmesi için, imal edilen savunma mamul ve hizmetlerinin yalnızca iç piyasaya değil ayrıca dış piyasalara da satışının olması diğer bir deyişle ihracat hacminin yükseltilmesi zorunluluktur.

Dış piyasalara savunma mamullerinin ihracatının yapılması, sektörün yurtiçinde en fazla şekilde faydalanmaya çalıştığı milli kabiliyetlerin; teknolojiye ilerleme ve kalite standartları açısından dünya genelinde etkin olan aktörlerle yarışabilir düzeye erişmeyi sağladığının bir göstergesidir. İlk olarak Türk silahlı Kuvvetleri'nin savunma kabiliyetini geliştirirken yerli mamullerden faydalanılması, mamullerin dış piyasalarda prestijini yükseltmekte ve bu durum savunma ve emniyet gereksiniminin giderilmesinde esas hedef olan caydırıcılığın meydana gelmesinde rol almaktadır. Bu kapsamda, savunma mamulleri ihracatı küresel alanda yalnızca iktisadi kazanımlar sağlamamakla birlikte bilhassa söz konusu devlette siyasi ve askeri bakımdan erişilmek istenen stratejik tesir ve gücü de sağlamaktadır. Kendi ayakları üzerinde

durabilen savunma endüstrisi ile dışa bağımlılık azaltılırken savunma mamulleri ihracatı vasıtasıyla da satışın olduğu piyasalarda egemenlik kurulması imkanı vardır.

Savunma endüstrisinin yerli imalat süreçlerinde diğer sivil kesimlerle de yakın iletişimde olması, bu kesimdeki ilerlemelerin üretim endüstrisine aksetmesi fırsatı vermekte, karmaşık ve gelişmiş teknoloji gereksinimi olan sanayi dallarının ilerletilmesine yol açmaktadır. Yapılan geniş çaplı yatırımlar, yeni yatırımları çekmekte, kaynakların bu sahada hareketlendirilmesi adına imkanlar vermektedir. Aynı şekilde, sektörde yarışın mamul niteliğine bağımlı olması, orijinal dizaynların yapılmasını güdülemekte, bu durum bilhassa gelişmiş ekonomilere, yeni teknolojilerin sağlanması amacıyla ekonomiye destek vermektedir.

Savunma endüstrisinin ilerlemesi, bu sektörde gerçekleştirilen harcamaların boyutu değerlendirildiğinde, uzun sürede kaynakların ülkede kalmasına ve neticesinde devletlerin ödemeler dengesindeki negatifliklerin de ortadan kaldırılmasına fırsat verecektir. Oluşturduğu katma değer, istihdama olan desteği, savunmayla ilişkili diğer kesimlere pozitif tesiri ve uzun vadede ödemeler dengesinde olumlu şekilde meydana getireceği etkiler, savunma endüstrisinin iktisadi bakımdan önemini tekrar göstermektedir.

Bir devlet, endüstrinin elinde bulundurduğu bilgi birikimi, orijinal mamul ve program oluşturma yetenekleri sonucunda coğrafi temelde sağlayacağı stratejik avantaj, elde edilmiş yarış gücü ve fiyat üstünlüğüyle bir araya gelince diğer devletlere mamulün ihracatı daha basit ve çekici durumda olacaktır. Türkiye'nin silahlı güçlerinin de yerli, orijinal mamullerden faydalanması ve bu mamullerin yurt dışı pazarlara ve farklı faaliyetler aracılığıyla pazarlama faaliyetlerinde bulunması, ihracat aşamasında mühim bir görev almaktadır. Bu çerçevede, devlet savunma endüstrisinin uzun dönemde dışa bağımlılığı gittikçe düşecek ve ihracatın yapıldığı ülkeler gelecek dönemler için olası bir müşteri konumunda olacaktır.

İhracatın dünya genelinde ekonomilerdeki tesiri, devletin elde ettiği konum ve itibar, meydana gelen durumun dost devletlerde gösterdiği etkiler de, finansal etkiler kadar önemlidir. Gereksinim saptama döneminde kabiliyet bazlı planlamaya geçiş noktasında, uygulamaların çoğalmasıyla beraber, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin gereksinimleriyle dost silahlı güçlerin gereksinimlerinin beraber giderilmesi ve elde bulundurulmuş küresel stratejilerin, işletmelerin ihracat yapması için uygun zeminin oluşturulması da sektörel olarak katma değer yaratmaktadır (Köseoğlu, 2010)

Ortak imalat programlarına katılım, dizayndan satış sonrası desteğe kadar devam ettirilen etkinliklere ve değişik pazarlama tatbikleriyle endüstriye mühim yetenekler sağlayabilmekte, mamullerin diğer devletlere satılabilmesi olanağı tanıyabilmekte ve savunma endüstrisinin ilerlemesine ciddi faydaları dokunabilmektedir. Türk Savunma Sanayi'nin son dönemlerdeki durumu düşünülürse, küresel işbirliği programlarına katılımında meydana gelen yükseliş, dünya piyasasında yeni amaçları ve pazarları meydana getirmektedir.

Diğer bir ilişkili noktaysa, satılan bir mamul ya da hizmetin, geleceğe yönelik ticari ya da siyasi bağımlılık oluşturması ve ihracatı daha kuvvetli bir temele dayandırmasıdır. Yurtdışında öteki yabancı işletme ve ülkelerle yapılacak ortaklıklar, şirket evlilikleri ve yabancı işletme alımları, savunma endüstrisi işletmelerinin geleceğe dönük ihracatında bu sebeple çok önemli bir görev üstlenmektedir. Yabancı bir devlette alınan bir işletme ya da gerçekleştirilen bir ortaklık aracılığıyla, gerek kazanılacak teknoloji aktarımı gerekse o devletin ekonomisinde meydana getirilecek istihdam, savunma endüstrisi işletmelerinin bilgi ve kabiliyetlerini daha da önemli duruma getirecek, gelecekte pazar arayışında olacak olan orijinal mamul ve teknolojiler adına mevcut bir saha tahsis edecektir. Tüm bunların yanı sıra yalnızca iktisadi bakımdan değil siyasi hakimiyet bakımından da kazanç elde edecek bu yatırım ve ortaklıklar ülkemize stratejik olarak kazanç getirecektir.

2.8.Savunma Harcamaları Finansman Kaynakları

Ülkemizin savunma harcamaları Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) ve öteki araştırma şirketleri tarafından yayınlanan veriler doğrultusunda çoğunlukla yükseliş eğilimindedir.

Savunma Harcamaları Finansman Kaynakları aşağıdaki şekilde görülmektedir:

Ynak: Aselsan, Vakıf Yatırım Araştırma ve Strateji

Kaynak: Vakıf Yatırım Savunma Sanayi Analiz Raporu, 2018.

Şekil 5.Savunma Harcamaları Finansman Kaynakları

Savunma harcamaları ödeneği bütçe içi ve bütçe dışı kaynakların haricinde esas kaynak milli savunma bütçesinden oluşmaktadır. Bahsi geçen bütçe; Milli Savunma Bakanlığının dışında Jandarma Genel Komutanlığı ile Sahil Güvenlik Komutanlığı bütçelerinden meydana gelmektedir (Köseoğlu, 2010-75).

2017 senesinde Milli Savunma Bakanlığı bütçesi 28 milyar 702 milyon 119 bin lira, Jandarma Genel Komutanlığı bütçesi 9 milyar 374 milyon 739 bin lira ve Sahil Güvenlik Komutanlığı bütçesi 649 milyon 761 bin liradır. 2018 senesinde bütçe finansmanında yükseliş yaşanmıştır.

3238 sayılı Kanunun 12. Maddesiyle savunma harcamalarının tahsisinde kullanılacak kaynağın genel bütçe haricinde elde edilebilmesi adına TCMB kapsamında SSDF meydana getirilmiştir. SSDF kaynaklarını meydana getiren kanallar; bütçeye savunma endüstrisini desteklemek için her sene eklenecek olan fon, Türk Silahlı Kuvvetleri'ni kuvvetlendirmek için oluşturulan vakıflardan bu fona transfer edilecek finansman, 1473 sayılı Kanunda bu fona tahsis edilecek kısım, vergi yasalarıyla oluşturulanların dışında yasayla oluşturulan fonlardan ve talih oyunlarının oynatıldığı mekanlardan sağlanan kazançtan bu fona gerçekleştirilecek olan transferler, fonun kendisinden sağlanacak kazançların toplamı, gerçekleştirilen yardımlar ve bedelli askerlikten sağlanacak olan kazançlardır.

2.9. Türk Savunma Sanayi Ciro

Türk Savunma Endüstrisi, sergilediği sektörel ilerlemeyi ciro temelinde de meydana getirmek ve bunu geliştirmek istemektedir. Bu sebeple, global iktisadi ortamın son dönemlerde ortaya koyduğu dirence karşın imalat bakımında bir muvaffakiyet elde edilmiş ve bunu iktisadi kazanıma çevirmiştir. Türk Savunma Endüstrisi cirosunun sektörel bölüşümü göz önüne alındığında, toplam cironun %67'sinin üç temel alt kesime dair bulunduğu görülmektedir. Sektör cirosunun mühim bir bölümünü, kamu aracılığıyla oluşturulan ve kamu idaresinde eylemde olan kurumlar meydana getirmektedir.

Aşağıdaki tabloda 2011-2017 yılları arasında toplam savunma sanayi cirosunun değişimi görülmektedir.

Şekil 6. 2011-2017 yılları arasında toplam savunma sanayi cirosunun değişimi

Yıllar	Toplam Ciro (milyon \$)	% Değişim (2011)	% Değişim Yıllık
2011	4.400		
2012	4.800	%9.09	%9.09
2013	5.076	%15.36	%5.75
2014	5.101	%15.93	%0.49
2015	4.908	%11.55	-%3.78
2016	5.968	%35.64	%21.60
2017	6.693	%39.44	%12.14

Kaynak: Savunma ve Havacılık Sanayi Performans Kaynak: Savunma ve Havacılık Sanayi Performans Raporu, 2017

Sektörün 2017 senesinde toplam satış hasılatı 2016 yılına kıyasla yaklaşık olarak %12 oranında yükselmiştir. 2011-2017 seneleri arasında dünya genelindeki savunma harcamalarının ilerlemesiyle kıyaslandığında pozitif bir durum olarak belirlenmiştir. Ciro bir önceki senenin cirosunu ciddi oranda aşmıştır.

2015 senesi değerlendirildiğinde bir önceki seneye kıyasla %3,78 oranında azalma olduğu anlaşılmaktadır. Sektörün devam ettirilebilirliği bakımından dış piyasalar için talep oluşturucu tedbirler alınmalıdır (Savunma ve Havacılık Sanayi Performans Kaynak: Savunma ve Havacılık Sanayi Performans Raporu, 2017).

2.10.Savunma Sanayinde Sanayi Katılımı / Offset Uygulamaları

"Offset" ifadesi bilhassa savunma ve havacılık gibi ileri teknolojiye ihtiyaç duyulan uygulamalarda, söz konusu uygulamalar sebebiyle meydana gelen ödemeler dengesindeki negatif durumların kısmen ya da bütünüyle ortadan kaldırılması için ihracat ve döviz getirici işlemler şeklinde tanımlanabilir. Yaşadığımız dönemde Offset; bilhassa gelişmekte olan ülkelerin döviz buhranını hafifletmek, ihracat vasıtasıyla var olan ya da yeni oluşturulacak endüstrilerin kalite standartlarını ve niteliğini arttırmak ve böylece yurt içinde katma değer oluşturmak ve küresel piyasalarda yarışabilecek ürün ya da hizmet imal edebilmek adına faydalandıkları bir araç olmasının dışında endüstrileşmiş devletler tarafından da savunma endüstrisini ilerletmede ve var olan pazar paylarını yükseltmede verimli bir biçimde kullanılmaktadır (Alyanak, 2014: 71).

Offset, ithal edilen kamu alım ve yatırımlarında, yerli endüstriye çalışma hakkı sunulması, mal ya da hizmet ihracatı gerçekleştirilmesi, teknoloji avantajı ve yatırım gerçekleştirilmesi tatbikleriyle, gerçekleştirilen harcamaların milli iktisada belirli bir miktarda geri dönüşünün gerçekleştirilmesidir.

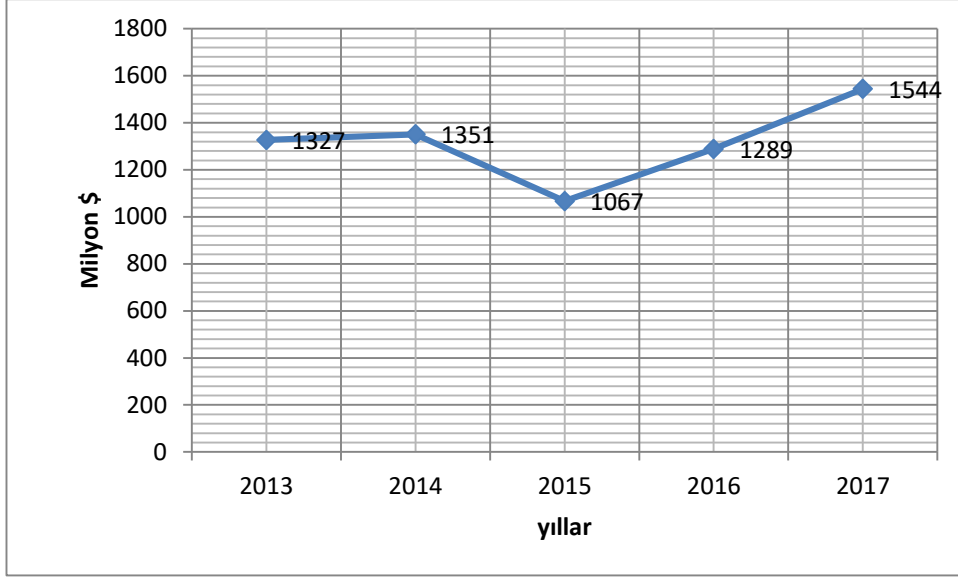
2.11.Türk Savunma Sanayi İthalatı

Türk savunma sanayi ithalata dayalı dışa bağımlılığı kırmak için yerlileştirme hamlesine girişmiştir. Fakat halen ithalat devam etmektedir.

2017 yılında İthalatta, önceki yıl (2016) verisine göre 20% artış görülmesinin, en azından bir bölümünün artan toplam satış tutarı içerisindeki yurt dışı girdi nedeni ile oluştuğu değerlendirilmektedir. Sektörü etkileyen gizli ambargolar nedeni ile stok yaratma çabasının da etkisi değerlendirilmelidir.

2013 -2017 yılları arasında savunma sanayinin ithalatı aşağıdaki grafikte görülmektedir.

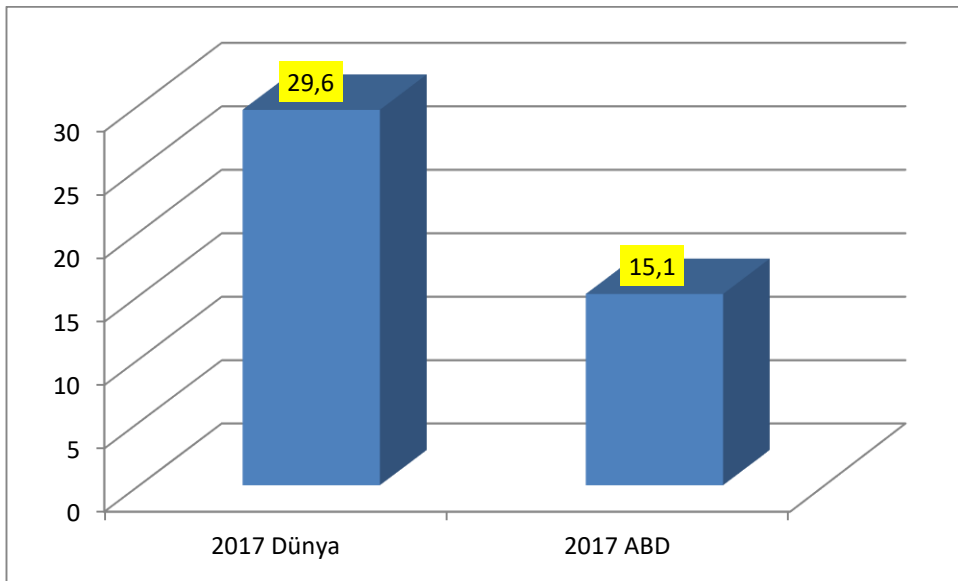

Kaynak: Sasad 2017 Raporu verilerinden oluşturulmuştur.

Şekil 7.2013 -2017 yılları arasında savunma sanayinin ithalatı 2015 yılında 1067 milyon \$ olan ithalat 2017 yılında 1544 milyon \$'a çıkmıştır.

2.12.Savunma Sanayinde Ar - Ge

Aras vd. (2014) tarafından da ifade edildiği gibi AR-GE çalışmalarına yapılan harcamalar, orta ve uzun vadede işletme faaliyetlerine pozitif yani karlı bir yatırımdır. Aşağıda 2017 yılında ABD ve Dünya'da havacılık ve savunma endüstrilerinde yapılan ar-ge harcamaları verilmektedir.

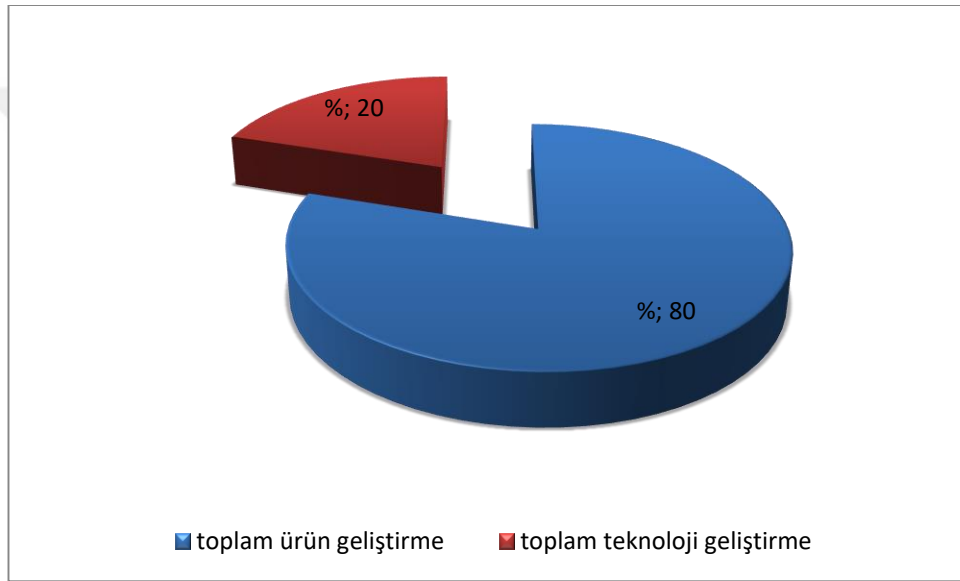

Kaynak: Global R&D Funding Forecast Winter 2017, R&D Magazine

Şekil 8.Dünya ve ABD'de Savunma Endüstrisinde Ar-ge Harcamaları (Milyon \$)

Yapılan AR-GE yatırımları ABD’de 15,1 milyon dolar iken Dünya’da 29,8 milyon dolardır. ABD’nin yatırım harcaması tek başına dünya toplamının yarısına yakındır. Teknoloji ve yenilikte lider ve öncü olarak görülen havacılık ve savunma şirketlerinin birçoğunun ABD’de kurulmasının en büyük sebebi, kamunun ve özel sektörün AR-GE ve yenilik çalışmalarına önemli yatırımlar yapmasıdır.

2017 yılında Savunma Sanayinin Ürün ve Teknoloji Geliştirme harcamalarının önceki yıla nazaran azalma eğiliminin tekrar artış yönüne dönmesi ileriye dönük beklentileri olumlu olarak etkilemiştir. 2016 yılına göre (1.254 M\$) 2017 ÜG - TG harcamaları 1,39% azalma kaydetmiştir.

Kaynak: Sasad 2017 Raporu verilerinden oluşturulmuştur.

Şekil 9.2017 Savunma Sanayinin Ürün ve Teknoloji Geliştirme Harcamaları

Türkiye’de Tübitak, Teydes, TTGV, TAİ, Tusaş gibi kurumlar ulusal havacılık ve savunma sektörünün ilerlemesi için Ar-ge ve inovasyon projelerine destek vermektedir. Katma değeri yüksek ürünler üretilmesi için Ar-ge çalışmaları yapılmaktadır. Bu çalışmalar sonucunda dünyayla rekabet edebilecek ürünler geliştirilmektedir.

Bu ürünlerden bazıları aşağıda görülmektedir

HAVASOJ (Stand-off Jammer): Söz konusu proje ile düşman haberleşme sistemleri ve radarlarının tespit ve teşhis edilmesi, konumlarının bulunması ve ayrıca bu sistemlerin özellikle sınır ötesi harekâta dost unsurlara karşı kullanılmaması amacıyla karıştırılması ve aldatılması hedeflenmektedir. Projenin ana yüklenicisi Aselsan'dır.

Lazer Güdüm Kiti (LGK): LGK, sabit/hareketli hedeflere karşı daha yüksek vuruş hassasiyeti, arttırılmış atış zarfı, daha düşük ikincil hasar ve atış sonrası hedef değiştirme kabiliyeti sağlamaktadır. Projenin ana yüklenicisi Aselsan'dır.

MILGEM İ-Sınıfı Firkateyn: Söz konusu proje ile Türkiye'de ilk defa korvet tipi bir askeri geminin tasarımı milli imkânlarla gerçekleştirilmiştir. Aselsan'ın alt yüklenici olarak yer aldığı proje kapsamında üretilen ilk iki gemi Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın hizmetinde olup, diğer iki geminin test faaliyetleri sürmektedir. Önümüzdeki dönemde 4'ü Türkiye Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na, diğer 4'ü de Pakistan Deniz Kuvvetleri'ne olmak üzere toplam 8 adet korvetin üretimi planlanmaktadır.

ALTAY Tankı seri üretimi: Otokar'ın ana yükleniciliğinde geliştirme aşaması tamamlanmış olup, 4 adet prototip üretilmiştir. Seri üretim süreci için BMC ile görüşmelere başlanmış olup söz konusu projede Aselsan alt yüklenici olarak yer almaktadır. İlk etapta 250 adet tankın seri üretiminin gerçekleştirilmesi planlanmaktadır.

Kaynak: Vakıf Yarım Savunma Sanayi Analiz Raporu 2018

2.13. Üretim Faktörleri; İşgücü, Sermaye, Üretim Girdileri

Savunma sanayi yoğun sermaye, emek gibi üretim girdileri gerektiren bir sektördür. Savunma sanayinin kurulması diğer sektörlerden farklı olarak stratejik bir konu olduğundan gelişmiş teknolojiler kullanılmaktadır. Bu teknolojiler sayesinde üretilen savunma araçları ancak dünyada diğer üretilen savunma araçlarıyla rekabet edebilmektedir. Savunma sanayi nitelikli işgücü gerektirmektedir (Öksüz, 2018: 31)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAVUNMA HARCAMALARI VE EKONOMİYE ETKİLERİ

3.1. Savunma Hizmetleri ve Savunma Harcamaları

Evrensel olarak kamusal bir hizmet olan savunma ihtiyacı kamusal mal sayesinde karşılanmaktadır. Kamusal mal ile özel mal arasında iki büyük ayrım vardır, bunlar tüketimde dışlama uygulamasının gerçekleşmemesi ve rekabetin olmamasıdır. Tüketimde rekabetin olmaması bir malı aynı anda pek çok kişinin kullanabilmesine neden olmaktadır. Ek olarak, bireyin bu tüketim sayesinde elde edeceği yarar diğer bireylerin elde edeceği yararda bir azalma yaratmamaktadır. Kamusal mallar ile özel mallar arasındaki bir diğer fark ise tüketimde dışlamanın olmaması olup bu, bireyin bir ödemede bulunmadan o üründen yararlanması demektir. Savunma hizmeti, bu iki özelliğe de sahip olduğundan kamusal mal başlığı altında incelenmektedir.

Savunma harcamalarının standart bir tanımının olmaması, bu konu ile ilgili yapılan araştırmalarda karşılaşılan en temel problemdir. Devletlerin savunma harcamalarını belirlemede özgür olması, dolayısıyla savunma harcamaları kalemlerinin ülkeden ülkeye değişiklik sergilemesi bu durumun ana nedenidir. Bir ülkede savunma harcamaları kalemleri içinde yer alan bir konu, bir diğer ülkede başka bütçe kalemleri altında incelenmektedir. Örnek vermek gerekirse, bir ülkede iç işleri bakanlığına bağlı olarak yer alan kalem bir diğer ülkede savunma bakanlığına bağlı olarak incelenebilmektedir (Karakuş, 2006, s.4).

Savunma harcaması denildiğinde ifade edilmek istenen kavram gerek akademik araştırmalarda gerekse de uluslararası politik konularda açıkça belirtilmemiştir. Bunu birtakım nedenlere bağlayabiliriz. Örneğin silahlı kuvvetler farklı kurumları yansıttığı gibi ülkeden ülkeye değişen farklı rollere de sahip olabilir. Bazı ülkelerde polis ile ordunun görevleri kesin çizgilerle ayrılmamıştır (Dunne and Smith, 1990: 59). Bu sebeple savunma harcamaları kavramını standart bir tanıma oturtmak zordur. Genellikle devletler bu harcamaları kendi gaye ve hedeflerine göre tanımlamaktadırlar.

Savunma hizmetinin amacı ülkeye karşı yapılacak bir saldırının caydırılması ve saldırıya maruz kalma durumunda buna karşı gelinmesidir. Bu amaçları hayata geçirebilmek için askeri eğitim, araç-gereç ve ekipman için bir bütçe ayrılıp harcama yapılmalıdır. Savunma harcamaları bir ülkenin iç ve dış tehditlere karşı koruması amacı ile milli gelirinden yapılan personel giderleri, silah ve malzeme üretimi ve ithali,

altyapı harcamaları, bakım-tutum giderleri, Ar-Ge (Araştırma ve Geliştirme) etkinlikleri vb. gibi harcamaları kapsamaktadır.

Geleneksel bir tam kamusal hizmet olarak kabul edilen savunma hizmetinden ülkede yaşayan her birey birbirine rakip olmaksızın faydalanmaktadır. Savunma hizmetinin, hizmet verildiği alanda bölünmeyen bir yapıya sahip olarak yarar sağladığı söylenebilir. Savunma hizmetinin saldırıdan caydırıcı özelliğinin getirdiği yarar ülkenin her yerinde eşit seviyededir. Bu özelliklerinden dolayı bir bedel ödemeyen bireylerin savunma hizmetin faydalanmasının engellenmesi bir durum söz konusu olmamaktadır (Bulutoğlu, 2003: 240-241). Savunma, hizmet türü olarak pozitif dışsallıklar kadar negatif dışsallıklara da sahiptir (Kaul, Grunberg ve Stern., 1999: 364).

Brzoska silahlı kuvvetlere yapılan harcamalar, savunma ve stratejik amaçlı diğer ödemeler, önceki askeri güçlere ve faaliyetlere yapılan harcamalar, diğer güvenlik kuvvetlerine yapılan harcamalar, diğer yükümlülükler, çeşitli gelirler ve gelecek için zorunlu harcamaların savunma harcamalarının uluslararası alanda ele alınmış muhtemel harcama kalemleri olduğunu ifade etmektedir (Brzoska, 1995: 48-49).

Savunma bütçesinin belirlenmesinde birbirini tamamlayan iki farklı yaklaşım rol oynamaktadır. Dış politika, bu yaklaşımlardan ilkidir. Bu yaklaşımda ilk olarak belirlenen unsurlar ülkenin ulusal değerleri ve dış politikasıdır. Daha sonra ise bu dış politikanın gerçekleşmesi adına uygun strateji belirlenir ve bu strateji için gerekli olan askeri kuvvetler hesaplanır. Ülkenin savunma bütçesini de askeri gücün gerektirdiği maliyet belirlemektedir. İkinci yaklaşım ise iç politika yaklaşımı olarak adlandırılmaktadır. Bu yaklaşımda belirlenen unsurlar ise ulusal gelişim hedefleri ve bu hedefler için ayrılması olası kaynaklardır. Bu kaynak dağılımı esnasında savunma bütçesine ait azami sınır da ortaya çıkar ve bu sınır kapsamında askeri olarak yapılması olası alternatifler saptanır, sonrasında da bu alternatifler arasından ulusal savunma gayelerine en uygun olanı belirlenir. Yukarıda da belirtildiği gibi bu iki yaklaşımı birbirlerini tamamlayan iki yaklaşım olarak ele alınması gerekmektedir. Bir ulusun savunma bütçesi, dünya politikasındaki gelişmeler ve bunların kendi güvenliğini ne şekilde etkileyeceği göz önünde bulundurulmadan belirlenemez. Benzer şekilde dış politika hedeflerinin belirlenmesinde de ekonomik güç göz önünde bulundurulmalıdır.

Savunma hizmeti iki yöne sahiptir. Bunlardan ilki ülkeye bir saldırı durumunda caydırmaya yöneliktir, ikincisi ise saldırı olması durumunda buna karşı gelebilmektir. Hem caydırıcılık hem de saldırıya karşı koyma fonksiyonları için ülkenin barış süresinde askeri eğitim, araç- gereç ve ekipman için bazı harcamalar yapması gerekmektedir. Savaş başladığı zaman savaşın türü, yaygınlığı ve yoğunluğu diğer faktörler tarafından belirlendiği gibi barış süresince yapılan harcamaların büyüklüğü belirleyici olabilmektedir (Aslan, 1998: 249-250).

Bir ülkenin gerek kendi bünyesindeki her türlü kanun dışı olaylara karşı değereksede de diğer ülkelerin o ülke üzerindeki egemenlik iddialarına karşı ulusal egemenliğini korumak gayesi ile gerçekleştirdikleri korumaya savunma hizmetleri adı verilmektedir. Bu gayeden yola çıkarak kamu harcamaları arasında büyük bir paya sahip olan savunma harcamaları, devletlerin daha iyi olabilecek refahları pahasına millî gelirlerinden fedakârlık ederek ülke bütünlüğünü sağalamaya yönelik her türlü tehditlere karşı ayrılan bir paydır ve egemenlik ve ulusal varlığının devamlılığını belirleyen özelliğe sahiptir. Devletlere büyük faydaları olan güvenlik ve savunma hizmetlerinin caydırıcılık ve koruma olma üzere başlıca iki faydası bulunmaktadır. Caydırıcılığın fayda seviyesi, bir devletin askerî kuvvetlerinin ne kadar fazla olduğu ve bu kuvvetin diğer devletlerce ne derece kabul edildiği ile ilgilidir. Caydırıcılık kavramı bir devletin müdahale etmek istediği ülkeden elde edecekleri faydadan çok maruz kalacakları zararın daha fazla olduğunu düşünmelerine bağlı olarak gelişmektedir.

Ulusal güvenlik nedeni ile yapılan savunma harcamalarının nedenleri farklı unsurlara bağlıdır. Bu nedenle her ülke, kendi yapısı ile doğru orantılı olacak şekilde savunma harcaması yapmaktadır. Savunma harcamaları ile ilgili farklı tanımlar da farklı bileşenlerden meydana gelen harcamalara dayanmaktadır. Aynı harcama kalemi bazı devletlerde savunma harcaması olarak değerlendirilmezken bazı ülkelerde de savunma harcamaları kapsamında yer almaktadır. Bu nedenle savunma harcamalarını açıklayan ortak bir ifade yoktur.

Savunma harcamaları tam bir kamusal mal olarak ikame edilemeyen, hiçbir bireyin dışlanamadığı ve bölüşülemeyen özel hizmet türü şeklinde algılanmaktadır.

Savunma harcamalarından elde edilen faydanın bölünemez olma özelliği bu harcamalar neticesinde elde edilen yararın toplumun tümüne dağıtılmasından

kaynaklanmaktadır. Savunma harcamalarındaki asıl hedef devlet güvenliğini sağlama ve oluşabilecek iç ve dış tehditleri engelleme olup bu harcamaların seviyesine siyasi otorite karar vermektedir. Bir devletin güvenliği, devletin varlığını ve birliğini sürdürmesi bakımından zorunlu bir yapı olduğundan gerekli görülen durumlarda savunma harcamaları milli gelirden bağımsız olarak değerlendirilebilmektedir. Yapılan araştırmalara göre milli gelir seviyesinde farklılıklar olmasına karşın savunma harcamaları genel seyrini korumaktadır. Bunun nedeni tam bir kamusal bir mal olan savunma hizmetlerinin ülkenin varlığını devam ettirebilmesi için bir mecburiyet olarak görülmesi ile ilişkilidir (Görkem ve Işık: 2008: 420).

Savunma hizmetinin iki gayesi vardır: bunlardan biri devlet içinden ve dışından gelen saldırılara karşılık verme ve muhtemel saldırılara karşı caydırıcılık algısı yaratma. Savaş öncesi dönemde yapılan askeri yatırımlar muhtemel bir savaş durumunda savunmaya ayrılması gereken kaynakların seviyesini yordamaktadır. Savaş zamanların devletlerin ekonomik açıdan güçlük yaşamaması için güncel ve düzenli olarak savunma sanayilerine yatırım yapmaları bir zorunluluktur (Tüğen, 1988:17).

Dünya çapında genel olarak kabul edilen askeri harcama tanımı yoktur. SUBAE (Stockholm Uluslararası Barış Araştırma Enstitüsü-SIPRI)'nin yaklaşımı, mevcut askeri güçler ve tanımdaki faaliyetler neticesinde ortaya çıkan tüm maliyetleri dâhil etmeye çalışmaktadır. Bu, doğrudan ön saflarda bir askeri faaliyeti desteklemeyen, ancak yine de işleyen bir askeri gücü korumanın gerekli bir parçası olan harcamaları içerir. Genellikle, bir ülkenin ana savunma bütçesinde olmayan harcamaları içerir. SUBAE tanımına göre ana harcama kategorileri şunlardır (Çevrimiçi, <https://www.sipri.org/databases/milex>):

- Personel harcamaları: askeri ve sivil savunma personelinin maaşları;
- İşletme ve bakım giderleri: yakıt, onarım ve bakım, seyahat, genel malzemeler, kira, kamu hizmetleri ve hizmetler için ödemeler gibi işletme maliyetleri;
- Tedarik: askeri teçhizata yapılan harcama;
- Araştırma ve geliştirme (AR-GE): yeni silah sistemleri ve teknolojileri geliştirme harcamaları;
- İnşaat: askeri üsler ve diğer askeri altyapı harcamaları;
- Diğer ülkelere askeri yardım gibi diğer küçük kategoriler

Medya raporlamasında yaygın bir biçimde, askeri harcama, sadece tedarik ve AR-GE harcamasının böyle tanımlanması gerektiği durumlarda, silah harcaması olarak adlandırmaktır. Esasen tüm ülkelerde yapılan askeri harcamaların çoğu, personel ve operasyonlar ile bakım harcamalarından oluşmaktadır. SUBAE, ulusal hükümetler veya diğer kaynaklar tarafından genellikle askeri harcama sayılmayan iki harcama alanı içerir. Birincisi askeri emeklilik ödemeleridir. Askeri kabiliyete katkıda bulunmadıklarından dolayı bazen askeri harcama olarak değerlendirilmemesi gerektiği tartışılmaktadır. Bununla birlikte, onlar, işleyen bir silahlı kuvveti sürdürmenin mümkün olmayacağı, askerler ve subaylara verilen yardım paketinin önemli bir parçasıdır (SIPRI, 2011).

İkinci alan, bunların eğitildiği, donatıldığı ve askeri operasyonlar için uygun olduğu paramiliter kuvvetlere yapılan harcamadır. Paramiliter kuvvetler ağır silahlı polisler veya aynı zamanda ikili askeri rolü olan iç güvenlik kuvvetleridir. Örnekler arasında jandarma kuvvetleri, sınır ve sahil korumaları ve içişleri bakanlığı askerleri yer alır. Bu tür kuvvetler tipik olarak askeri yapılara ve rütbelere sahiptir ve genellikle Savunma Bakanlığı'nın yetkisi altındadır. Başlıca görevleri sivil olsa da, savaş sırasında normal silahlı kuvvetlere katılmaya çağrılabilirler. Bu tür bazı güçler şu an sivil çatışmalarda aktif durumdadırlar. Jandarma kuvvetleri askeri polis olarak hareket edebilir ve elçilikler ve nükleer tesisler gibi ulusal öneme sahip bölgeleri koruyabilir. SUBAE eğer net bir ikili askeri rol tanımlanabiliyorsa, tüm paramiliter güçleri askeri harcamalara dâhil etmez (Çevrimiçi, <https://www.sipri.org/databases/milex>).

Bu tanım, bir anlamda askeri harcamaların “ideal” bir tanımını temsil eder; uygulamada bunu tüm ülkelere uygulamak mümkün değildir, çünkü bu, askeri bütçeler ve bütçe dışı askeri harcamalar hakkında mevcut olandan daha ayrıntılı bilgi gerektirecektir. Pek çok durumda, askeri harcamalar ana savunma bütçesi dışında (ayrı askeri emeklilik fonları gibi) tanımlanabilirken, diğer durumlarda, bu gibi ilave unsurların ulusal hükümetler tarafından yayınlanan bilgileri ile makul tahminleri yapılabilir. Yine de en önemli kriter, SUBAE tanımına tam olarak uymasa bile, her ülke için zaman içinde tutarlı bir veri dizisi elde etmektir (Sıprı, 2011).

Diğer kuruluşlar ve ülkeler, askeri harcamaların çeşitli tanımlarını kullanmaktadır. Uzman yayınlarda da dâhil olmak üzere askeri harcamalarla ilgili basında çıkan haberlerde, birçok ülkenin diğer bütçe sınırlarında önemli askeri harcamaları olmasına rağmen, söz konusu ülkenin savunma bütçesini basitçe bildirme

eğilimi vardır. Uluslararası Para Fonu'nun Devlet Mali İstatistikleri (GFS), Devletin İşlevlerinin Sınıflamasına (COFOG) dayanarak harcama verilerini fonksiyonel bir sınıflandırmaya göre toplamaktadır. COFOG, askeri emekli maaşlarını sosyal güvenlik işlevi olarak ve askeri sağlık hizmetlerine sağlık işlevi olarak, SUBAE tanımının aksine, askeri harcamaların bir parçası olarak dâhil etmektedir. Benzer şekilde, birçok ülke askeri harcamayı, bunun COFOG'a veya devletin işlevlerinin ulusal bir kategorize edilmesine dayanan bir işlevsel tanıma göre raporlamaktadır. NATO'nun askeri harcama tanımı, SUBAE tanımına benzer; ancak NATO, “gerçekçi olarak konuşlandırılmazlarsa” paramiliter güçlere yapılan harcamaları dışlamak için 2004'teki tanımını değiştirmiştir (Sandler ve George, 2016).

İnsanlar hükümetler, diplomatlar, akademik araştırmacılar ve öğrenciler, sivil toplum kuruluşları, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi uluslararası kuruluşlar, gazeteciler ve halkın üyeleri dâhil olmak üzere askeri harcama verileriyle ilgilenmektedir. Askeri harcamalarının içülmesinin çeşitli amaçları bulunmaktadır. Bunlar (Dunne et al. 2005):

- Bir ülkenin askeri güçlerinin ekonomisine olan yükünü değerlendirmek;
- Bir hükümetin önceliklerini, muhtemelen orduya yapılan harcamaları sağlık ve eğitim gibi diğer sektörlere yapılan harcamalarla ve zaman içindeki göreceli düzeylerindeki değişikliklerle karşılaştırarak değerlendirmek.

- Bir ülkenin yönelimini nispeten barışçıl veya 'militaristtik' olarak değerlendirmek (aynı zamanda bir ülkenin güvenlik durumuna bağlı olduğu için böyle bir değerlendirmede gerekli olması gerektiği gibi) veya bir ülkenin karşılaşılabileceği çeşitli güvenlik tehditlerini ve zorluklarını nasıl gördüğünün bir ölçüsü olarak, Örneğin kısa sürede askeri harcamalardaki hızlı artışlar, doğrudan bir bağlantı olmamasına rağmen, olası iç veya dış ihtilafın bir uyarı işareti olabilir.

- Askeri harcamalar (bir giriş ölçütü) ile askeri yetenek veya güç (çıktı önlemleri) arasında doğrudan bir ilişki olmadığı için bu kullanım oldukça problemlili olmasına rağmen, askeri kapasitenin veya farklı ülkelerin gücünün göreceli seviyesinin kabaca bir gösterimini verir.

- Askeri harcamalarla ilgili ülkeler arasında veya zaman içinde diğer ekonomik, politik ve güvenlik değişkenleriyle ilgili istatistiksel araştırmalar yapar.

Bu tür bir araştırma; askeri harcamaların ekonomik büyüme ve gelişme üzerindeki etkisi veya uluslararası borçlanma veya yolsuzluk gibi diğer ekonomik

değişkenler üzerindeki etkisi; askeri harcamalar ile sağlık ve eğitim gibi diğer alanlarda harcamalar arasında “takas” olması; bir ülkenin ekonomik refahı, silahlı çatışma, siyasi sistemler ve komşuların ve rakiplerin askeri harcamaları gibi askeri harcamaların belirleyicileri; ve askeri harcamaların (diğer değişkenlerle birlikte) silahlı çatışma riski üzerindeki etkisini inceler. SUBAE, askeri harcamayı temel olarak ordunun tahsis ettiği ekonomik kaynakların bir ölçüsü olarak görmektedir (Çevrimiçi, <https://www.sipri.org/databases/milex>).

Günümüzde, ülkelerin büyük çoğunluğu, İnternet üzerinden ve basılı resmi belgelerde olduğu gibi, en azından temel askeri bütçe bilgilerini sağlamaktadır. Ancak, SUBAE Askeri Harcama Veri tabanında şu anda hiçbir veri bulunmayan az sayıda ülke bulunmaktadır. 2015 yılına kadar olan ve askeri harcamayı içeren mevcut veriler için, Cibuti, Eritre, Katar, Sudan, Türkmenistan ve Özbekistan en az beş yıldır hiçbir veri sağlamamıştır. Yine de, askeri harcama verileri ulusal bir hükümet tarafından yayımlandığında bile, veriler uluslararası karşılaştırılabilirliği sınırlayan ve ordunun ülke üzerindeki ekonomik yükünün uygun şekilde anlaşılmasını kısıtlayan çeşitli sorunlara maruz kalabilir. Birincisi, yukarıda tartışıldığı gibi, farklı ülkelerde farklı askeri harcama tanımları sorunu vardır. SUBAE her zaman kendi tanımına mümkün olduğu kadar yakın veri ararken ve mümkün olduğunda yayınlanan ana savunma bütçesine ek veri kaynakları kullanırken, bu her zaman mümkün değildir. İkincisi, para birimi dönüştürme sorunu vardır (Çevrimiçi, <https://www.sipri.org/yearbook/2018/04>).

Bunlara ek olarak, askeri harcama verilerinin güvenilirliği, şeffaflığı ve kapsamlılığı ile ilgili sayısız konu mevcuttur. Bu konular, SUBAE tarafından yürütülen bir dizi Afrika ülkesinde yapılan incelemelerde incelenmiştir, ancak çoğu diğer ülkeler için de geçerlidir. Aşağıda bu kavramların açıklamalarına yer verilmiştir (SIPRI, 2018):

Güvenilirlik: Bazı ülkelerde, özellikle sınırlı devlet kapasitesine sahip daha fakir ülkelerde, askeri sektörde ve başka yerlerde finansal izleme ve kontrol için zayıf sistemler olabilir. Asıl askeri harcama seviyeleri eksik olarak kaydedilebilir veya yolsuzluk veya başka nedenlerle aktif olarak tahrif edilebilir. Bazı hükümetler, örneğin donör ülke ve kurumların yararı için gerçek askeri harcama düzeyini gizlemeye çalışabilir. Zayıf mali disiplin, bakanlıkların veya silahlı hizmetlerin bütçelerini izin almadan fazla harcamalarına izin verebilir. Bazı durumlarda, esasen farklı olabilen fiili

harcamalardan ziyade, yalnızca ordu için bütçelenmiş harcama rakamları mevcut olabilir.

Şeffaflık: Birçok ülke, savunma bütçesi başlığı altında, askeri harcamalar hakkında yalnızca sınırlı bilgi sağlamaktadır. Bu, askeri harcama rakamlarına neyin dâhil edilip edilmediğini, tanımların zaman içinde değişip değişmediğini ve rakamların fiili veya bütçeli harcamalar için olup olmadığını bilmeyi zorlaştırır. Şeffaflık ve ayrıntı eksikliği, sağlanan verilerin güvenilirliğini de sorgulayabilir.

Kapsamlılık: Birçok ülkede, yayınlanan askeri harcama rakamlarında, askeri harcamaların önemli kalemlerini sistematik olarak hariç tutulmaktadır. Bazı durumlarda, bu, askeri emekli aylıkları hariç (örneğin başka yerlerde bulunabilecek veya bulunmayabilecek) bir tanım farklılığından kaynaklanmaktadır. Diğer durumlarda, askeri harcamalar bütçe dışı kaynaklardan finanse edilebilir. Pek çok ülke, örneğin silah ithalatı harcamalarını askeri harcama rakamlarından hariç tutuyor. Dünyanın en büyük ikinci askeri gücü olan Çin'deki durum budur.

Bütçe dışı askeri harcamalar, genel devlet bütçesi içindeki diğer alanlardan finanse edilmektedir. Rusya'da, askeri araştırma ve geliştirme harcamaları, bilim ve teknolojinin bütçesi ile finanse edilmekte ve bunun ne kadarının askeriye yönelik kullanılmadığına dair kesin rakamlar sağlanmaktadır. Bütçe dışı harcama, normal devlet bütçesi dışındaki ordu için gelir kaynaklarıdır. Sıklıkla, silah ithalatı ve bazen diğer askeri harcamalar, doğal kaynak gelirleri için tahsis edilmiş hesaplardan finanse edilmektedir. Şili'nin, devlet bakır şirketi Codelco'nun yıllık gelirinin % 10'u tarafından finanse edilen silah ithalatı için özel bir fonu bulunuyor (ordu için bütçe dışı gelir miktarının halka açık olduğu nadir bir durum). 2011'den bu yana, birbirini takip eden hükümetler bu bütçe dışı finansman akışını daha düzenli ve şeffaf bir askeri satın alma fonu aracılığıyla değiştirmeye çalıştılar, ancak yazarken bu süreç henüz bir sonuca ulaşmadı. Bütçe dışı gelirlerin bir diğer yaygın kaynağı ise, Endonezya'da görüldüğü gibi askeri işletmecilik faaliyetleridir (SIPRI, 2018).

Başka siyasi veya ekonomik motivasyonlar olsa da, ülkelerin orduya para harcamasının birincil nedeni askeri yetenek kazanmaktır. Bununla birlikte, bir ülkenin askeri harcama düzeyi ile askeri iktidar veya askeri kabiliyet derecesi arasında bir bağlantı çizilirken, askeri kabiliyete katkıda bulunan diğer birçok faktör ve ordunun derecesini etkileyen birçok araya giren faktör arasında bağlantı kurulmasında son

derece dikkatli olunmalıdır. Aşağıda bu faktörlere yer verilmiştir: (Çevrimiçi, https://www.sipri.org/sites/default/files/2018-06/yb_18_summary_en_0.pdf).

Birincisi, askeri harcamaların bir akış ölçütü olduğu, yani askeri kabiliyetin yenilenmesi, değiştirilmesi ve genişletilmesine adanmış mevcut kaynakların bir ölçüsü olduğu kabul edilmelidir. Bu nedenle, hem önceki ekipman stokları hem de askeri kuruluştaki birikmiş bilgi, deneyim, altyapı, organizasyon ve doktrinler (veya bunların eksikliği) ile temsil edilen kazanılmış yetenek stokunu ölçmez. Örneğin, Rusya'nın askeri harcaması Sovyetler Birliği'nin 1991'de yıkılmasının ardından sertleştiğinde, Rusya Sovyetler Birliği'nin nükleer cephaneliğini ve konvansiyonel silah stokunun çoğunu elinde tuttu. Tabii ki, bu tür ekipmanlar yaşlandıkça, bu Rusya'nın askeri kapasitesinde orantılı bir düşüşe yol açmış olabilir.

İkincisi, askeri kabiliyetin askeri yetenek yaratılmasındaki değeri ülkeden ülkeye büyük ölçüde değişecektir. Önemli bir faktör, örneğin, personel ve teçhizat harcamaları arasındaki askeri harcama karışımının bir ülke tarafından istenen askeri görev türlerine uygun olup olmadığı olacaktır. Birçok ülke, soğuk savaşın sona ermesinden bu yana silahlı kuvvetlerinin boyutunu azaltmaya çalıştı ve modern silahlı çatışmalara katılmaya uygun daha küçük ama daha iyi eğitilmiş ve donanımlı bir güç yaratmaya çalıştı. Buna karşılık, eğer bir ülkenin yüksek askeri harcaması varsa, ancak bunun çoğu aşırı derecede büyük bir orduyu korumaya gidiyorsa, bu harcama özellikle anlamlı bir askeri kabiliyete dönüşmeyebilir.

Üçüncü bir faktör, askeri harcamaların etkinliğidir - bu yolsuzluktan, zayıf yönetim ve kuvvetlerin örgütlenmesinden veya ekipman projelerinin kötü planlanmasından ve yürütülmesinden olumsuz etkilenebilir.

Dördüncü faktör, bir ülkenin teknolojiyi göz ardı edebilme kabiliyetidir; eğer bir ülke eğitilmiş personelden, askeri organizasyondan ve doktrinden etkili bir şekilde faydalanabiliyorsa, büyük yüksek teknolojiye sahip ekipmanlara harcanan para görece çok az olabilir.

Beşinci ve son olarak, bir ülkenin askeri yeteneği ayrıca, moral, askeri hazırlık, savaş deneyimi, doktrin ve organizasyon gibi finansal terimlerle ölçülmesi zor olabilecek faktörlere bağlı olacaktır. Dahası, bir ülkenin askeri gücü - askeri yeteneğini istenen siyasi hedeflere ulaşmak için kullanma kabiliyeti - ülkenin genel ekonomik ve sınai gücü gibi bir dizi diğer siyasi, coğrafi ve ekonomik faktöre; Savunacak sınırlar

ve kıyıları bakımından ülkenin büyüklüğü, silahlı kuvvetlerin faaliyet gösterebileceği arazi, farklı faaliyet alanları arasındaki iletişimin kalitesi, ülkenin potansiyel rakiplerinin gücü ve diğer ülkelerle ittifakları ve ülkenin uluslararası toplum içindeki konumuna bağlı olacaktır.

Özetle, yıllık 50 milyar dolarlık askeri harcaması olan bir ülke, kesinlikle yıllık 5 milyar dolarlık harcaması olan ülkeden çok daha fazla askeri kabiliyete sahip olacak, ancak bu çok geniş karşılaştırmanın ötesinde, bir ülkenin askeri kabiliyet seviyesi, askeri harcamalar şüphe ile dikkata alındığında bir sonuç verir. Bu tür harcamalar çeşitli faktörleri içermektedir. Bunlar, personel, mevcut personel, askeri ve sivil tüm harcamalar, askeri personel emeklilik maaşları, personel ve aileleri için sosyal hizmetler, işletme, bakım ve tedarik, askeri araştırma ve geliştirme, askeri inşaat, askeri yardımdır. Öte yandan, sivil savunma, önceki askeri faaliyetler için cari harcama, gaziler için yapılan harcama, terhis, silah üretim tesislerinin dönüştürülmesi, silahların imhası bu harcamalardan ayrı tutulmalıdır.

3.2. Uluslararası Savunma Harcamalarının Durumu

Dünya geneline bakıldığında savunma harcamaları İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra düzenli olarak artarken en yüksek savunma harcamasının yapıldığı 1987 senesi başta olmak üzere Soğuk Savaş döneminden sonra azaldığı gözlenmektedir. Savunma harcamalarındaki bu düşüş, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile meydana gelen Soğuk Savaş'ın bittiği düşüncesi ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik sıkıntıları nedeniyle kamu harcama önceliklerinde yeniden belirlenmeye gidilmesi ile açıklanabilir (Uçar, 2003, s.4). Fakat savunma harcamalarındaki bu düşüş bütün dünya devletleri için geçerli değildir. Savunma harcamaları konusunda bölgeden bölgeye ve ülkeden ülkeye farklılık gözlenmektedir. 1998 senesine kadar geçen dönemde ABD, Çin, Avrupa Birliği ülkeleri, Hindistan, Irak, İran gibi ülkelerin savunma harcamalarında artış gözlenirken, Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Rusya gibi ülkelerin savunma harcamalarında büyük azalmalar görülmektedir .

Dünya askeri harcamalarının, soğuk savaşın sona ermesinden bu yana en yüksek seviye olan 1739 milyar dolara ulaştığı, küresel gayri safi milli hâsıla (GSMH) 'nın yüzde 2,2'sine veya kişi başına 230 dolara eşdeğer olduğu tahmin ediliyor. 2017 yılında toplam küresel harcama, reel olarak yüzde 1,1 oranında artarak, 2016 yılına göre marjinal bir şekilde yükselmiştir. Kuzey Amerika'daki askeri harcamalar art arda

yedinci yıl için 2016 yılına göre yüzde 0,2 oranında geriledi. Buna karşın, Doğu Asya'daki askeri harcamalar art arda 23. yıl için artmaya devam etti ve 2016 yılına göre yüzde 4,1 arttı Batı Avrupa'da, harcamalar art arda üçüncü yıl için, 2016'dan yüzde 1,7 oranında artmıştır. Dünyanın geri kalanında karışık harcama eğilimleri vardır: Afrika, Orta Amerika ve Karayipler ve Doğu Avrupa'da askeri harcamalar azalırken, Orta Avrupa, Orta Doğu'da (verinin mevcut olduğu ülkelere göre) harcamalar arttı. Güney Amerika. ABD, 610 milyar dolar olarak, GSYİH'nın yüzde 3,1'ini oluşturan, 2016'daki seviyesinden farklı olarak dünyanın en büyük harcaması olmaya devam etti. 2016'da ABD'nin askeri harcamaları, 2010'da elde edilen zirvenin yüzde 22 altında azalmıştır. 2017 yılının sonlarında, ABD Senatosu 2018 için, 2017 bütçesinde önemli bir artış olan 700 milyar dolarlık yeni bir askeri bütçe onayladı. Dünyanın ikinci en büyük harcaması olan Çin, 2017 yılında ordusuna tahminen 228 milyar dolar tahsis etti; bu rakam, 2016 yılına göre yüzde 5,6 arttı; 2010'dan bu yana en düşük artış, ancak GSYİH artışı ve enflasyona paralel kaldı. Suudi Arabistan, askeri harcamada yüzde 9,2 artışla 69,4 milyar dolara yükselen 2017 yılında üçüncü en büyük harcama oldu. Buna karşılık, Rusya'nın askeri harcaması yüzde 20 oranında azalarak 66,3 milyar dolara gerileyerek 2017 yılında dördüncü en büyük harcama yapan ülke oldu. Hindistan'ın 2017'de yüzde 5,5 oranında artarak 63,9 milyar dolara çıktığı Hindistan olmuştur (Çevrimiçi, https://www.sipri.org/sites/default/files/2018-06/yb_18_summary_en_0.pdf).

Aşağıda, dünyadaki savunma harcamalarının milyar dolar cinsinden miktarı ve bir önceki yıla göre değişimi verilmiştir.

Tablo 5. Dünyadaki Savunma Harcamaları

Kuzey Afrika	21.6	-%0.5
Sahara altı Afrika	21.1	-%1.9
Orta Amerika ve Karayipler	7.6	-%6.6
Kuzey Amerika	630	-%0.2
Güney Amerika	57	%4.1
Orta ve Güney Asya	82.7	%3
Doğu Asya	323	%4.1
Okyanusya	29.9	-%0.6

Güney Doğu Asya	41.1	%0.1
Orta Avrupa	24.1	%12
Doğu Avrupa	72.9	-%18
Batı Avrupa	245	1.7

Kaynak: <https://www.sipri.org>.

Ekonomileri petrol ihracatına bağımlı olan ülkeler için, devlet petrol gelirlerinin büyüklüğü harcama kararlarında önemli bir rol oynamaktadır. 2014 yılında petrol fiyatlarındaki düşüş (ve o zamandan beri seyreden düşük fiyatlar), bu ülkelerdeki petrol gelirlerini ciddi şekilde düşürdü ve askeri harcamalar da dahil olmak üzere harcamaları finanse etmek için alternatif finansman kaynaklarına (örneğin, borçlanma) ihtiyaç duyulmasına yol açtı. Cezayir, Angola, Azerbaycan, Ekvator, İran, Irak, Kazakistan, Kuveyt, Meksika, Nijerya, Norveç, Rusya, Suudi Arabistan, Güney Sudan ve Venezuela gibi petrol ihracatına bağımlı 15 ülkede askeri harcamalar, petrol fiyatlarındaki eğilimle birlikte yeniden değerlendirildi ve petrol geliri düştüğünde, alternatif finansman biçimlerinin gerekli olduğunu ve bulunduğunu gösterdi. Bu 15 ülke için, 2014 ve 2017 arasındaki askeri harcamalar ortalama yüzde 16 oranında azalmış, ancak petrol fiyatı yüzde 45'in üzerinde düşmüş ve GSYİH'nın bir payı olarak toplam borçtaki ortalama artış yüzde 154 civarında olmuştur. Bu ülkelerdeki gelir ve gider arasındaki farklar çoğunlukla borç yoluyla finanse edilmiştir (Çevrimiçi, https://www.sipri.org/sites/default/files/2018-06/yb_18_summary_en_0.pdf).

SUBAE, 2017 yılında, Peru ve Venezüela bütçe dışı fonları haritalayarak askeri harcamalarda şeffaflığı artırmak için büyük adımlar attı. Devlet bütçesinin bir parçası olmayan ve genellikle şeffaf olmayan bütçe dışı harcamalar genellikle doğal kaynak ihracatından elde edilir. Silah alımları ve diğer faaliyetler için ödeme yapmak üzere parlamento veya maliye bakanlığı bilgisi olmadan kullanılabilir. Bütçe dışı fonlar, kamu görevlilerine ve karar alma süreçlerinde yer alan işletmelere kazançlı fırsatlar sunar. Venezuela ve Peru, bu tür bir finansman, hesap verebilirlik veya gözetim olmadan milyarlarca dolar harcama yapmıştır (Çevrimiçi, https://www.sipri.org/sites/default/files/2018-06/yb_18_summary_en_0.pdf).

Uluslararası düzeyde askeri harcamaların şeffaflığı, özellikle Birleşmiş Milletler Askeri Harcamalar Raporu bağlamında endişe olmaya devam etmektedir. 31 Temmuz 2017 itibarıyla, en az 42 ülke BM'ye 2016'da askeri harcamaları hakkında bir rapor sunmuştur. Afrika'daki veya Orta Doğu'daki herhangi bir devletten veya dünyadaki en

büyük beş askeri harcamanın dördünden hiçbir başvuru alınmamıştır: ABD, Çin, Suudi Arabistan ve Hindistan. BM raporlama mekanizmasına katılımın düşük olması ve anlaşılabilirliğinin olmaması, gelecekteki uygulanabilirliğini sorgulamaktadır.

Aşağıda, dünyadaki silah ihracatçıların ve ithalatçıların oranı verilmiştir.

Tablo 6. Dünyadaki Silah İhracatçıların Ve İthalatçıların Oranı

İhracatçı	Oran	İthalatçı	Oran
ABD	%34	Hindistan	%12
Rusya	%22	Suudi Arabistan	%10
Fransa	%6.7	Mısır	%4.5
Almanya	%5.8	BAE	%4.4
Çin	%5.7	Çin	%4.0
Birleşik Krallık	%4.8	Avustralya	%3.8
İspanya	%2.9	Cezayir	%3.7
İsrail	%2.9	Irak	%3.4
İtalya	%2.5	Pakistan	%2.8
Hollanda	%2.1	Endonezya	%2.8

Kaynak: <https://www.sipri.org>.

3.3. Bütçenin Belirlenmesi

Savunma harcamaları için harcanması gereken miktar tüm ülkeler için önem arz etmektedir. Savunmaya gereğinden fazla kaynak tahsis edilirse, ülkenin büyümesi kısıtlanabilir; gereğinden az kaynak ayrılırsa da ülkenin büyümesi kargaşa ve istikrarsızlık gibi nedenlerle sekteye uğrayabilir (Değer and Sen, 1995: 297). Bu sorulara yanıt vermek adına birtakım teoriler oluşturulmuştur. Bunlar aşağıdaki gibidir:

- Savunma bir kamusal mal olarak ifade edildiğinden dolayı kolektif tüketim mantığına göre optimal savunma harcamaları seviyesi; marjinal yararlar (MB) toplamının, marjinal maliyetlere (MC) eşit olduğu miktar kadardır. Buna göre optimal savunma harcamaları seviyesi $\Sigma MB = MC$ olarak belirtilebilir (McGuire, 1995: 17).

- Bir diğer teori ise, savunmaya dayalı olarak oluşan caydırıcılığın neticesinde saldırı olmamasına dayanmaktadır. Bu durum var olan tek bir hizmet seviyesi söz konusudur ve bu değiştirilemez. Fakat bu noktada caydırıcılık için ne kadar savunma harcaması sağlanması gerektiği bilinmemektedir. Bu nedenle, analizlerde eğitim,

sağlık ve savunma ortaklaşa bir fırsat kapsamında değerlendirmeye alınması daha faydalı olacaktır.

Savunma harcamaları arasında yüksek bir fiyata sahip olan taarruz uçağının savunma bütçesindeki değişimlere bağlı olarak hassas kararlarla alınması gerekmektedir (Stanley, 1994). Belirsizlik, karar süreci üzerinde etkili olan en önemli değişkendir. Planlamacılar öncelikle devletin siyasetini kesinleştirmelilerdir. Planlamacıların belirlemesi gereken konular, savunmaya ayrılacak pay, katılınılabılır operasyonlar, yerel ve global beklentiler ve kazanılacak yetenek ve fırsatlardır. Bu sayede modernizasyon kararı veren planlamacılar çeşitli alternatifler de sunabilir. Bir savunma ürününün gelişimi minimum 5-6 sene sürerken üretimine başlamak ise 10-15 sene zaman alam alabilmektedir. Bu durum planlamacılar da baskıya sebebiyet vermektedir. Savunma ile ilgili yeni bir mekanizmaya ne zaman gereksinim duyulacağı çeşitli unsurlara bağlıdır: teknolojiye eskime, cihazlarının ömrünü doldurması, hasar ve zarar oranlarının artması, tehditlere karşı yetersiz olması vb (Stanley, 1994: 587).

Milli gelir, savunma harcamalarını etkileyen etmenler arasında büyük bir paya sahiptir. Ancak bu durum gelişmiş ve az gelişmiş devletlerde farklı seyretmektedir. Looney (1994: 63– 64) savunma harcamalarının yordayan unsurlardan birinin ülkenin siyasi rejimi olduğunu belirtmiş ve askeri rejim ile yönetilen devletlerin diğer rejimlerle yönetilen devletlere kıyasla savunma harcamalarını destekleme konusunda daha açık harcamalar yaptıklarının altını çizmiştir. Hatta sivil yönetimli bir ülkede dahi, askeri güç sivil otorite ile ne kadar iç içe olursa, savunma harcamaları da o kadar milli bütçe ve üretim payında yüksek orana sahip olmaktadır.

Savunma harcamalarına ayrılan kaynak devlet ekonomisinden sağlanmaktadır. Buna ayrılan kaynağın büyüklüğü yürütme organı ve yasama organı tarafından saptanmaktadır (Stanley, 1994: 569). Askeri kuvvetler de kendi paylarına gelen miktarı almak için çabalamaktadırlar. Sistem ömür devri, küçülme, ARGE, tedarik süreci, acil alım veya modernizasyon gereksinimi, kuvvet büyüklüğünün belirlenmesinde rol oynamaktadır. Günümüzde cihazların ömür süresi maliyeti sistemler bakımından daha da önemlidir. Ömür devri maliyetinin hesaplanması ile kaynakların etkili ve uygun kullanılması sağlanmaktadır. Uzun seneler envantere bulunması düşünülen bir ekipmanın idame işletme gideri başlangıç giderinden daha fazla olabilir. Bu nedenle de bütçedeki belirsizlikler artış göstermektedir.

Ülkelerin farklı siyasi rejimi, politikası, dini, ekonomik durumu, mevcut teknolojisi, coğrafi stratejik konumu, uluslararası savunma anlaşmaları, tarihsel-sınır anlaşmazlıkları, nüfus yoğunluğu, komşu ülkelerin askeri harcamaları-asker sayısı, silah ticaretinde kar olgusu, iktidar güç mücadeleleri ve terörizmin varlığı savunma harcamalarının belirlenmesinde rol oynayan faktörlerdir. Bu durumların varlığı ve var olma seviyeleri devletlerin savunma harcamalarına ne kadar bütçe ayıracağı hususunda etkili olmaktadır. Savunma bütçeleri oluşturulma sürecinde ülkenin refahı, millî gelir düzeyi ile ülkenin güvenliğini sağlama arasında denge kurulmalı ve korunmalıdır.

Savunma harcamaları gelir kaynaklarını bütçe içi kaynaklar ve bütçe dışı kaynaklar olara iki başlıkta inceleyebiliriz. Milli Savunma Bütçesidir savunmaya yönelik gereksinimlerin sağlanmasında temel kaynaktır. Adı geçen bütçe; Milli Savunma Bakanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı bütçeleri altında çeşitli kalemlerden meydana gelmektedir, bunlar: savunma projeleri acil ihtiyaç giderleri, savunma alım ve giderleri, makine teçhizat alımları ve bunların büyük onarımları, yapı tesis ile yapı tesis büyük onarım giderleri, altyapı inşa ve tesisleriyle ilgili gider kalemleridir.

Savunma bütçesi olarak da bilinen bir askeri bütçe (veya askeri harcama), bir devlet tarafından silahlı kuvvetler veya savunma amaçlı gerekli diğer yöntemleri yükseltmek ve sürdürmek için tahsis edilen mali kaynakların miktarıdır. Askeri bütçeler çoğu zaman bir ülkenin kendisine karşı tehdit etme olasılığını veya çağrıştırmak istediği saldırganlığı ne kadar güçlü algıladığını yansıtır. Ayrıca, gelecek mali yıl için ne kadar finansman sağlanması gerektiği konusunda da bir fikir verir. Bütçenin büyüklüğü, ülkenin askeri faaliyetleri finanse etme kabiliyetini de yansıtır. Faktörler, o ülke ekonomisinin büyüklüğünü, o işletmedeki diğer finansal talepleri ve o devlet hükümetinin ya da halkının bu tür askeri faaliyetleri finanse etme istekliliğini içerir. Genel olarak askeri harcamalardan dışlananlar, iç kanun uygulamalarına ve engelli kıdemli rehabilitasyona harcanmaktadır. Askeri harcamaların bir ülkenin ekonomisi ve toplumu üzerindeki etkileri ve askeri harcamaları belirleyen şey, siyaset bilimi ve ekonomisinde kayda değer konulardır. Bu konularla ilgili tartışmalı bulgular ve teoriler var. Genel olarak, bazıları, askeri harcamaların yerel ekonomileri desteklediğini öne sürmektedir. Yine de, diğerleri, askeri harcamaların gelişmeye engel olduğunu öne sürmektedir (Nikolaidou, 2008).

Her yıl Nisan ayında Askeri Harcama Eylem Günü (GDAMS) vardır ve insanları toplanarak hükümetleri askeri harcamalarını yiyecek, eğitim, sağlık, sosyal hizmetler ve çevresel kaygılar gibi temel insan ihtiyaçlarına yeniden tahsis etmeye ikna eden küresel bir hareket yaratmayı hedefler. Dünyanın en büyük askeri bütçelerinde sahip ülkeler, Çin, Fransa, Almanya, Japonya, Rusya, İngiltere ve ABD, sıklıkla büyük güçler olarak kabul edilmektedir (Çevrimiçi, <https://montessori-mun.org/wp-content/uploads/2017/09/Reduction-of-Military-Budgets-BG-UE.pdf>)

Ancak, kendi başlarına bazı ülkeler için büyük bir teşebbüsü temsil edebilecek olan genel kaynak kapsamı belirlendikten sonra, bu kaynakların hem savunma sektöründe hem de savunma ile diğer sektörler arasında hükümetin öncelikli alanlarına nasıl tahsis edileceğine ilişkin kararlar alınabilir. Bu tahsisat süreci, çok çeşitli aktörler arasında siyasi pazarlığı içerir. Bu sürecin bir dizi sektörel strateji ve mümkünse performans hakkında bilgi ile bilgilendirilmesi önemlidir. Savunma bütçe zarfı, merkezi bütçe yönetiminden sorumlu makamlarca belirlendikten sonra, savunma bakanlığı, fark hizmetleriyle işbirliği içinde ordu, deniz kuvvetleri, hava kuvvetleri, istihbarat ve ilgili yerlerde paramiliter kuvvetler ile ilgili bütçe projeksiyonlarının geliştirilmesinde öncülük etmelidir (Nikolaidou, 2008).

Verimlilik perspektifinden bakıldığında, tekrarlayan ve sermaye bütçeleri arasında doğru tahsisatın sağlanması özellikle önemlidir. Tekrarlayan harcamalarda, ücretler ve maaşlar arasında ve operasyonlar ve bakım arasında uygun bir denge sağlanması da önemlidir. Bu dengeye ulaşılmadıkça, uygun şekilde korunmayan sermaye yatırımları olabilir. “Hayalet” askerleri bordroda tutmak ve savunma ile ilgili personel maliyetlerini diğer bakanlıklar aracılığıyla kanalize etmek gibi uygulamalar bu hesaplamayı zorlaştırıyor. Ayrıca, tekrarlayan fonlar çok ince bir şekilde yayılabilir. Ekipman tedariki için savunma malzemelerinin tüm yaşam döngüsü maliyetlerini önceden değerlendirmek çok önemlidir. Merkezi bütçe ofisi, savunma bakanlığının bütçe talebinin uygunluğunu değerlendirmelidir. Bu bakımdan, maliye bakanlıklarının diğer sektörel programları analiz etme kapasitesine sahip olmaları gibi güvenlik programlarını analiz etme kapasitelerine de sahip olmaları önemlidir. Bütçe ofisi, yalnızca savunma bütçesinin ortaya koyduğu kurallara uygun olmasını ve maliyetlerin makul olmasını sağlamakla sınırlı olsa bile, bunun politika meseleleriyle ilgili bir bilgisi olması gerekir. Gelişmekte olan birçok ülkede disiplin çerçevesindeki zayıflıklar ve bakanlıklardan performans (çıktılar ve sonuçlar) talep edilememesi

nedeniyle, bütçe ofislerinin politika tartışmalarına katılma kapasitelerini geliştirmeleri önemlidir (Persson & Tabellini, 1999).

Bütçe ofisinin zorlu rolü sadece karar vericilerin tüm meselelerle yüzleşmelerini sağlamakla kalmaz; ayrıca zaman içinde bakanlıklardan gelen tekliflerin kalitesinin yükseltilmesine de katkı sağlayacaktır. Daha fazla çıktıya ve sonuca yönelik sistemlere geçiş, politika konularını anlamak için yalnızca bütçe ofislerine daha fazla talep getirecektir. Birçok ülkede sınırlı politika kapasitesi göz önüne alındığında, bu politika kapasitesinin merkezi kurumlar arasında ve merkezi kurumlar ile bakanlıklar arasında etkin bir şekilde tahsis edilmesi elbette şarttır. Merkezi bütçe ofisi ideal olarak orta vadeli bir kaynak zarf içinde harcama tekliflerini düşünmeli ve politika oluşturma, planlama ve bütçeleme arasında sıkı bağlantılar kurmaya çalışmalıdır. Bu, bütçe tavanlarına ve katlarına saygı gösterilme olasılığını arttırır, ancak bununla birlikte savunma sonuçlarına ulaşılması da gereklidir (Bel, & Elias-Moreno, 2009).

Yine, özellikle fakir ülkelerde, kaynak tahsisi kararlarının savunma ve savunma dışı sektörler arasında çok zorlu takaslar içereceğini kabul etmek önemlidir. Bu, yöneticinin, harcama teklifini yeni mali yılın başlangıcından önce ve bütçeye ay vermeden önce, harcama teklifini değerlendirmek ve tartışmak için yeterli zamanı sağlayan bir tarihte yasama organına nihai ödenek talebini vermesi gerektiğini ileri sürmektedir. Prosedürlerin bir politik sistemden diğerine farklılık göstermesi muhtemeldir. Ek olarak, önerilen takaslar hakkında halka danışmanın yöntemleri, öncelikler konusunda ulusal bir fikir birliğine katkıda bulunarak tüm süreci güçlendirebilir (Rosh, 1988).

Eğer bir ülke savaşa zemin hazırlarsa ve ekonomiyi öngörülemez güvenlik ihtiyaçlarına daha etkin cevap vermesi için dönüştürmek zorunda kalırsa, bütçe sistemi de cevap verebilmelidir (tahsisler ve ödeneklerin düzeni, hükümet öncelikleri değişikliği gibi). Yürütme, her zaman büyük güvenlik tehditlerine hızlı bir şekilde tepki verebilmeli ve birçok anayasa, yürütmenin ihtiyaç duyulduğunda istisnai eylemde bulunmasına olanak tanımaktadır. Bu gibi durumlarda savunma harcamalarının yönetimi ile ilgili kilit bir husus, hükümetin savaş bittikten sonra iyi uygulamaya geri dönme kabiliyetini zayıflatan acil durum düzenlemelerinden kaçınmasıdır (Reynal-Querol, 2005).

Bütçe yasama organı tarafından onaylandıktan ve tahsis edilen paralardan sonra, amaç stratejik sektörel önceliklerin uygulanmasında kaynakların verimli ve etkili bir şekilde kullanılmasını sağlamaktır. Bu, hem silahlı kuvvetlerin kendi içinde hem de memurlar tarafından operasyonel performansın dikkatli bir şekilde izlenmesini ve değerlendirilmesini gerektirir. Genel bir kural olarak, tahsis edilen fonlar amaçlara ve amaçlanan miktarlara harcanmalıdır. Bu, sağlam mali planlama ve yönetim için olduğu kadar, savunma kuvvetlerinin operasyonel etkinliği için de gereklidir. Politika ve finansmandaki istikrar, özellikle bütçe yılı boyunca, operasyonel performans için önemlidir. Savunma stratejisi yoksa ve fonun tahmin edilebilirliği yoksa politikadaki istikrarı değerlendirmek zordur. Aynı zamanda, şeffaf ve kapsamlı bir savunma bütçesi olmadan, fonun tahmin edilebilirliğini sağlamak zordur (Persson & Tabellini, 1999).

Yukarıda belirtildiği gibi, karar vericiler ve kamu sektörü yöneticileri, toplam harcamaları kontrol etmek, sektörler arasında ve içindeki harcamaları önceliklendirmek ve genel olarak maliyetle çalışmak üzere ihtiyaç duydukları finansal verileri elde etmek için iyi işleyen finansal yönetim bilgi sistemleri önemlidir. İzleme performansı sırasında tespit edilen usulsüzlüklerin de ele alınması son derece önemlidir. Bunu yapmamak, uyumsuzluğun geliştiği bir iklim yaratabilir veya güçlendirebilir.

Şeffaf alım uygulamaları, para ve maliyet etkinliği için değer elde etmede kritik bir unsurdur. Satın alımlar, tamamen hesaba katılmış harcamalarla birlikte kamu denetimine açık olmalıdır. Satın alımlar algılanmak yerine gerçekleri de yansıtmalı, tehditler ve ekipman kabul edilmiş görevlerle ilgili olmalıdır (Gadea vd., 2004).

Savunma sektörü, savunma kurumu olmayan kuruluşlarla aynı muhasebe standartlarına uymalıdır. Savunma bakanlıkları bir iç denetim birimini sürdürmeli ve denetçi-genel bir işlevin kurulmasına destek verilmelidir. Genel denetçi, savunma bakanlığı hesaplarını silahlı kuvvetlerle birlikte düzenli olarak denetlemelidir. Bu son denetimlerin sonuçları zamanında yasama meclisine ve usulsüzlüklere zamanında bildirilmelidir. Ek olarak, nakit akışı ve harcamalar yakından izlenmelidir. Silahlı kuvvetlerde çalışan ve savunma bakanlığı tarafından istihdam edilen personel sayısının doğrulanması ve maaş ve ücret ödemelerinin fiili çalışanlarla ilişkilendirilmesi yöntemleri bu görevleri kolaylaştırmaktadır. Savunma bakanlığı ya da savunma bakanlığı için yürütülen izleme çalışmaları, kaynakların amaçlanan

hedeflerine ulaşip ulaşmadığını belirlemede önemli bir araç olabilir. Son olarak, herhangi bir sektörde olduğu gibi, izleme ve değerlendirmeden stratejik planlamaya geri bildirim kritik önem taşır (Persson & Tabellini, 2003).

Kamu kesiminin bir bütün olarak bu konuda yetersiz kaldığı savunma sektöründe daha yüksek bir performans yönelimi için zorlamak uygun olmasa da, savunma performansı hakkında bilgi bir amaç olmalıdır. Bu, çıktılara benzeyen savunmaya hazırlık konusunda özellikle önemli olacaktır. Açık hedefler, hazırlık şartnamesi, izleme ve değerlendirme ile desteklenen performans ölçütlerinin tümü teşvik edilmelidir. Dış denetçi tarafından yapılan para denetimlerinin değeri de, verimlilik ve etkinlik konularına dikkat edilmesine yardımcı olur ve savunma sektörü dış denetçi ve diğer gözetim organlarının görevlerinden dışlanmamalıdır. Daha fazla performans odaklı bir bütçeleme sisteminin uygulandığı yerlerde, herhangi bir pilot aşamaya dâhil edilmek için savunma düşünülmelidir (Bel & Elias-Moreno, 2009).

Savunma yüklerinin belirleyicilerini anlamak, askeri harcamalar çatışma sonrası durumlarda, fakir ve yozlaşmış ülkelerin ekonomik büyümesini potansiyel olarak zedeleyen önemli bir sorun olduğundan, önemli sonuçlar doğurmaktadır. Ayrıca, askeri harcamalar, ekonomik büyüme ve çatışmalarla oluşabilecek kısır döngüler, bu belirleyicilerin anlaşılmasını daha da önemli kılmaktadır. Savunma yüklerinde ülkeler arasında ve zaman içinde belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Askeri harcamaların hesaplanmasındaki zorluk, birçok faktörün göz önünde bulundurulması gerektiği gerçeğinde yatmaktadır: diğer ülkelerin neden olduğu tehditler veya iç isyan, ittifak üyeliği, nüfus, zenginlik ve siyasi sistemin özellikleri (Sabaté, 2016).

Bu konuları inceleyen ampirik literatür (Rosh, 1988; Gadea vd., 2004; Yıldırım, J. ve S. Sezgin, 2005; Nikolaidou, 2008) genel olarak askeri harcama anlayışımıza ışık tutmuştur. Ancak, bu bilgiyi daha ileriye götürebilecek, keşfedilmesi gereken çok sayıda alan vardır, ancak bugüne kadar çok az dikkate alınmıştır. Prensip olarak, mevcut ampirik literatürde ele alınan politik rejimlerin kapsamı, askeri harcamaların açıklayıcı bir değişkeni olarak çeşitli demokrasi önlemleri benimseyen çoğu çalışma ile biraz dardır ve bunların tümü, demokrasilerin otokrasilerin savunma için yaptıklarından daha az harcadığı sonucuna varmaktadır

Bununla birlikte, tek boyutlu kategoriler olmaktan çok boyutlu olmaları bakımından daha iyi değerlendirilebilecekleri, demokrasilerde kabul edilen spesifik sistemler konusunda hiçbir ayırım yapılmamıştır.

Nitekim anayasalar başkanlık ve parlamenter demokrasiler sağlar, çoğul ve orantılı seçim kuralları kurarlar. Bu yaklaşım, anayasal sistemler ve ekonomi politikası arasındaki bağı inceleyerek ekonomi ve siyaset bilimi literatürüne önemli bir katkı sağlayan Persson, Roland ve Tabellini (1997 ve 2000) ve Persson & Tabellini (1999 ve 2003) 'e dayanmaktadır.

Dolayısıyla, demokrasi ve otokrazi arasındaki basit ayırmadan çok daha fazla görülen rejim türü, araçların kararlarını aldıkları teşviklerin yapısını tanımlar. Bu nedenle, demokrasinin farklı boyutları ile askeri harcamanın bildiğimiz kadarıyla henüz araştırılmayan bir ilişkisi olabilir. Bazı teorik çalışmalar aslında her demokrasinin belirli özelliklerini tanımlamanın önemini vurguladılar. Persson olan Roland ve Tabellini (2000) (- bundan böyle PRT olarak bahsedilecektir-) çoğulculuk kuralı sistemleri altında cumhurbaşkanlığı demokrasilerinde kamu mallarının korunmamasını öngörmekte ve bu da başkanlık demokrasileri ve askeri harcamalar arasında olumsuz bir ilişki olacağını varsaymamıza yol açmaktadır. . Bununla birlikte, askeri harcamanın halk için kamu yararı değil, yönetici sınıf için oldukça özel bir yardım olabileceği unutmamalıdır (Besley ve Persson 2010). Bu nedenle, demokraside bile, askeri harcamalar yeniden seçilmeyi desteklemek için kullanılabilir.

Bir dizi siyaset bilimi çalışması, sadece cumhurbaşkanlığı sistemlerinin, hem esneklik eksikliği hem de cumhurbaşkanı ve parlamentonun seçiminden kaynaklanan çifte meşruiyet nedeniyle parlamenter demokrasilerden daha fazla sivil çatışmaya eğilimli olduğunu göstermektedir (Linz 1990, 1994). Reynal-Querol (2005) siyasi sistemler ve sivil çatışma arasındaki ilişkiyi analiz etmiş ve daha az kapsayıcı sistemlerin (örneğin başkanlık rejimlerinin) iç savaşa daha yatkın olduğunu tespit etmiştir. Durum böyle olsaydı, çatışmaya yatkınlık ile askeri harcama arasında bir ilişki olabileceği iddia edilebilirdi. Gerçekten de, bu durum daha gelişmiş ve istikrarlı kurumsal devletlerin, cumhurbaşkanlığı demokrasisinin temel niteliğini, yasama organı içinde teklif güçlerinin ayrılığı olarak gördüklerini gösteren Besley & Person (2009) ile tutarlıdır. Temel olarak, yürütmenin doğrudan seçimi, hükümeti desteklemek için istikrarlı bir çoğunluğun sürdürülmesi için herhangi bir teşvik sağlamamaktadır. Bu nedenle, meclis demokrasilerinin bir özelliği olan yasama

uyumuna yönelik belirli bir eğilim yoktur. Bu öngörüü test etmek için ampirik bir egzersiz yapıldı, ancak sonuçları beklenenden çok daha zayıf bulunmuştur (Persson ve Tabellini, 1999).

İkili meşruiyet, hem cumhurbaşkanı hem de parlamentonun demokratik olarak seçilmesi nedeniyle hem haklarını hem de yetkilerini kullanma meşru haklarına sahip oldukları gerçeğini ifade eder. Bu iki kurum arasında ihtilaf halinde, çatışmayı daha yüksek bir seviyeye çıkarabilecek, onunla başa çıkmak için kesin bir anayasal yol bulunmamaktadır.

Linz'e (1994) göre, cumhurbaşkanlığı ile parlamento arasındaki başkanlık demokrasisinde kurumsal çatışmaların artması durumunda, anlaşmazlığı çözmek için demokratik ilkeler mevcut değildir. Bu gibi durumlarda, ordu, bir cumhurbaşkanlığı sisteminde önemini artıran sivil güç oyununda onlara bir rol vererek kaldıraç gücü olarak hareket edebilir. Bu nedenle, ordunun başkanlık sistemlerindeki bu pozisyonunun daha yüksek harcamalara yol açabileceği makul gözükmektedir. . Başka bir deyişle, ordunun devleti kontrol etmek için güçlerini ve etkilerini bir cumhurbaşkanlığı sisteminde kullandığı ve orduya daha fazla yatırım yaptıkları görülmektedir.

3.4. Savunma Harcamalarını Etkileyen Faktörler

3.4.1. Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkileri

Ödemeler dengesi istatistiki bir rapor olup kapsamlı bir ifadeyle, bir ekonomide yerleşik kişi veya kuruluşların diğer ekonomilerde yerleşik kişi veya kuruluşlarla (yurtdışında yerleşikler) belli bir süreçte gerçekleştirdikleri ekonomik faaliyetlerine ait sistematik kayıtlardır. Mal, hizmet ve gelirle alakalı işlemler, finansal varlık ve yükümlülüklerle alakalı işlemler, bir ekonomide yerleşik bireylerden diğer bir ekonomide yerleşik bireylere karşılıksız olarak reel ya da finansal kaynakların sağlandığı transferlerin açıklandığı işlemler ekonomik işlemler olarak ifade edilmektedir.

Bir diğer ifadeyle, belirli bir zaman aralıkları içerisinde bir ekonomiyle dünyadaki diğer ekonomiler arasındaki gelir, hizmet ve mal ile ilgili işlemleri, mülkiyet değişikliklerini ve bu ekonominin sahip olduğu özel çekme hakları, altın, dünyanın diğer ekonomilerine yönelik hak ve yükümlülüklerdeki başka değişkenleri ve karşılıksız transferleri bildiren istatistiki bir rapora ödemeler dengesi adı

verilmektedir. Buna karşın yukarıda adı geçen işlemlerin birbirlerini dengelemeleri için karşılık kayıtları bulunmalıdır (Can, 2012:182).

Askeri ürünlerin ithalatı asıl üretimde lazım olan ara ürünlerin ithalatı için gereksinim duyulan sınırlı döviz rezervlerin azalmaya neden olmaktadır. Bu durum gelişmekte olan ülkelerde ödemeler dengesini bozan ve ekonomik büyümeyi yavaşlatan bir etkiye sahiptir.

Ülkeyi dış borçlanmaya sürükleyen nedenleri iki temel başlık altında inceleyebiliriz. Bunlardan ilki, kamu harcamalarını sağlamak amacı ile içeriden yeterli miktarda gelir elde edebilecek olmasına karşın harcamaların ürün ithalatını gerektirmesi ve bu ihtiyacın ülkenin ödemeler dengesinde açığa neden olmasıdır. Mesela, savaş içindeyken, ithal edilecek savaş ekipmanının, ülkenin altın ve döviz gelirlerini aşabilecek olasılığa sahip olması; ülkeyi dışarıdan borçlanmaya itebilir. Devletlerin iç kaynaklarının kamu harcamalarını karşılayamaması ülkeyi dış borca yönelten ikinci nedendir.

Makroekonomik dengesizliklerin acil sorunları bütçe açıkları, cari işlemler açığı ve dış borç yüküdür. Türkiye, temel ekonomik ve refah göstergeleri bakımından düşük durmasına rağmen, silah ithalatında lider konumunda bulunuyor. Türkiye'nin mevcut sorunları, Sen (1991) 'de uluslararası bağlamda listelenen borç krizi ve güvenlik (ekonomik, siyasi ve askeri) arasındaki bağlantıların ulusal düzeydeki alt kümesiyle örtüşmektedir. Yani, yüksek bütçe ve cari işlemler açığı nedeniyle ortaya çıkan kronik dış borç krizi, yatırımların azalmasının yanı sıra, büyüme performansına zarar vermekte ve işsizlik ve eşitsizlik sorunlarını yoğunlaştırmaktadır. Savunma ve büyüme arasındaki değiş tokuş ve Türkiye'nin savunma ve bütçe açıkları arasındaki değiş tokuş ile ilgili yapılan çalışmalar, bu tür işlemlerin varlığının doğrulanmadığı sonucuna varmıştır. Türkiye sermaye ithal eden bir ülke olduğundan ve bütçe açıkları iç ve dış borç yoluyla finanse edilmektedir.

Bir ülkenin savunma harcamaları ile dış borcu arasındaki bağlantı iki boyutta tanımlanabilir. İlk olarak, tipik bir devlet bütçesi kalemi olan savunma harcamaları bütçe gelirlerine baskı yapmakta olabilir, bu nedenle devlet borçlanma gereği artmaktadır. Borçlanma fonları yerli ve / veya yabancı kaynaklardan aranabilir. Hükümet doğrudan dış kaynaklardan borç alabilir ya da dış kaynaklardan borçlanan yerel finansal sisteme başvurması nedeniyle dolaylı olarak dış borçlanmaya neden

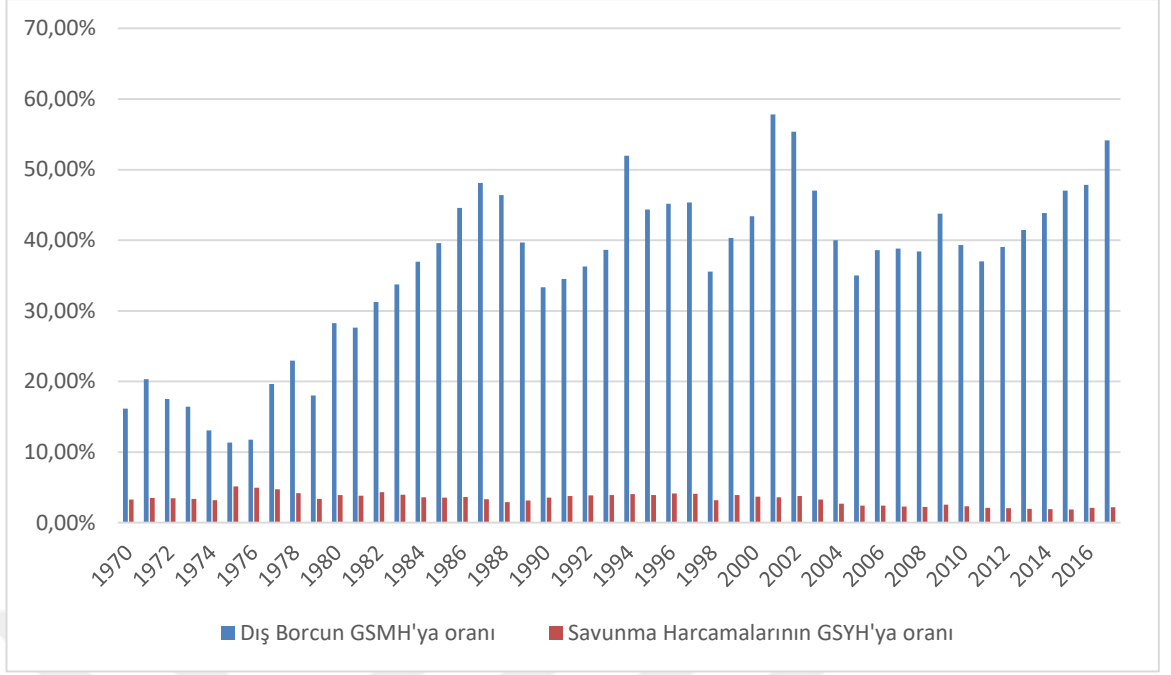
olabilir. Sonuç olarak, ülkenin dış borç yükümlülükleri birikir. Bu bağlantı, ülkenin bir silah üreticisi ya da silah ithalatçısı olduğu anlamına gelmez. İkinci olarak, eğer ülke bir silah ithalatçısı ise ve döviz gelirleri toplam ithalat faturasının altına düşerse, dış borçlanma kaçınılmaz bir döviz kaynağıdır. Bu iki bağlantı açık bir şekilde birbirini dışlayan değil, eşzamanlı olarak etkin olabilirler (Dunne et al. 2004).

Savunma nedeniyle yüksek dış borçlanmanın ülkenin genel büyüme performansı ve kaynak tahsisi üzerinde olumsuz etkileri olup olmayacağı uluslararası borçlanmanın kapasitesine göre belli olur. Kıt yabancı krediler sıfır toplamlı bir oyun sonucuna yol açacak, bu da takasların kaçınılmaz olacağı anlamına geliyor. Ancak, eğer ülke uluslararası kredi elverişliliğine sahipse sıfır olmayan bir ülke hüküm sürüyor, daha sonra bağışlar veya yardımlar yürürlükte değilse, takas dış borç biriktirmektedir (Nikolaidou, 2016)

Türkiye, dış fonlara daha kolay erişime sahip ve daha yüksek olasılıkla (nispeten düşük olasılıkla), kısıtlanmamış grup arasında sınıflandırılmıştır. Devlet harcamaları için iç finansman kaynaklarına güvenmektir. Bununla birlikte, odak nokta büyüme değil dış kamu borcunun belirleyicileri olmaktadır. Bunlar: GSMH, mal ithalatı, borç servisi, uluslararası rezerv varlıkları ve savunma, sağlık ve eğitim gibi devlet harcama kalemleridir (Karagöl, 2006).

Her ne kadar bir fikir birliğine varılmamasına rağmen, teorik yönler üzerinde yaygınlık olması, aslında iki ana veri kümesi, yani silah ithalatı için veriler ve özellikle savunma nedeniyle ortaya çıkan borç için veriler, yani askeri borçlar konusunda ciddi sorunlar bulunmaktadır. Ne askeri borç ne de askeri ithalat normal borç ve ticaret istatistiklerinden tespit edilemez (Bayoumi ve diğerleri 1998).

Aşağıda dış borcun GSMH'ya oran ve savunma harcamalarının GSYİH'ya oranı görülmektedir.

Şekil 10.Dış borcun GSMH'ya oran ve savunma harcamalarının GSYH'ya oranı

Tablo 7. Dış Borcun GSMH'ye oranı

Yıl	Oran	Yıl	Oran	Yıl	Oran
1970	16.15%	1986	44.59%	2002	55.37%
1971	20.33%	1987	48.12%	2003	47.04%
1972	17.50%	1988	46.40%	2004	39.99%
1973	16.43%	1989	39.67%	2005	35.00%
1974	13.08%	1990	33.36%	2006	38.62%
1975	11.37%	1991	34.52%	2007	38.84%
1976	11.75%	1992	36.29%	2008	38.40%
1977	19.63%	1993	38.67%	2009	43.77%
1978	22.98%	1994	51.99%	2010	39.31%
1979	18.02%	1995	44.37%	2011	37.03%
1980	28.28%	1996	45.16%	2012	39.06%

1981	27.64%	1997	45.35%	2013	41.44%
1982	31.25%	1998	35.54%	2014	43.86%
1983	33.73%	1999	40.33%	2015	47.05%
1984	36.94%	2000	43.42%	2016	47.86%
1985	39.60%	2001	57.85%	2017	54.13%

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı Verileri

Türkiye’de dış borcun GSMH ya oranı 1985 yılında %39,60, 2001 yılında %57,85, 2008 yılında %38,40, 2017 yılında %54,13 olarak gerçekleşmiştir.

3.4.2. Ar-Ge ve Teknolojik Gelişmeye Etkileri

Savunma sanayisi devletlerin teknolojik ve ekonomik olarak gelişebilmesi için önem arz etmektedir. Savunma sanayisindeki teknolojik inovasyonlar, savunmayla ilgili ekipmanın üretimi ve ticarileştirilmesiyle ilişkili ve devletler için büyük bir öneme sahip bir unsurdur (Blom vd., 2012).

Savunma sanayisinde teknoloji sağlayan bir ülkenin var olmadığı, var olsa dahi satın alınımının çok maliyetli olduğu bilinen bir gerçektir. Esasında teknolojinin sağlanmasında eğitim, altyapı ve çalışmayı da içeren bir yapı olmakla birlikte yalnızca satın alma sayesinde sahip olma düşüncesi yanlıştır. Teknoloji, bilimsel bilginin sanayideki işlemlerde sistematik olarak uygulanması anlamına gelmektedir.

Gelişmiş ülkelerin savunma sanayilerinde artan bir Ar-Ge eğilimi vardır. Ek olarak, Ar-Ge faaliyetlerinin büyük oranı, ulusal güvenlik ve askerî beceri kazanma bakımından stratejik öneminden ötürü kamu kaynakları ile fonlanmaktadır (Blom vd., 2012). Savunma sanayisinde gerçekleştirilen Ar-Ge faaliyetleri neticesinde elde edilen teknolojik beceriden ve bilgi havuzundan, sivil ticari alanlarda da faydalanılarak, devletin bilim ve teknolojik altyapısının geliştirilmesi de gerçekleştirilmektedir.

Globalleşen dünyada teknoloji üretmek ve teknoloji üreten ülkelerin arasında yer alma önem arz etmekle birlikte savunma sanayi endüstrisinin bu alanda açacağı imkanlardan faydalanmak da devletlere pek çok kazanç sunmaktadır. Zira savunma sanayi endüstrisi, uluslararası serbest ticaret anlaşmalarının kapsamında yer almaz ve devlet desteğine gereksinim duyar. Sanayi işletmeleri, üniversite ve teknoloji araştırma geliştirme merkezleri ile koordine bir şekilde çalışmalıdır, bu sayede özgün

teknoloji üretilebilir ve devletlerin bilim-teknoloji becerileri daha da artırılabilir. Savunma sanayinin sivil endüstrilerin etkinliklerine benzeyen yönleri olmasına karşın bazı yönleri ile bu sektörlerden ayrılmaktadırlar, bunlar şu şekilde sıralanabilir: ileri teknoloji kullanılması, yüksek kalite standartları olması, sınırlı sayıda alıcısı olan bir Pazar olması, politik etkilere açık olması ve tek bir ürün için çok büyük miktarlarda Ar-Ge ve yatırım gerektirmesi.

Savunma sanayi strateji dokümanlarında, sistemlerin özelliklerinin gizli olması ve kullanılan teknolojinin millî olması gerekliliği, vurgulanan en önemli iki husustur. Millî/kritik teknolojileri geliştirmek, ülkelerin özgün teknolojilerini geliştirmesi anlamına geldiğinden, kaynakların artan oranda Ar-Ge'ye ayrılması gerekmektedir (Zekey, 1999:10). Savunma ürünlerinin özel yapısı nedeniyle karmaşık teknolojilerin, tasarım, üretim ve test altyapısının da gelişmiş düzeyde olması gerekli olduğundan, özgün ve ileri teknoloji geliştirilmesine olanak veren Ar-Ge yapısı önemli bir gerekliliktir.

Günümüzün ulusal savunma sistemlerinin kullanılabilmesi için ileri teknolojiye gereksinim vardır ve bu teknolojiler genelde maliyetli ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Mesela yalnızca belli bir bölgeyi gözetlemek için kurulan orta seviyedeki bir mekanizma onlarca milyon ABD dolara mal olabilmektedir. Ulusal savunma projelerinde devletlerden en yüksek seviyelerde kaynak tahsil edilmesine ihtiyaç vardır, böylelikle teknolojik cihazların bakımı, yedek parçası, yenilenmesi gibi sorunlarda dışa bağımlılık en aza indirgenebilir.

Toplam faktör verimliliğinin dinamiklerinin Ar-Ge'ye ayrılan kaynaklara dayandığı ve özel sektörün üretim fonksiyonunun bu Ar-Ge ile ilgili dışsallıkları ifade eden artan getiriler sağladığı iki sektörlü bir model oluşturmuştur. Sayısal hesaplama yoluyla, kaynakların askeri Ar-Ge'ye aktarılmasının, çıktı seviyesi bakımından kollektivite için nispeten maliyetli olduğunu ve askeri Ar-Ge'ye güçlü olumlu dış etkilerde bulunmaktadır (Dunne ve Tian 2015).

Bununla birlikte, bunların aksiyomları aşırı derecede basitleştiricidir: üretim faktörlerinin işlemsiz olarak sabitlenmesi gerekmektedir. Model statik ve dinamik etkilere sahip değil, endüstri içi sivil dışsallıkların olmaması askeri Ar-Ge'den sivil Ar-Ge'ye kadar kaynak transferlerinin verimlilik kazancını en aza indiriyor yalnızca özel olarak uygun kazançlar sağlamaktadır. Bu sınırlamalara rağmen, yazarlar tarafından

altı çizilen sonuçlar, askeri Ar-Ge'nin ekonomik etkisini değerlendiren bir takım diğer ampirik çalışmalar için ortaktır. Bu, (özel veya kamu) sivil Ar-Ge'nin dışlama etkilerini gösterenler için geçerlidir. Çeşitli argümanlar verilmiştir: sivil ve askeri AR-GE sektörleri, insan sermayesi gibi benzer kıt kaynakları kullanmaktadır; bu son faktör arzının esnek olmayışı, Ar-Ge için girdi fiyatları üzerinde yukarı yönlü baskıya yol açmaktadır; Bu sektördeki girdi talebinin olumsuz fiyat esnekliği, Ar-Ge'deki özel yatırım için belirleyici değildir (Oxenstierna, 2016).

Bu argümanların bazıları eleştirilebilir: farklı kalifiye emek seviyeleri arasında ya da ikincisi ile teknolojik sermaye arasındaki ikame olanakları ve hatta insan sermayesinin uluslararası hareketliliği sivil toplum sektöründeki faktör arzının esnekliğini telafi edebilecek unsurlardır. Ar-Ge ampirik bir bakış açısına göre, sivil ve askeri Ar-Ge arasındaki nihai değişimin etkisi ikna edici şekilde kanıtlanmamıştır. (Cohen, Noll, 1995).

Bu tür dışa vurma etkilerinin varlığına ilişkin ampirik tartışma oldukça tartışmalı olmakla birlikte, neo-klasik ana akım içinde askeri Ar-Ge'nin toplam faktör verimliliğine olan katkısının azalacağı nokta etrafında göreceli bir fikir birliği ortaya çıkmaktadır. Aslında, Bernstein ve Nadiri (1991), kamu tarafından finanse edilen Ar-Ge'nin (özel sektöre oranla daha düşük) bu harcamaların kısmen askeri oryantasyonuyla verimlilik kazanımlarına olan zayıf etkisini göstermiştir. Poole ve Bernard (1992), askeri inovasyonun toplam faktör verimliliği artışı üzerindeki olumsuz etkisini vurgulamıştır.

Neoklasik iktisatçıların çoğunluğunun, askeri Ar-Ge harcamalarının günümüzde sivil Ar-Ge'deki özel harcamalardan nispeten daha düşük bir sosyal getiriye sahip olduğu fikrini paylaşması durumunda, metodolojik bir bakış açısıyla bilmek hala çok zor. Askeri araştırmaların bu ölçüde, savunma sektörünün üretimlerini, özellikle de bu tür faaliyetleri karakterize eden fiyat çarpıtmalarından dolayı geliştireceği belirtilmektedir (Herrera, 2010).

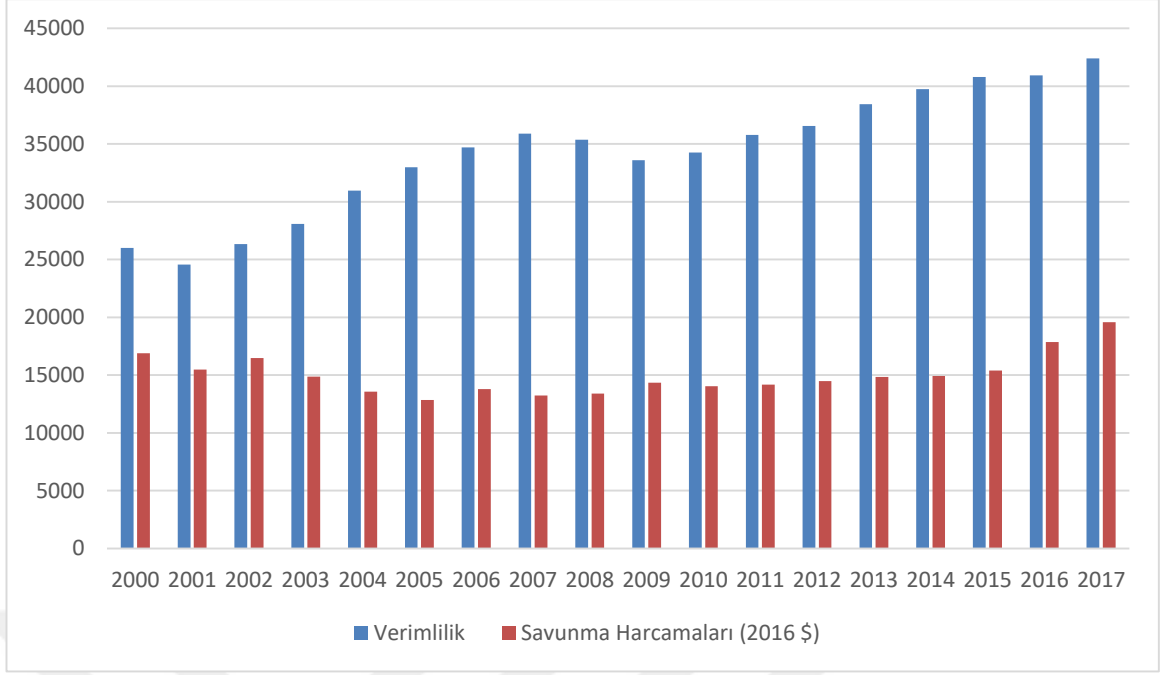
Bu bağlamda, askeri teknolojik kesintilerin büyüklüğü ve yönü ile ilgili sorunlu mesele son birkaç yılda değişmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası güçlü olan askeri teknolojilerin sivil sektörlere - ticari uygulamalar, ürün veya süreç sivil inovasyonları, örgütsel ve bilgilendirme etkileri vb. Yoluyla transfer formlarını alarak - yayılma etkileri daha az olabilir. Bugün önemli. Hatta bazıları bilimsel bilginin net akışının

tersine çevrildiğini ve şu anda öncelikle sivil Ar-Ge'den savunma sektörüne yönlendirildiğini düşünmektedir (Cohen, Noll, 1992).

Ayrıca, bir ülkenin stratejik güvenliğine kaynakların çeşitlendirilmesi ve yeniden yönlendirilmesi, ihracat sektörlerinin teknik ilerlemesini kısıtlayarak ve aynı zamanda verimlilik ve ekonominin rekabet edebilirliğindeki kazanımları yavaşlatarak “ekonomik güvenliğini” bozabilir. Bu nedenle bu konuların neoklasik ana akım için çözülmesi son derece zordur; özellikle askeri Ar-Ge'nin ekonomi üzerindeki etkileri, kullanılan verilere, örneklere, şartnamelere veya metodolojilere göre çelişkili olduğu için. Sonuç olarak, çift durumlu teknolojilerin, özellikle de duruma göre yaklaşımların daha ayrıntılı analizini önermesi muhtemeldir. Savunmayı kamu yararı olarak gören ekonometrik çalışmaların bulguları da çelişkilidir. Askeri harcamaların toplam verimlilik faktörleri veya GSYİH büyüme oranı üzerindeki etkisinin çoğu zaman önemli olmadığı; bununla birlikte, birçok başka araştırmada, doğrudan veya dolaylı olarak - yatırım, insan sermayesi birikimi veya uluslararası ticaret üzerindeki dolaylı etkiler yoluyla olumsuz olduğu gösterilmiştir.

Barro (1981), askeri bütçedeki bir artışın, çıktı düzeyinde gerçek bir etkisi olabileceğini savundu. Daha sonra, kamu harcamalarının büyüme üzerindeki etkilerini analiz ederek tüketim harcamaları, sosyal refahı iyileştirme ve diğer harcamalar (savunma dâhil) arasında kamu yatırımına benzer bir ayırım yapmayı tercih etti - ancak doğrudan üretken bir etkiye sahip değildir. Tahminlerine göre, askeri harcamalar GSYİH'nın bir payı olarak ölçülmüş ve kişi başına düşen gelirin artış hızına gerilemiş olması önemli bir etki göstermemektedir.

Knight, Loayza ve Villanueva (1995), askeri harcamaların uzun vadeli büyüme üzerindeki etkilerini artırmıştır. Koşullu yakınsama çerçevesinde, kişi başına çıktının istikrarlı durum düzeyi çevresinde geçiş yolunu tanımlayan bir büyüme denklemi tahmin etmektedirler. GSYİH'nın büyümesi, ürünün temel bir yıl için bir fonksiyonu, istikrarlı durumu düzenleyen değişkenler ve savunmaya ilişkin iki dışa bağımlı değişken olarak tanımlanır. Askeri harcamaların etkileri doğrudan ya da büyüme oranında ya da dolaylı olarak yatırım üzerindeki iki şartname altında tahmin edilmektedir.

Ekonomide, aynı zamanda çok faktörlü verimlilik olarak da adlandırılan toplam faktör verimliliği (TFP), üretimde kullanılan emek ve sermaye girişimlerinin geleneksel olarak ölçülen girdileri ile açıklanmayan bir kısmıdır. TFP, çıktının ağırlıklı emek ve sermaye girdisi ortalamasına, emek için 0.7, sermaye için 0.3 standart ağırlığa bölünmesi ile hesaplanır. Toplam faktör verimliliği, ekonomik verimliliğin bir ölçütüdür ve kişi başına düşen kişi başına gelirdeki farklılıkların bir kısmını oluşturur. TFP büyüme hızı, emek ve sermaye girdilerinin büyüme oranlarını, üretim artış hızından çıkarmak suretiyle hesaplanmaktadır.

Teknoloji büyümesi ve verimliliği, bir önceki ekonomik büyümenin itici gücü olarak konumunu geliştiren pozitif dışsallıklar ve rakipsizler gibi "özel" doğal özelliklere sahip olan Toplam Faktör Verimliliği'nin en büyük alt bölümlerinden ikisi olarak kabul edilir.

Aşağıdaki tabloda toplam faktör verimliliği ve değişimi görülmektedir:

Tablo 8. Toplam Faktör Verimliliği ve Değişimi

Yıl	Verimlilik	Değişim
2000	26016	
2001	24563	-5.58%
2002	26351	7.28%

2003	28095	6.62%
2004	30955	10.18%
2005	33001	6.61%
2006	34721	5.21%
2007	35898	3.39%
2008	35387	-1.42%
2009	33603	-5.04%
2010	34261	1.96%
2011	35790	4.46%
2012	36572	2.18%
2013	38435	5.09%
2014	39743	3.40%
2015	40792	2.64%
2016	40942	0.37%
2017	42423	3.62%

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı Verileri

2008 ve 2009 yıllarında toplam faktör verimliliğinde azalış gerçekleşirken, 2017 yılında %3,62 artış gerçekleşmiştir.

3.4.3. Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme

Bir ülkede hayatını sürdüren bireylerin hayat standartlarını sürekli olarak artırmanın tek yolu iktisadi büyümedir. Bu sebeple bütün devletler, ana makro iktisadi hedefleri arasında yer alan ekonomik büyümeyi hızlı bir şekilde sağlamalıdır (Unsal, 2000:11). Stok, akım ve değişkenlerde gövde ve hacim olarak artış yaşanması iktisadi büyümeye işaret eder. Bu artışlar gerçekleşirken beşeri ve fiziki sermaye birikimi, teknolojik gelişme iktisadi büyümeye kaynak sağlamaktadır. Bu üç unsur, başarılı bir büyüme için olmazsa olmazdır (Yılmaz, 2004:17). Bu kaynakların bir arada iş

görmesi, verimlilik artışı ve teknolojik gelişme ilişkisi bağlamında iktisadi büyümeye artan bir şekilde etkilemektedir. Savunma harcamalarının ekonomik büyümeye üzerine etkilerinin değerlendirilmesi önemlidir. Öncelikle savunma harcamaları güvenliği sağlamak suretiyle iktisadi büyümenin önkoşulu olabilir (Değer and Sen, 1995:285). Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında oluşan bağın önemi iki görüşe dayanmaktadır. *Bunlardan ilki*, savunma harcamalarının optimal düzeyi belirlenebilse bile, halihazırdaki tüketim, yatırım veya çıktıdaki büyüme veya azalmalar açısından savunmanın maliyetinin değerlendirilmesinin gerekliliğidir. *İkincisi*, ekonominin diğer alanları özellikle altyapı, teknolojik gelişme ve beşeri sermaye birikimi alanlarında savunma harcamalarının pozitif dışsal etkilerinin bulunmasıdır. Kıt kaynakların şimdiki tüketim, yatırım ve ekonomik büyümeye doğrudan katkı sağlamayan alanlardan kaydırılmasıyla oluşan kullanım değişikliğinin maliyetinin, pozitif dışsal faydalarla nasıl karşılanacağını araştırmak gerekmektedir (Ram, 1995: 253-254).

Az gelişmiş ülkelerde savunma harcamaları, diğer kamu harcamalarına kıyasla daha fazla ithalat odaklıdır. Bu sebeple, savunma hedefli yapılan harcamalar ödemeler dengesinde olumsuz etkiye sahiptir (Chan, 1985:34). Gelişmekte olan ülkelerin savunma gereksinimlerini karşılamak için silah ve teçhizat ithalatı yapmalıdır. Devletin sınırlı kaynakları gerek ekonomik açıdan getirisi olmayan silah alımına yönlendirirken gerekse de savunma endüstrisi hassas olduğundan, dışa bağımlı olmaları sonucunda çeşitli tehditlere maruz kalmaktadırlar (Davutoğlu, 2007: 39).

Savunma harcamaların büyüme üzerindeki etkisi için yabancı ülkelerin ve diğer dış kuvvetlerin yol açtığı askeri tehdidin doğrusal olmayan bir fonksiyonu olduğu söylenebilir. Askeri güvenlik tehditleri olmadığı durumlarda yapılan harcamalar büyümeyi kısıtlarken, büyük tehditlerin var olduğu durumlarda ise yapılan savunma harcamaları büyümeyi üzerinde artırıcı etkiye sahip olabilir (Aizenman ve Glick, 2006: 130).

Savunma harcamalarının iktisadi büyümeyi nasıl etkilediğini açıklayan Keynesci Yaklaşım ve Neo-Klasik Yaklaşım olmak üzere iki temel teorik yaklaşım bulunmaktadır. Askeri harcamaların iktisadi büyüme üzerindeki etkisini pozitif dışsallıklara odaklanarak açıklayan Keynesci yaklaşımda daha fazla askeri harcamanın önemli bir çarpan etkisine sahip olduğu ifade edilmektedir. Savunma harcamalarının

yarattığı istek ile kapasite kullanımı artar ve çıktı seviyesinde de artış gözlenir (Looney, 1994: 46–47).

Askeri harcamaların neden olduğu dışlama etkisine odaklanan Neo-klasik yaklaşımda ise savunma harcamalarının iktisadi büyüme üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu öne atılmaktadır (Sandler ve Hartley, 1995). Özetle, askeri harcamalar kaynakların daralmasına neden olur ve özel sektöre yapılan yatırımlarını dışlar hale gelir.

Askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki literatürde yoğun olarak incelenmiştir. Ancak, askeri harcamaların dış borç üzerindeki etkisi daha az dikkat çekmiştir. Askeri harcamaların fazla olduğu ülkelerde, dış borçlanmaya katkıda bulunan askeri harcamaların rolü, dış borçlanmanın aşırı dış borç birikiminde dış ticaretin bozulmasına neden olabileceği için dış borçlanmanın olası olumsuz ekonomik etkileri nedeniyle önemlidir; daha yavaş ekonomik büyüme. Benoit (1973) öncü çalışmasında, 44 az gelişmiş ülkede askeri harcama ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiş ve askeri harcama ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Dakurah ve diğ. (2000) az gelişmiş ülkeyi incelemiş ve askeri harcamalardan büyümeye kadar tek yönlü nedensellik gösteren 13 ülke bulmuştur.

Yıldırım, Sezgin ve Ocal (2005), 12 orta doğu ülkesi ve Türkiye için 1989'dan 1999'a kadar olan kesitsel ve dinamik panel veri kestirimi tekniklerini kullanarak askeri harcamaların ekonomik büyümeye etkisini inceleyerek, 1989'dan 1999'a kadar askeri harcamaların ekonomik büyümeyi arttırdığını tespit etmiştir. Güney Asya Bölgesel İşbirliği Konseyi (SAARC) ülkeleri söz konusu olduğunda, Hassan ve diğ. (2003) askeri harcamalar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi göstermiştir. 1980-1999 dönemine ait panel verilerini kullanarak askeri harcamaların ekonomik büyüme ve DYY üzerindeki yedi SAARC ülkesinden beşini kapsayan etkilerini incelemişlerdir. Sonuç, askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasındaki pozitif ilişkiyi ortaya koyuyor ve bu nedenle askeri harcamaların büyüme üzerinde olumlu etki yaratabileceği görüşünü desteklemektedir.

Aynı derecede askeri harcama, sözde daha üretken sivil sektörde harcama için kamu fonlarının kullanılabilirliğini azaltarak ve enflasyonist baskılar yaratarak ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyebilir. Değer (1986), savunma harcamalarının

kaynakları üretken yatırımlardan uzaklaştırdığını ve harekete geçirip ek tasarruflar yaratmadığını öne sürerek, daha az gelişmiş ülkelerde askeri harcama ile büyüme arasında negatif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

Aizenman ve Glick (2006), askeri harcamaların büyüme üzerindeki uzun vadeli etkisini incelemiş ve dış tehditlerin neden olduğu askeri harcamaların büyümeyi artırması, rant arayışı ve yolsuzlukların neden olduğu askeri harcamaların da büyümeyi azaltması gerektiğini önermiştir.

Smyth ve Narayan (2009), altı Orta Doğu ülkesinde dış borç ve askeri harcama bağları arasındaki ilişkiyi incelemiş ve dış borçların kısa vadede elastik değilken, uzun dönemde askeri harcamalar açısından esnek olduğunu bulmuştur.

Hem askeri harcamalar hem de savaş gelişimi geciktirmektedir. Askeri harcamalar, kamu hizmetlerini, altyapıyı veya daha düşük vergileri bir başka deyişle daha iyi kullanmak için kullanılabilir devlet kaynaklarını yönlendirir. Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) araştırma departmanları tarafından yapılan ortak bir analiz, büyüme maliyetini ve askeri harcamaların gelir seviyesini tahmin etmiştir. Bu çalışma, ortalama bir ülke için askeri harcamaların iki katına çıkmasının büyümeyi azalttığını bulmuştur. Bir dönem için oran, sonuçta yüzde 20'lik gelir seviyesinin düşmesine yol açmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler için, belirli bir askeri harcama seviyesinin gelir üzerindeki olumsuz etkileri, muhtemelen küresel ortalamanınkinden daha maliyetlidir. Gelişmiş ülkelerde, bu tür harcamalar, kısmen “askeri-sanayi kompleksi” olarak adlandırılan ileri teknoloji firmalarına sübvansiyon sağlama yollarında gizlenmiş yollar olabilir. Yoksul gelişmekte olan ülkelerde, askeri teçhizat, yerel olarak üretilmek yerine ithal edilmektedir; teknik ilerlemenin yan faydalarıdır (IMF, 2016).

Gelişmekte olan ülkeler için en yaygın savaş şekli iç savaştır. Uluslararası savaş genellikle kısa sürdüğü halde, iç savaşlar uzun süre devam etmektedir. İç savaşın maliyeti ise oldukça önemlidir. Savaş sırasında büyüme hızı tipik olarak yüzde 2 civarında azalır. Kayıplar bazen savaş sonrası da devam edebilir: örneğin, daha fazla çatışma riskinin algılanması nedeniyle insanlar servetlerini ülke dışına çıkarmaya devam edebilirler. Bu algılar çoğu zaman yanlış yönlendirilmez. Son olarak, bir iç savaşın maliyetinin tüm bölgeye düşük büyüme oranları şeklinde yayıldığına dair yeni kanıtlar vardır. Özetle, askeri harcamaların çatışma ile ilişkili olmadığı durumlarda

bile, kalkınma üzerindeki bir engeldir. Aktif askeri çatışma, bir ülkeyi sürdürülebilir bir ekonomik daralma aşamasına kilitleyebilir (Pan vd. 2015).

Gelişmekte olan ülkeler şaşırtıcı düzeyde yoksulluk seviyelerine sahip olsalar da, hükümetleri, kaynaklarının önemli bir kısmını askeri harcamalara ayırmayı seçtiler, bu da yukarıda tartışıldığı gibi büyümeyi yavaşlatmaktadır ve bu yoksulluğu vurgulamaktadır. Küresel askeri harcama modeli, neden bazı ülkelerin orduya GSYH'nin diğerlerine göre çok daha fazla harcadığını anlamaya çalışmaktadır.

İç savaşın maliyeti oldukça fazla. Savaş sırasında büyüme hızı tipik olarak % 2 civarında azalır. Bu büyük farklılıkları belirleyen beş faktör bulunmaktadır.

1. Aktif uluslararası savaş
2. Barış zamanı askeri bütçe ataleti
3. Komşuluk etkileri (silahlanma yarışları)
4. İç isyan veya iç savaş
5. Yararlanıcılar ve kazanılmış haklar

Savaş içinde olan ülkeler arasında askeri harcamalarda da büyük farklılıklar vardır. Harcamalar üzerinde önemli bir etkinin, geçmişte bir uluslararası savaş tarihi olup olmadığıdır. Muhtemelen bu, gelecekteki ihtilaf riskinin daha yüksek olduğu değerlendirmesini yansıtmaktadır. Bununla birlikte, eylemsizlik ya da politik çıkarları da yansıtabilir - bir ülke savaş sırasında olduğu gibi büyük bir ordu kurduktan sonra, devlet harcamalarının seviyesini koruyan iç güçler vardır. Kamu harcamalarının diğer alanlarında gerçekten yaygın olması şaşırtıcı olmazdı. Geçmişteki bir savaşın algılanan daha yüksek savaş riski nedeniyle askeri harcamaları artırdığı ölçüde, komşuların korkusunu ya da onlara yönelik saldırgan niyetlerini yansıtır. Bu nedenle, bir hükümet tarafından seçilen askeri harcama seviyesinin, bir dereceye kadar komşularının seçtiği seviyeden etkilenmesini beklenebilmektedir. Diğer bir deyişle, komşu ülkelerin ortalama harcama düzeyi, bir hükümet tarafından seçilen seviyeyi önemli ölçüde etkilemektedir. Bu, en açık olanı mahalledeki silahlanma yarışı olan çeşitli şekillerde yorumlanabilir. Çoğu ülke için en ciddi dış tehdit komşularından gelir ve bu nedenle uygun bir caydırıcılık seviyesi komşuların davranışlarıyla belirlenir. Aynı olgunun farklı bir yorumu, askeri harcamaların bir emülasyon biçiminde bölgesel davranış normları tarafından belirlendiği yönündedir. Komşular savunma için belirli

bir milli gelir payı harcıyorlarsa, o zaman ordu şefleri veya savunma bakanları, maliye bakanı ile kendi ülkelerinin yaklaşık olarak aynı harcama yapması gerektiğini tartışmak için nispeten kolay bir davaya sahipler. Bu yorumlama ne olursa olsun, bu bölgesel yayılma etkisinin sonucu, askeri harcamalar aslında bölgesel bir kamu kötülüğüne neden olmaktadır. Bir ülke askeri harcamasını her artırdığında, bölge genelinde dalgalanma etkisi olacaktır. Dahası, komşular ilk artışa cevap verirken, askeri harcamalarını arttıran ülke, bir silah yarışının klasik süreci olan başka artışlarla da cevap verebilir. Bir ülkedeki harcamadaki ilk artıştan yeni mahalle dengesine kadar olan tipik çarpanın, harcama seviyesini başlangıçtaki artışın yaklaşık üç katına kadar arttırması hem ülkeyi hem de komşularını içerebileceğini tahmin edilmektedir. Uluslararası savaş tehdidi açıkça askeri harcamaları motive edebilecek bir endişe olsa da, çoğu gelişmekte olan ülke hükümeti için iç isyan, uluslararası savaştan çok daha muhtemel bir tehdittir. Halen, iç savaşlar uluslararası savaşlardan on kat daha yaygındır. Bu nedenle, askeri harcama genellikle hükümeti isyan tehdidinden koruma arzusu ile motive edilebilir (Desli et al. 2016).

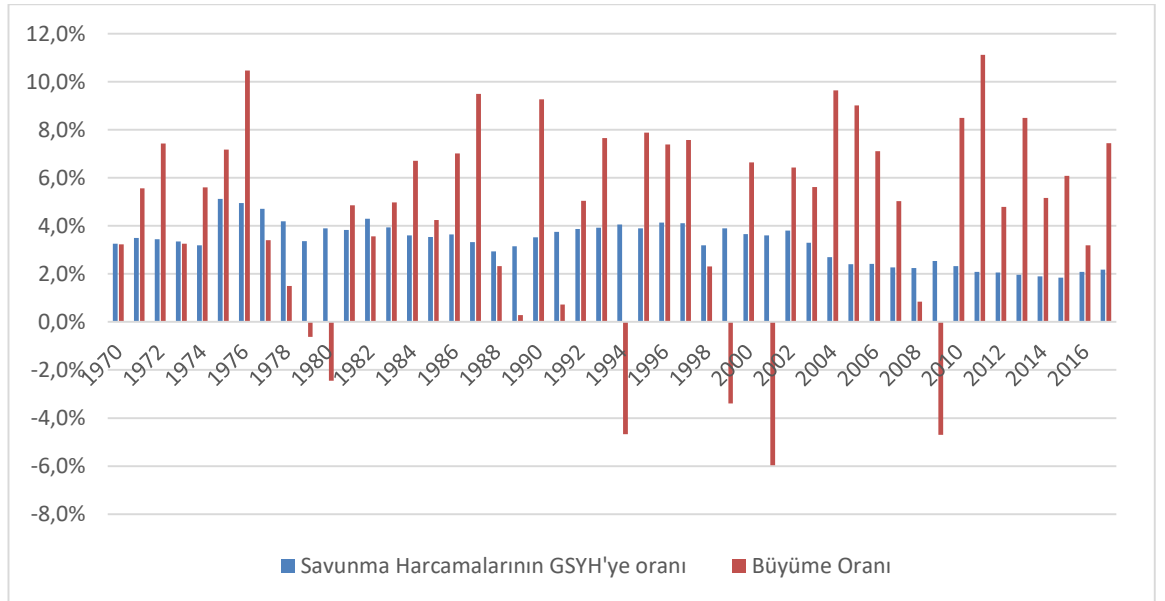
Askeri harcamalar için yukarıdaki motivasyonlar bir savaşla mücadele etmek ya da caydırmak olmuştur. Ancak, bunlar askeri harcamalar için tek motivasyonlar değil. Diğer kamu harcamaları formlarında olduğu gibi, askeri harcamaların da faydalanıcıları vardır. Gelişmiş ülkelerde, bu yararlanıcılar büyük ölçüde askeri donanım üreten sanayi şirketleridir. Gelişmekte olan ülkeler bu tür donanımları büyük ölçüde ithal ediyorlar ve bu nedenle yerel yararlanıcılar ağırlıklı olarak askeri çalışanlar. Bu nedenle, askeri çalışanların hükümet kararları üzerinde çok fazla etkisi olduğunda, hükümetin daha yüksek bir askeri harcama seviyesi seçmeye ikna edilmesini bekleyebilmektedir (d'Agostino vd. 2016).

Bu motivasyonların bazıları, askeri harcamaların değerli çıkarları feda etmeden oldukça düşük olabileceğini düşündürmektedir. Yüksek harcamaların mahalle silahlanma yarışlarını yansıttığı ölçüde, harcamalardaki karşılıklı azalmaları müzakere etmek potansiyel olarak mümkündür. Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda yardım girişi olduğu için, bu tür anlaşmalara duyulan güveni, uygunluk koşullarına bağlayarak makul bir şekilde güçlendirmek mümkün olabilir. Bu, gönüllülük bağlamında yapılabilir: yani bir mahalle uluslararası toplumdan anlaşmasının uygulanmasına yardım etmesini isteyebilir. Bununla birlikte, yardım bağışçıları ayrıca, yardım girişini kabul eden ülkelerin çok fazla askeri harcama yapmamasını da gerektirebilir. Böyle

bir bağışçı şartlılığı kullanımı, hem komşuluk silahlarının azaltılmasını teşvik etmek hem de kendi sektörlerini aşırı harcamalara maruz bırakacak askeri hükümetleri disipline etmek için ortaya çıkabilir (Pan vd. 2005).

Bağışçılar, askeri harcamaları azaltmada bu kadar açık bir rol oynarlarsa da, en azından yardımın askeri amaçlara yönlendirilmesinin önlenmesi kadar, bunu içermesi konusunda doğrudan sorumlulukları vardır. Bir başka deyişle, hükümetin yapması gereken harcamaları finanse ederek, diğer öncelikleri için kullanabileceği devlet kaynaklarını serbest bırakır. Bu nedenle, yardımın devlet kaynaklarını serbest bırakması nedeniyle, hükümetin bir kısmını askeri harcamalarını arttırmak için kullanmayı seçmesini beklenmektedir. Bu açık olduğu için, bağışçılar yardım alan hükümetlere askeri harcamalarını içermesi konusunda zaten baskı uygulamaktadır. Bu sonucun önemli bir sonuca göre, bağışçıların hükümetler üzerinde etkili baskı ve inceleme yapabildikleri ve böylece serbest bırakılan kaynakların bir kısmını orduya harcama isteklerinin engellenebileceği görünmektedir. Aslında, bağışçılar hükümetleri istediklerinden daha az askeri harcayacak kadar zorlayabiliyor. Buna karşılık, bu bağışçıların yalnızca harcamaları azaltmak yerine bu harcamaları azaltma gücüne sahip olabileceğini göstermektedir (Korkmaz, 2015).

Aşağıda Türkiye'nin Savunma harcamalarının GSYİH'ya oranı ve büyüme oranlarının değişimi görülmektedir.

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı Verileri

Tablo 9. Türkiye'nin Savunma harcamalarının GSYİH'ya oranı ve büyüme oranlarının değişimi

Tablo 10. Büyüme Oranı

Yıl	Oran	Yıl	Oran	Yıl	Oran
1970	3.23%	1986	7.01%	2003	5.61%
1971	5.57%	1987	9.49%	2004	9.64%
1972	7.43%	1988	2.32%	2005	9.01%
1973	3.26%	1989	0.29%	2006	7.11%
1974	5.59%	1990	9.27%	2007	5.03%
1975	7.17%	1991	0.72%	2008	0.85%
1976	10.46%	1992	5.04%	2009	-4.70%
1977	3.41%	1993	7.65%	2010	8.49%
1978	1.50%	1994	-4.67%	2011	11.11%
1979	-0.62%	1995	7.88%	2012	4.79%
1980	-2.45%	1996	7.38%	2013	8.49%
1981	4.86%	1997	7.58%	2014	5.17%
1982	3.56%	1998	2.31%	2015	6.09%
1983	4.97%	1999	-3.39%	2016	3.18%
1984	6.71%	2000	6.64%	2017	7.44%
1985	4.24%	2001	-5.96%		
		2002	6.43%		

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı Verileri

1985 yılında %4,24 olan büyüme 2017 yılında %7,44'e çıkmıştır.

3.4.4. İstihdam ve Nitelikli İşgücüne Etkileri

Dunne ve Smith (1990) makalesi, ABD ve İngiltere için uzun tarihi serilerde tahmin edilen ve 11 OECD ülkesi için savaş sonrası verileri toplayan basit dinamik azaltılmış form regresyonlarından kanıtlar olarak değerlendirmektedir. Askeri harcamaların payının işsizlik oranı üzerinde önemli bir etkisi olduğu öne

sürülmemektedir. Payne ve Ross (1992), savunma harcamalarının sınırsız bir vektör otoregresyon çerçevesi kullanarak 1960 – 1988 arasında işsizlik oranına etkisini incelemektedir. Elde ettiği sonuçlar, savunma harcamaları ile işsizlik oranı arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisi olmadığını gösteriyor. Hooker ve Knetter (1994), işsizliğin askeri tedarik harcamalarına verdiği cevabı tahmin etmek için 30 yıllık bir örneklemeden oluşan bir devletler panelindeki verileri kullanmaktadır.

Bunların ana bulgusu, tedarik harcamalarındaki değişikliklerin, büyük ölçüde askeri sektöre bağımlı olan ve bu tür büyük değişikliklere tabi olan devletlerdeki işsizliği önemli ölçüde etkilediği ve devletler arasındaki tepkilerdeki bu farklılığın muhasebeleştirilmesinin, mevcut işsizliğin tahmin edilen toplam işsizlik etkisine yaklaşık% 40 oranında negatif etki yaptığdır.

Dunne ve Watson (2000) makalesi, Güney Afrika'da askeri yük ile imalat istihdamı arasındaki uzun vadeli ilişkiyi inceleyerek tartışmaya katkıda bulunuyor. Askeri harcamaların uzun vadeli imalat istihdamı üzerinde olumsuz etki yaratacağı görüşünü destekleyen, sanayi yapısını ve verimliliği olumsuz yönde etkileyen kanıtların bulunduğunu bulmuşlardır.

Yıldırım ve Sezgin (2003), askeri harcamaların, silahlı kuvvetlere yapılan harcamaların ekonomide artan talep yaratabileceği istihdamı artıracağını göstermektedir. Ancak, ileri teknoloji emek tasarrufu sağlayan silah sistemlerine yönelik askeri harcamaların işsizliği artırması beklenebilir. İstihdam denklemi bir CES üretim fonksiyonu kullanılarak belirlenir ve ARDL tekniği kullanılarak modellenir. Elde ettiği bulgular, askeri harcamaların Türkiye'deki istihdamı olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir.

Huang ve Kao (2005) 'da yapılan çalışma, yıllık savunma harcaması, özel sektörde istihdam, GSYİH, 1966'dan 2002'ye kadar ortalama aylık maaşın resmi zaman serisi verilerini benimsemiştir. Çalışmalarının temel bulgusu, savunma harcamalarının, uzun vadede istihdam durumu, ancak kısa vadede istihdama zarar vermektedir.

Tang ve diğ. (2009) 46 ülkeye uygulanan Granger nedensellik testinin panel veri versiyonunu kullanmıştır. Sonuçlar, işsizlikten askeri harcamaya kadar nedensellik olduğuna dair çok az kanıt olduğuna işaret ediyor. Buna karşılık, askeri harcamalardan işsizliğe kadar devam eden nedensellik, askeri harcamaların GSYH içindeki payı ile

ölçülürse ve veriler orta ve düşük gelirli ülkelerden veya OECD üyesi olmayan ülkelerden alındığında ampirik destek almaktadır. Malizard (2014) çalışma tahmini, 1975 ve 2008 arasında eş bütünleşmeye yönelik ARDL yaklaşımına dayanmaktadır. Sonuçlar, hem savunma hem de savunma dışı harcamaların işsizlik üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu, ancak savunma harcamalarının daha olumsuz bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Pradhan ve ark. (2013), askeri harcamalarla ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Savunma harcamaları ile diğer makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalar incelendiğinde, görünüşte iki kategoriye ayrıldığı görülmektedir. Birinci bölüm çalışmaları temel savunma harcamaları ile enflasyon, istihdam ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişkileri ele alan ve bazı ekonomik büyüklükler ile diğer bölüm çalışmaları arasında yapılan çalışmalardır.

Savunma harcamalarının ücret açığı üzerindeki etkilerini araştıran çalışmasında Vadlamannati (2008), 1975-2015 döneminin verilerini beş Güney Asya ülkesinde kullanmıştır. TSLS yönteminin uygulandığı çalışmada savunma harcamalarının ücret açığı üzerinde olumlu etkisi olduğu görülmüştür. Öte yandan Azam (2016), 1990-2013 döneminde Güney Asya Bölgesel İşbirliği Teşkilatı (SAARCH) için askeri harcamalar ile işsizlik arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmada panel veri analizi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, bu ülkelerin savunma harcamalarının istihdamı desteklediği görülmüştür.

Türkiye ekonomisi üzerine yapılan çalışmalarda Özsoy ve İpek (2010) dört değişkenli bir vektör otoregresif model (VAR) kullanmıştır. Bu model ile savunma harcamalarının GSMH içindeki payı ile (Gayri Safi Milli Hâsıla), GSMH büyüme hızı, cari işlemler oranı ile GSMH arasındaki oranlar arasındaki ilişkiler 1980 yılı için Türkiye, Mısır, İsrail ve Ürdün için ayrı ayrı incelenmiştir. -2006. Aynı şekilde, tüm ülkeler için bu değişkenler arasındaki ilişkilerin dürtü-tepki grafikleri, varyans ayrışması ve Granger nedensellik ile belirlenmeye çalışılmıştır.

2004 yılında yapılan çalışmalarında Karagöl ve Palaz (2004), 1995-2005 döneminde savunma harcamaları, eğitim harcamaları, işgücü, büyüme ve sermaye stoku arasındaki ilişkileri de analiz etmişlerdir. Eş bütünleşme ve Granger nedensellik yöntemlerinin kullanıldığı çalışmada, savunma harcamaları ile GSMH arasında uzun

vadeli bir denge olduğu ve savunma harcamalarından GSMH ile tek taraflı olumsuz bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Kollias, (1997), hipoteze karşı çıkan çalışmalardan birinde 1954-1993 döneminde Türkiye ekonomisinde Granger nedensellik analizini kullanarak büyüme ve savunma harcamaları arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Aksine, Wijeweera ve Webb (2009) tarafından yapılan çalışmalarda, Karagöl ve ark. (2004), Dunne (2001), savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisi olduğu ifade edilmiştir. Literatür taraması sonucunda, savunma harcamalarının genellikle makroekonomik değişkenleri (enflasyon, ekonomik büyüme, cari işlemler dengesi) etkilediği görülmektedir.

Hükümetin rolü, arzu edilen bir ekonomik büyüme ve gelişme seviyesini teşvik etmek için arzulanan bir çıktı seviyesine ulaşmak, kişi başına reel geliri artırmak ve tam istihdam sağlamaktır. İşsizlik, nitelikli ve yetenekli bireylerin zihinsel olarak iş yapmaya ve aktif olarak iş aramaya ve rekabetçi pazarda geçerli olan ancak uygun bir iş bulamayan her hangi bir ücret oranında çalışmaya niyetli oldukları bir aşamadır. Bu bağlamda, Klasik ve Keynesyen düşünce okulları tam istihdamın başarılması konusunda farklı görüşlere sahiptir. Klasik teorisyenler, kendi iç mekanizmaları yoluyla, bir serbest meslek politikası ya da devlet müdahalesi olmaksızın tam istihdam sağlamayı düşünmektedir. Piyasa güçleri, laissez-faire sisteminde her şey dâhil ekonomisine dikkat etmede baskın bir rol oynar, hükümetin rolü ise sadece yasayı ve ülkenin düzenini sürdürmekle sınırlıdır. Alternatif olarak, Keynesyen, kaynakları korkutan işsizliğe neden olduğunu iddia eder; tam istihdam ancak toplam harcama yeterli olduğunda mümkündür. Bu nedenle Keynesyen, piyasa ekonomilerinin kaçınılmaz olarak tam istihdama eğilimi olduğu klasik iddiasını eleştirirken, Keynesyen, devletin rolünün göz ardı edilemeyeceği bir ekonominin sağlığının yetkili bir faktörü olarak artan talep seviyesinin veya toplam harcamanın olduğunu göstermektedir.

Bununla birlikte, işsizliğe neden olan birçok faktör bulunmaktadır, ancak bu çalışma sadece savunma harcamalarının yanı sıra bazı diğer kontrol değişkenleriyle işsizlik üzerindeki etkisine Asya, Kamboçya, Çin, Malezya, Pakistan ve Filipinli seçilmiş beş ülkeden işsizlik üzerinde odaklanılmaktadır. Savunma harcamalarının işsizlik durumuna etkisi üzerine yapılan önceki çalışmalarla karışık kanıtlar

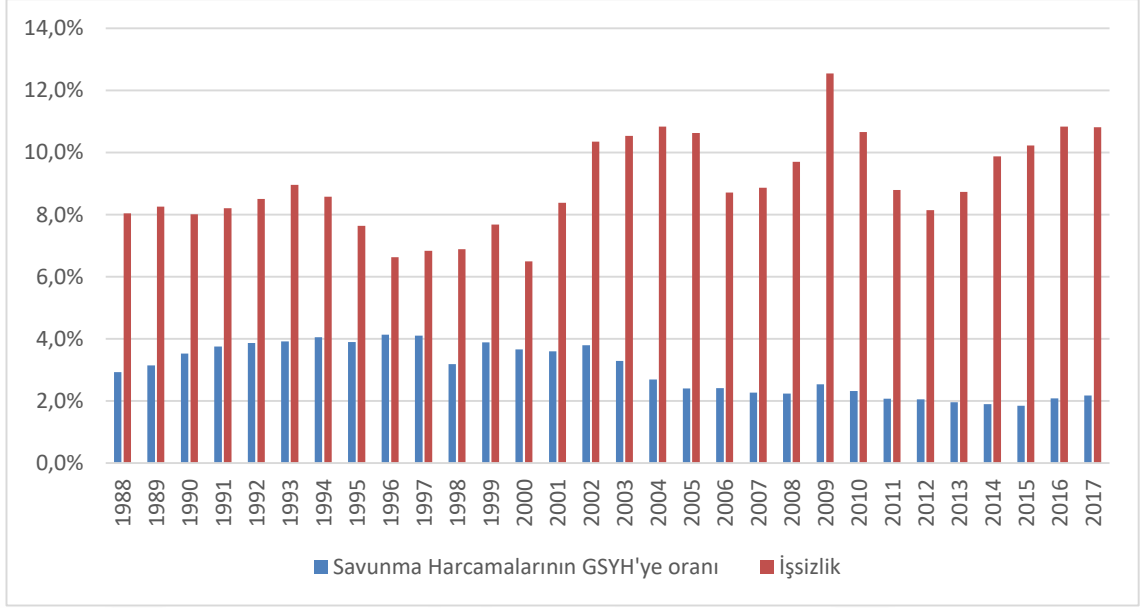
sağlanmıştır. Bazı çalışmalar, savunma harcamalarının istihdam üzerinde ters bir etkiye sahip olabileceğini göstermiştir (Hoover, 1995).

Diğer bazı çalışmalar, savunma harcamalarındaki aşırı azalmanın kesinlikle işsizliğin artmasına yol açtığını göstermiştir. Richards (1991), askeri harcamalardaki büyük azalmanın kaçınılmaz olarak imalat sanayinde istihdamı azalttığını, küresel olarak işlerin yaklaşık yüzde 9'unun askeri harcamalarla desteklendiğini göstermektedir. Bu nedenle, istihdam üzerindeki genel etkilerin olumlu olması ve gelişmekte olan ülkelere fayda sağlaması gerekecektir.

Bir başka çalışmada, Abell (1992), Pentagon'un 1980'lerin bütçesi yükselmiş olmasına rağmen, bir konu olarak askeri harcamaların ekonomisinin akademik iktisatçılar arasında nispeten küçük bir düşünceye sahip olduğunu belirtmektedir. Çalışma ampirik olarak, askeri harcamalar arttığında, işsizliğin de arttığını, askeri olmayan harcamaların ise ABD'de incelenen dönemde işsizliği azalttığını gözlemlemektedir.

Azam ve Feng (2015), gelişmekte olan ülkeler için, askeri harcamaların çoğu zaman ekonomik kalkınmayı tahrip edebilecek dış borçlanmada bir artış gerektirdiği güvenlik ikilemine yakalandığını açıklamaktadır. Öte yandan, Borch ve Wallace (2010), uzunlamasına verileri kullanırken, ekonomik durgunluğun yıkıcı etkisinden kaçınmak için nispeten yüksek savunma harcaması düzeyine sahip devletlerin, savunma harcamalarının daha düşük düzeylerde bulunduğundan daha iyi silahlandığını gözlemlemektedir.

Aşağıda savunma harcamalarının GSYİH'ya oranı ve işsizlik oranları görülmektedir.

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı Verileri

Tablo 11. İşsizlik

Yıl	Oran	Yıl	Oran
1988	8.04%	2003	10.54%
1989	8.26%	2004	10.84%
1990	8.02%	2005	10.64%
1991	8.21%	2006	8.72%
1992	8.51%	2007	8.87%
1993	8.96%	2008	9.71%
1994	8.58%	2009	12.55%
1995	7.64%	2010	10.66%
1996	6.63%	2011	8.80%
1997	6.84%	2012	8.15%
1998	6.89%	2013	8.73%
1999	7.69%	2014	9.88%

2000	6.49%	2015	10.24%
2001	8.38%	2016	10.84%
2002	10.36%	2017	10.82%

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı Verileri

Yukarıdaki tablodan görüldüğü üzere işsizlik oranları yıllara göre farklılık göstermektedir. 2001 yılında %8,38 olan işsizlik oranı, 2008’de %9,71’e, 2017 yılında ise %10,82’ye yükselmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM

4.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, savunma harcamalarının ekonomik değişkenler üzerindeki etkilerini, dış borç GSYİH büyümesi, ticaret dengesi, işsizlik ve enflasyon gibi diğer değişkenlerle araştırmaktır. Türkiye için zaman serisi verileri kullanılarak ve Granger nedensellik metodolojisi kullanılarak ampirik analizlerden yararlanılmıştır. Verilerin erişilebilirliği ve açıklayıcılığı doğrultusunda çalışmanın kapsadığı dönem 1990 ve 2017 yılları arasındadır.

4.2. Araştırmanın Önemi

Bu araştırmanın önemi, merkezi hükümet bütçelerindeki en önemli harcama kalemlerinden biri olan askeri harcamaların gelecekteki ekonomik performansı üzerindeki etkilerini etkileyebileceğini göstermektir. Bu bağlamda, bu çalışma, bir diğerini Türkiye'nin ekonomik sorununa bir bakış açısı getireceğinden önemli olmaktadır.

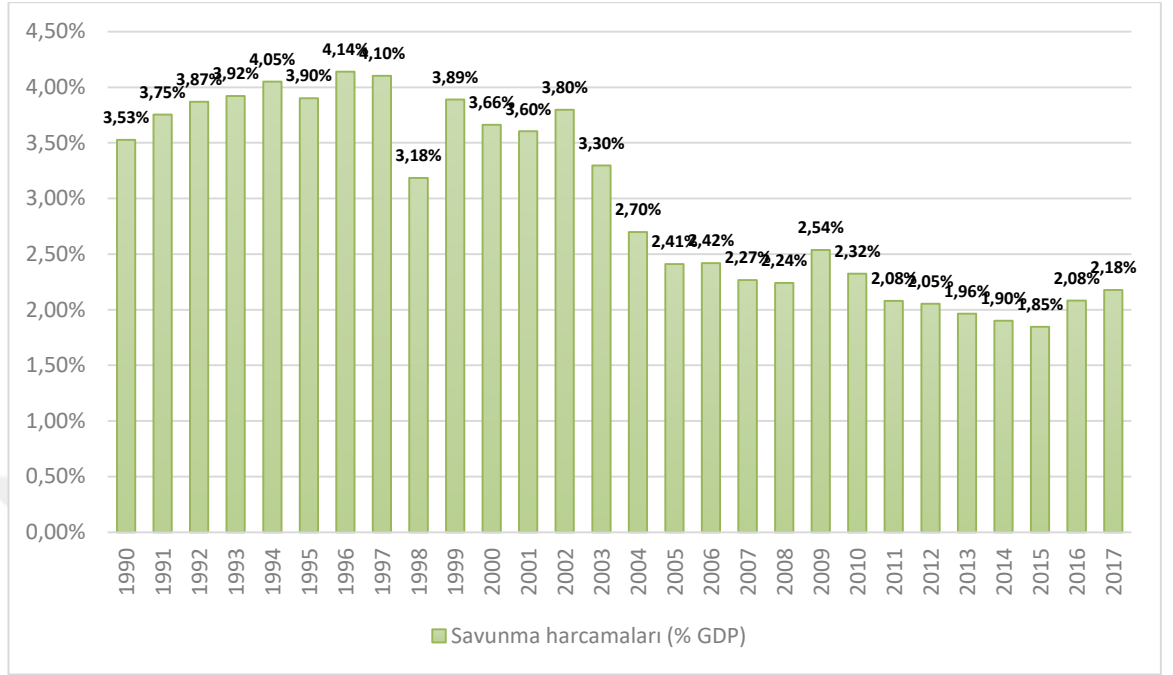
4.3. Verinin Toplanması

Bu çalışmada, savunma harcamaları ile ekonomik sonuçları arasındaki ilişkileri açıklamak için 5 değişken kullanılmıştır. Tablo 12'de değişkenlerin açıklamaları gösterilmektedir.

Tablo 12. Kullanılan Değişkenler ve Açıklamaları

Değişken	Kısaltma	Açıklama
Savunma harcamaları (% GSYİH)	SH	GSYİH'nın bir yüzdesi olarak savunma harcaması
Ödemeler dengesi (% GSYİH)	OD	GSYİH'nın bir yüzdesi olarak ödemeler dengesi
Enflasyon Değişimi	ED	Bir önceki yılın ortalamasına göre enflasyon değişimi
İşsizlik	IS	Toplam işgücünün bir yüzdesi olarak işsizlik
İthalat-İhracat (% GSYİH)	DTA	GSYİH'nın bir yüzdesi olarak ödemeler dengesi
Büyüme	B	Büyüme oranı

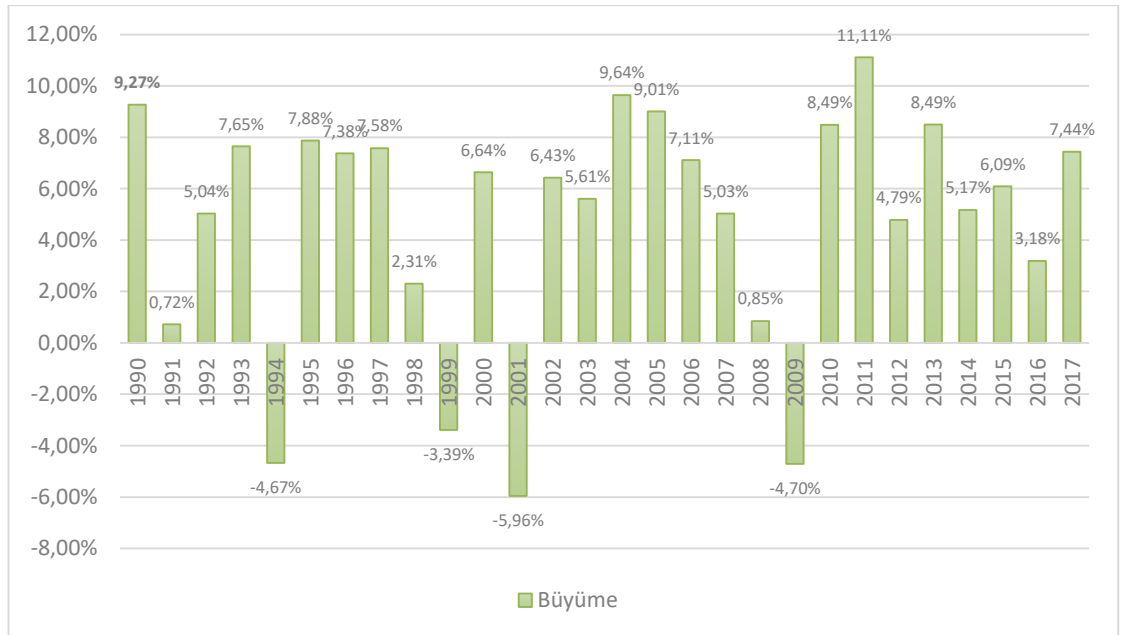
Şekil 11’de, SIPRI (Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü) tarafından toplanan GSYİH’nın bir yüzdesi olarak savunma harcaması gösterilmektedir.

Şekil 11. Savunma Harcamaları (% GSYİH) (1990-2017)

Kaynak: SIPRI

İkinci değişken ise, GSYİH büyümesidir. Bu veri Dünya Bankası’ndan elde edilmiştir. Şekil 12’de konu edilen periyottaki değişimlerine yer verilmiştir.

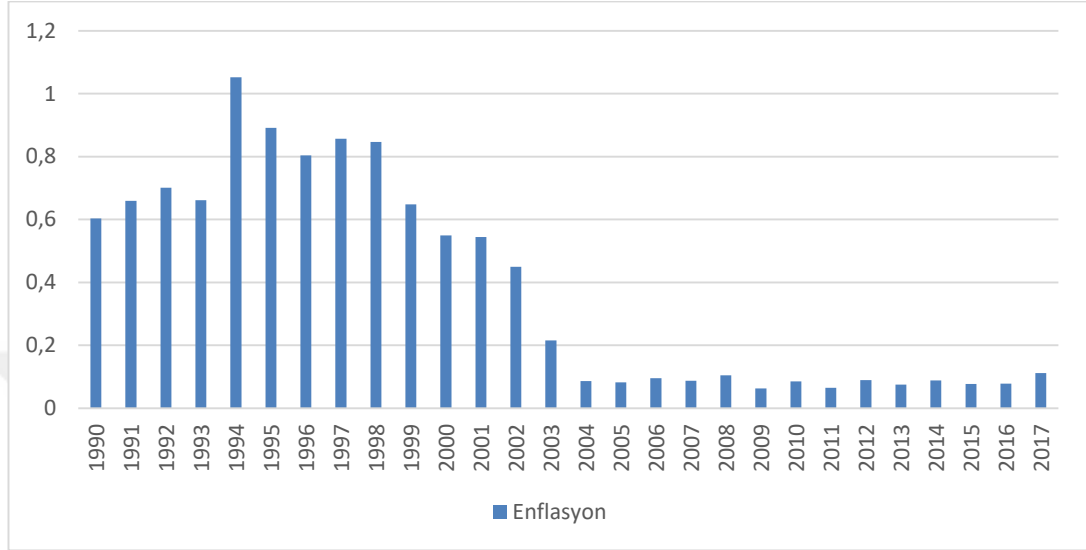

Şekil 12. Büyüme Oranı, 1990-2017

Kaynak: Dünya Bankası

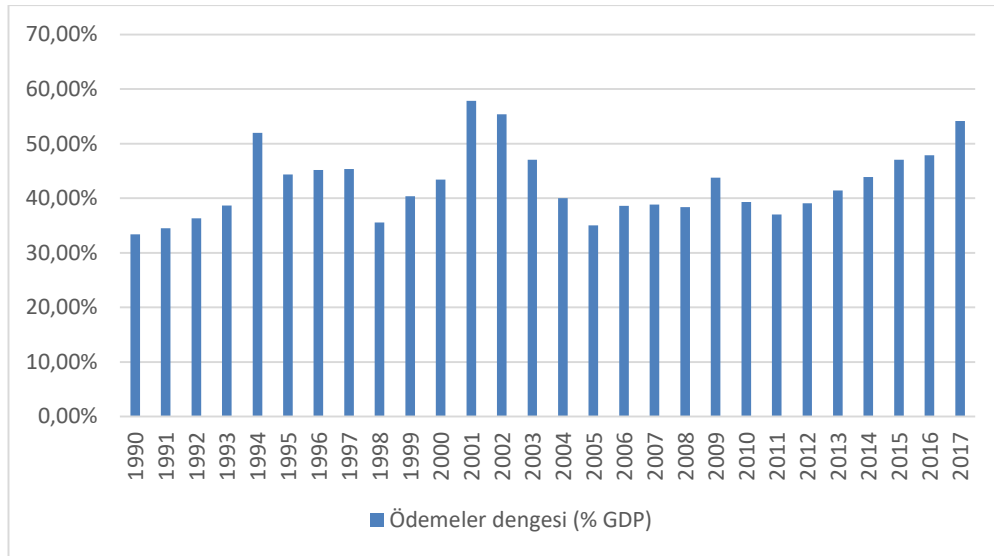
Bir sonraki değişken ise enflasyondur. Şekil 13'te bu değişkenin konu edilen zaman dilimindeki değişime yer verilmiştir. Bu değişken için Dünya Bankası'nın tüketici fiyat endeksinin (2010 bazlı) yıllar içinde değişimine yer verilmiştir.

Şekil 13. Tüketici Fiyat Endeksinin (2010 Bazlı) 1990-2017 Yılları Arasında Değişimi

Kaynak: Dünya Bankası

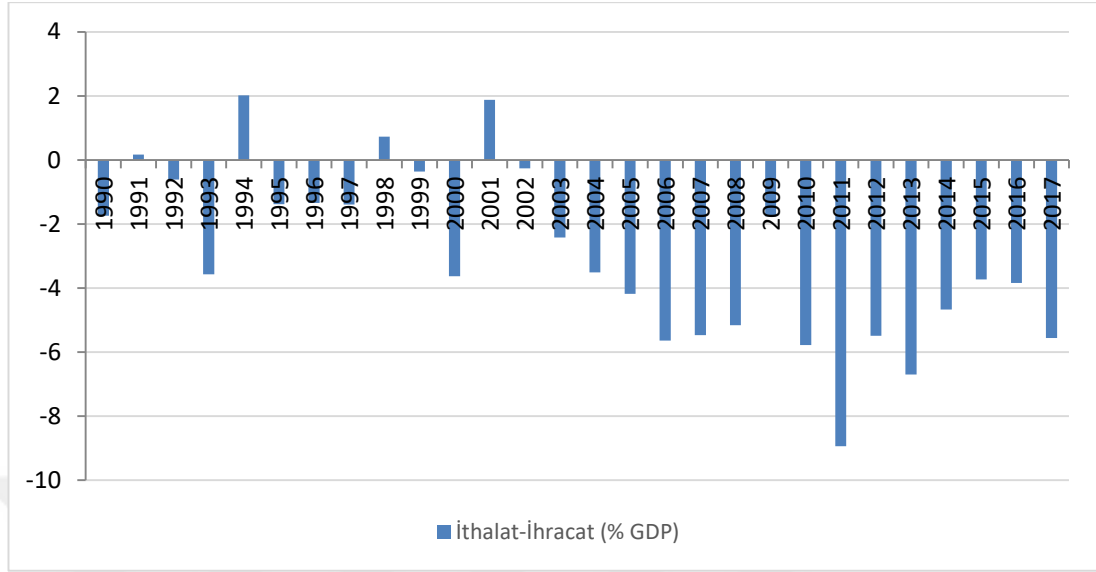
Bir sonraki değişken ise, ödemeler dengesidir. Şekil 14'te, Türkiye'deki bu veri GSYİH'nin bir oranı olarak sözü edilen periyotta verilmiştir.

Şekil 14. GSYİH'nin Bir Oranı Olarak Ödemeler Dengesi, 1990-2017

Kaynak: TCMB

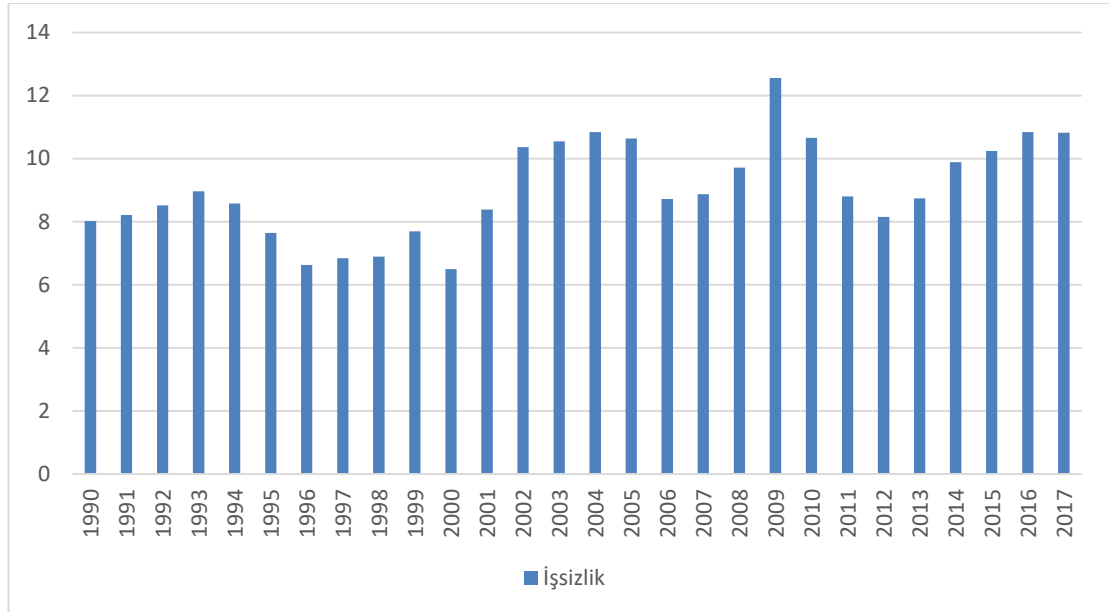
Bir sonraki değişken ise, ithalat-ihracat dengesidir. Şekil 15'te, Türkiye'deki bu veri GSYH'nin bir oranı olarak sözü edilen periyotta verilmiştir.

Şekil 15. Dış Ticaret Açığının GSYİH'deki oranı (1990-2017)

Kaynak: Ticaret Bakanlığı

Bir sonraki değişken ise, işsizliktir. Şekil 16'da, Türkiye'deki bu veri sözü edilen periyotta verilmiştir.

Şekil 16. İşsizlik Oranı

Kaynak: TÜİK

4.4. Verinin Analiz Edilmesi

Bu çalışmada, savunma harcamaları ile bahsi geçen ekonomik değişkenlerin ilişkisi Granger nedensellik analizi ile incelenmiştir.

Granger nedensellik testi, bir zaman serisinin 1969'da öne sürülen bir diğerinin tahmininde faydalı olup olmadığını belirlemek için yapılan istatistiksel bir hipotez testidir. Normalde, gerilemeler "sadece" korelasyonları yansıtır, ancak Clive Granger, ekonomideki nedenselliğin ölçülerek test edilebileceğini savunmuştur. Bir zaman serisinin gelecekteki değerlerini başka bir zaman serisinin önceki değerlerini kullanarak tahmin edebilme şeklinde de ifade edilebilmektedir.

Granger nedensellik ilişkisini iki prensibe dayanarak tanımlamıştır:

Neden, etkisinden önce olur.

Neden, etkisinin gelecekteki değerleri hakkında benzersiz bilgilere sahiptir.

Nedensellik hakkındaki bu iki varsayım göz önüne alındığında, Granger, X'in

Y üzerindeki nedensel etkisinin belirlenmesi için aşağıdaki hipotezi test etmeyi önermiştir:

$$P[Y(t+1) \in A | \mathcal{I}(t)] \neq P[Y(t+1) \in A | \mathcal{I}_{-X}(t)],$$

P, olasılık, A, isteğe bağlı olarak boş olmayan bir küme, I(t) sahip olunan bilgi ve t tüm evreni ifade etmektedir.

Buna göre öncelikle optimal gecikme uzunluğu, gecikme sırası seçim istatistikleri komutu "varsoc" ile bulunmuştur. "varsoc", son tahmin hatasını (FPE), Akaike'nin bilgi kriterini (AIC), Schwarz'ın Bayesian bilgi kriterini (SBIC) ve Hannan ve Quinn bilgi kriterini (HQIC) geciktirme seçim istatistiklerini bildirir. En yüksek gecikme sırasından daha düşük veya ona eşit olan tüm tam VAR'lar için bir olasılık-oran testi istatistikleri dizisi de raporlanır. AIC, verilen model ile gerçek model arasındaki minimize edilmek istenen tutarsızlığı ölçer (Stata El Kitabı). Öte yandan FPE, düşük gözlemlili veri setlerinde üstünlük gösterir (Khim-Sen Liew, 2014). Bu doğrultuda optimal gecikme uzunlukları bu şekilde hesaplanmıştır.

İlk olarak, ödemeler dengesi ile savunma harcamaları arasında gerçekleştirilen Granger nedensellik analizi doğrultusunda, 3 yıllık gecikme ile savunma

harcamalarının ödeme dengesine doğru etkisinin “0.016” olduğu görülmüş ve 0.05’ten düşük bu değer ile nedenselliği reddeden sıfır hipotezini reddetmekte başarısız olunmuştur. Bu bağlamda, savunma harcamalarının ödemeler dengesindeki değişime dair Granger nedensellik bulunduğu saptanmıştır.

Tablo 13. Ödemeler dengesi (% GSYİH)

Değişken	Gözlem	Ortalama	Standart Sapma	Min	Maks
OD	28	.4262885	.0648037	.333567	.5784643

Tablo 14. Ödemeler Dengesi, Granger Nedensellik Ward

Denklem	Çıkarılan	chi2	df	Prob>chi2
ÖD	SH	1.5424	4	0.819
ÖD	Hepsi	1.5424	4	0.820
SH	ÖD	22.012	4	0.016
SH	Hepsi	22.012	4	0.016

İkincil olarak, enflasyon değişimi ile savunma harcamaları arasında gerçekleştirilen Granger nedensellik analizi doğrultusunda, 5 yıllık “lag” ile savunma harcamalarının ödeme dengesine doğru ve tersi doğrultuda etkisinin “0.000” olduğu görülmüş ve 0.05’ten düşük bu değer ile nedenselliği reddeden sıfır hipotezini reddetmekte başarısız olunmuştur. Bu bağlamda, savunma harcamalarının enflasyon değişiminde ve tersi istikamette Granger nedensellik bulunduğu saptanmıştır.

Tablo 15. Enflasyon Değişimi

Değişken	Gözlem	Ortalama	Standart Sapma	Min	Maks
ED	28	.0035239	.2969058	-.6019773	.63038

Tablo 16. Enflasyon Değişimi, Granger Nedensellik Ward

Denklem	Çıkarılan	chi2	df	Prob>chi2
ED	SH	22.614	5	0.0000
ED	Hepsi	22.614	5	0.0000
SH	ED	38.142	5	0.0000
SH	Hepsi	38.142	5	0.0000

Buna ek olarak, işsizlik ile savunma harcamaları arasında gerçekleştirilen Granger nedensellik analizi doğrultusunda, 3 yıllık “lag” ile savunma harcamalarının işsizlik ile doğru etkisinin “0.002” olduğu görülmüş ve 0.05’ten düşük bu değer ile nedenselliği reddeden sıfır hipotezini reddetmekte başarısız olunmuştur. Bu bağlamda, savunma harcamalarının işsizlik değişiminde Granger nedensellik bulunduğu saptanmıştır. Savunma sanayisi bünyesindeki kuruluşların, üretimdeki artışlara istinaden istihdamın da artması söz konusudur.

Tablo 17. İşsizlik

Değişken	Gözlem	Ortalama	Standart Sapma	Min	Maks
IS	28	.0904183	.0152764	.06495	.125522

Tablo 18. İşsizlik, Granger Nedensellik Ward

Denklem	Çıkarılan	chi2	df	Prob>chi2
IS	SH	14.556	3	0.002
IS	Hepsi	14.556	3	0.002
SH	IS	3.7462	3	0.290
SH	Hepsi	3.7462	3	0.290

Ayrıca, ithalat ihracat dengesi ile savunma harcamaları arasında gerçekleştirilen Granger nedensellik analizi doğrultusunda, 3 yıllık “lag” ile savunma harcamalarının ödeme dengesine doğru etkisinin “0.006” olduğu görülmüş ve 0.05’ten düşük bu değer ile nedenselliği reddeden sıfır hipotezini reddetmekte başarısız olunmuştur. Bu

bağlamda, savunma harcamalarının ithalat ihracat dengesi değişiminde Granger nedensellik bulunduğu saptanmıştır.

Tablo 19. Dış Ticaret Açığı (% GSYİH)

Değişken	Gözlem	Ortalama	Standart Sapma	Min	Maks
DTA	28	-2.941.499	2.706.751	-8.936.924	2.013.158

Tablo 20. İthalat ve İhracat , Granger Nedensellik Ward

Denklem	Çıkarılan	chi2	df	Prob>chi2
DTA	SH	12.511	3	0.006
DTA	Hepsi	12.511	3	0.006
SH	DTA	2.043	3	0.564
SH	Hepsi	2.043	3	0.564

Son olarak, büyüme ile savunma harcamaları arasında gerçekleştirilen Granger nedensellik analizi doğrultusunda, 5 yıllık “lag” ile savunma harcamalarının büyümeye doğru ve tersi istikamette etkisinin “0.022 ve 0.006” olduğu görülmüş ve 0.05’ten düşük bu değer ile nedenselliği reddeden sıfır hipotezini reddetmekte başarısız olunmuştur. Bu bağlamda, savunma harcamalarının büyümeye ve tersi istikamette Granger nedensellik bulunduğu saptanmıştır.

Tablo 21.Büyüme

Değişken	Gözlem	Ortalama	Standart Sapma	Min	Maks
B	28	.0479182	.0465505	-.0596233	.111135

Tablo 22. Büyüme, Granger Nedensellik Ward

Denklem	Çıkarılan	chi2	df	Prob>chi2
BU	SH	13.111	5	0.022
BU	Hepsi	13.111	5	0.022
SH	BU	16.456	5	0.006
SH	Hepsi	16.456	5	0.006

SONUÇ

Günümüzün ulusal savunma sistemlerinin kullanılabilmesi için ileri teknolojiye gereksinim vardır ve bu teknolojiler genelde maliyetli ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Mesela yalnızca belli bir bölgeyi gözetlemek için kurulan orta seviyedeki bir mekanizma onlarca milyon ABD dolara mal olabilmektedir. Ulusal savunma projelerinde devletlerden en yüksek seviyelerde kaynak tahsil edilmesine ihtiyaç vardır, böylelikle teknolojik cihazların bakımı, yedek parçası, yenilenmesi gibi sorunlarda dışa bağımlılık en aza indirgenebilir.

Savunma harcamalarının iktisadi büyümeyi nasıl etkilediğini açıklayan Keynesçi Yaklaşım ve Neo-Klasik Yaklaşım olmak üzere iki temel teorik yaklaşım bulunmaktadır. Askeri harcamaların iktisadi büyüme üzerindeki etkisini pozitif dışsallıklara odaklanarak açıklayan Keynesçi yaklaşımda daha fazla askeri harcamanın önemli bir çarpan etkisine sahip olduğu ifade edilmektedir. Savunma harcamalarının yarattığı istek ile kapasite kullanımı artar ve çıktı seviyesinde de artış gözlenir.

Askeri harcamaların neden olduğu dışlama etkisine odaklanan Neo-klasik yaklaşımda ise savunma harcamalarının iktisadi büyüme üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu öne atılmaktadır. Özetle, askeri harcamalar kaynakların daralmasına neden olur ve özel sektöre yapılan yatırımlarını dışlar hale gelir.

Askeri ürünlerin ithalatı asıl üretimde lazım olan ara ürünlerin ithalatı için gereksinim duyulan sınırlı döviz rezervlerin azalmaya neden olmaktadır. Bu durum gelişmekte olan ülkelerde ödemeler dengesini bozan ve ekonomik büyümeyi yavaşlatan bir etkiye sahiptir.

Ülkeyi dış borçlanmaya sürükleyen nedenleri iki temel başlık altında inceleyebiliriz. Bunlardan ilki, kamu harcamalarını sağlamak amacı ile içeriden yeterli miktarda gelir elde edebilecek olmasına karşın harcamaların ürün ithalatını gerektirmesi ve bu ihtiyacın ülkenin ödemeler dengesinde açığa neden olmasıdır. Mesela, savaş içindeyken, ithal edilecek savaş ekipmanının, ülkenin altın ve döviz gelirlerini aşabilecek olasılığa sahip olması; ülkeyi dışarıdan borçlanmaya itebilir.

Devletlerin iç kaynaklarının kamu harcamalarını karşılayamaması ülkeyi dış borca yönelten ikinci nedendir.

Makroekonomik dengesizliklerin acil sorunları bütçe açıkları, cari işlemler açığı ve dış borç yüküdür. Türkiye, temel ekonomik ve refah göstergeleri bakımından düşük durmasına rağmen, silah ithalatı yapmaktadır. Türkiye'nin mevcut sorunları, borç krizi ve güvenlik (ekonomik, siyasi ve askeri) arasındaki bağlantıların ulusal düzeydeki alt kümesiyle örtüşmektedir. Yani, yüksek bütçe ve cari işlemler açığı nedeniyle ortaya çıkan kronik dış borç krizi, yatırımların azalmasının yanı sıra, büyüme performansına zarar vermekte ve işsizlik ve eşitsizlik sorunlarını yoğunlaştırmaktadır. Savunma ve büyüme arasındaki değiş tokuş ve Türkiye'nin savunma ve bütçe açıkları arasındaki değiş tokuş ile ilgili yapılan çalışmalar, bu tür işlemlerin varlığının doğrulanmadığı sonucuna varmıştır. Türkiye sermaye ithal eden bir ülke olduğundan ve bütçe açıkları iç ve dış borç yoluyla finanse edilmektedir.

Bu çalışmanın temel çıkarımı, karar vericilerin ekonomik sorunların çözümünde savunma harcamalarını azaltma gerekliliğini göz ardı etmemeleri gerektiğidir. Eğer hükümetler savunma harcamalarını azaltabilirse, serbest kalan kaynaklar ülkelerin ekonomik büyümesi için teşvik edici olan daha verimli alanlara kaydırılacak ve dolayısıyla dış borç, işsizlik gibi problemler azalma gösterebilecektir. Bu çalışmada, nedenselliğin savunma harcamalarına doğru olduğu enflasyon ve büyüme değişkenleri öne çıkmaktadır.

Savunma harcamalarının bir ülkenin ekonomisini nasıl etkilediği konusundaki tartışmalar bulunmakta ve bu ilişkiyi anlamaya çalışan çalışmaların çeşitli sonuçları bulunmaktadır. Bu çalışmada, sonuçlar ekonomik büyümenin bir ülkenin savunma harcamalarına neden olduğunu göstermektedir. Ayrıca, enflasyonun savunma harcamalarındaki artışta etkili olduğu, bunun sebebinin ise bir, maliyetlerin ve maliyet aşımalarının etkisi ile savunma bütçesinin satın alma gücünün azalmasıdır. Daha büyük bir savunma bütçesi savunucuları, çoğu zaman, enflasyonu telafi etmek ve hedeflenen gerçek savunma harcaması düzeyini korumak için savunma harcamalarındaki artışların gerekli olduğunu savunmaktadırlar. Bu, zaman içinde tutarlı bir şekilde yapıldığı sürece ikisi arasında nedensel bir bağlantı oluşturan bir tür savunma harcamalarının enflasyona endekslenmesidir. Bazı araştırmacılar (Kaufman, 1972;

Capra, 1981), enflasyonun artan savunma harcamalarında güçlü bir faktör olduğunu savunmaktadır.

Sonuçlar ve literatür, savunma harcamaları ile bahsedilen değişkenler arasındaki ilişkinin ülkeler arasında genellemeyeceğini göstermektedir. Gerçek ilişki, farklı bir örneklem döneminin kullanılması ve her ülkedeki sosyoekonomik yapı ve hükümet türündeki farklılıklar nedeniyle bir ülkeden diğerine, bir zaman periyodundan diğerine farklılık gösterebilir.

Bu araştırma doğrultusunda aşağıdaki önerilerde bulunulabilir:

- Türkiye jeopolitik konumu itibarı ile çatışma bölgesinde yer aldığından ve terörle mücadele ettiği için savunma sanayine yatırım yapmak zorundadır. Savunma Sanayinde dışa bağımlılığın azaltılması ekonomi üzerinde olumlu etkiler yaratabilir.
- Savunma sanayinde dünyayla rekabet edebilmek için ar-ge projelerine önem verilmelidir.
- Savunma Sanayi ve ülke bütçesinin kullanımı ile ilgili uzun vadeli planların yapılması gereklidir.
- Savunma sanayinde İHA ve SİHA'lar gibi katma değeri yüksek ürünlerin üretilerek dünyaya ihraç edilmesi ülke ekonomisine katkı sağlayabilir.
- Türkiye, özellikle coğrafi stratejik konumunun avantajını kullanarak deniz gücüne ek önem vermelidir.
- Askerlik süresinin kısaltılması ve oradan gelecek gelir kaynaklarının Ar-Ge yatırımlarına ilave edilmesi ile katma değeri yüksek ürünler üretilmelidir.

KAYNAKÇA

- Abell, J.A., 1992. Defense Spending and Unemployment Rates: An Empirical Analysis by Race and Genre. *American Journal of Economics and Sociology*, 51(1) 27-42.
- Aizenman, J., ve Glick, R. (2006). Military Expenditure, Threats, And Growth. *Journal of International Trade & Economic Development*, 15(2), 129-155.
- Akal, M., Doğruyol A. ve Bilişli, K. (2011), “Şanghay İşbirliği Örgütü Ve Türkiye-İran Savunma Harcamaları Nedenselliği Testi”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 23, Ss 1-15.
- Akalın, T. Z. ve Bıyıkoglu, N. (2009). *Türk Savunma Sanayi Tarihi*, Ankara, İmge Yayıncılık.
- Akçair, İ. (2011), *Türkiye’de Savunma Harcamalarının Ekonomik Krizler ilişkisinin incelenmesi (1980-2009) Dönemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akgül, A. (1986), “Savunma Ve Sanayi İşletmelerinin Yapısı Ve Türk Savunma Sanayi”, Ankara, Başbakanlık Basımevi.
- Altun, N . (2017), *Savunma Harcamaları Düzeyinin Belirlenmesi: Teorik Bir Tartışma*. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5 (2), 273-285.
- Arslan, A. (2002), *Bilgi Çağı ve İnternet: Dünya Nereye Koşuyor? - Uygulama Çalışması* . *Savunma Bilimleri Dergisi* , 1 (1), 132-138.
- Aslan, M. H. (1998), *Hizmet Ekonomisi*, İstanbul: Alfa Yayınevi.
- Aydın, M.ve Ereker, F. (2014), *Türkiye’de Güvenlik: Algı, Politika, Yapı, Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 11, Sayı: 43.
- Baran, T. (2018), *Türkiye’de Savunma Sanayi Sektörünün İncelenmesi Ve Savunma Harcamalarının Ekonomi Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi*. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(2), 58-81.
- Barro, R. J. (1996), “Democracy and Growth”, *Journal of Economic Growth*, C: 1, S: 1, ss. 1- 27
- Bel, G., & Elias-Moreno, F. (2009). Institutional determinants of military spending. *Research Institute of Applied Economics Working Papers*, 1-32.
- Benoit, E., 1973. *Defense and Economic Growth in Developing Countries*. Lexington, KY: Lexington Books
- Bernstein, Jeffrey I., and Nadiri, M. I. (1991). “Interindustry R and D Spillovers, Rates of Return, and Production in High-Tech Industries.” *American Economic Review* 78 : 429—34.

- Besley, T., & Persson, T. (2010). State capacity, conflict, and development. *Econometrica*, 78(1), 1-34.
- Blom, M., Castellacci F. ve Fevolden, A. (2012).“Defence Firms Facing Liberalization: Innovation and Export In An Agent-Based Model Of The Defence Industry”, University of Oslo, MPRA Paper No. 35702, Ocak 2012, <<http://mpra.ub.uni-muenchen.de/35702/>>.
- Borch, C., & Wallace, M. (2010). Military spending and economic well-being in the American states: the post-Vietnam war era. *Social forces*, 88(4), 1727-1752.
- Brauch, H. G. (2008). Güvenliğin yeniden kavramsallaştırılması: Barış, güvenlik, kalkınma ve çevre kavramsal dörtlüsü. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5(18), 1-47.
- Brzoska, M. (1995), “World Military Expenditures”, *Handbook of Defense Economics I*, (Ed: Keith Hartley and Todd Sandler), Amsterdam: Elsevier Science B.V., 45-67.
- Brzoska, M. (1995), “World Military Expenditures”, Elsevier Science B.V., Derl.: Keith Hartley ve Todd Sandler, “Handbook of Defense Economics I”, Amsterdam, ss.48-49.
- Bulutoğlu, K. (1997). *Kamu Ekonomisine Giriş Devletin Ekonomik Bir Kuramı*, İstanbul, Filiz Kitapevi.
- Bulutoğlu, K. (2003), *Kamu Ekonomisine Giriş Demokraside Devletin Ekonomik Kuramı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları:1816.
- Canbay Ş. ve Mercan D. (2017), “Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesine Etkisi: Türkiye Örneği”, *Journal of Emerging Economies and Policy*, 2(2), 86-104.
- Capra, J. R. (1981) “The national defense budget and its economic effects.” *Federal Reserve Bank of New York Q. Rev.* 6: 21-31.
- Chan, S. (1985). The Impact of Defense Spending on Economic Performance: A Survey of Evidence and Problems, *Orbis* , 29(2).
- Chletsos, M. and Kollias, C. (1995), The Demand for Turkish Military Expenditure 1960 1992. *Cyprus Journal of Economics* 8(1), ss: 64–74.
- Cohen, L. R., & Noll, R. G. (1995). Feasibility of Effective Public–Private R&D Collaboration: The Case of Cooperative R&D Agreements. *International Journal of the Economics of Business*, 2(2), 223-240.
- Çevrimiçi, <https://montessori-mun.org/wp-content/uploads/2017/09/Reduction-of-Military-Budgets-BG-UE.pdf>,
- Çevrimiçi, <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/30/The-Peace-Dividend-Military-Spending-Cuts-and-Economic-Growth-1871>.

- Çevrimiçi, <https://www.sipri.org/databases/milex>
- Çevrimiçi, <https://www.sipri.org/yearbook/2018/04>
- Çevrimiçi, https://www.sipri.org/sites/default/files/201806/yb_18_summary_en_0.pdf
- Çınar, S. (2002). Savunma Harcamalarında İktisadi Etkinlik. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- d'Agostino, G., Dunne, J. P., & Pieroni, L. (2016). Government spending, corruption and economic growth. *World Development*, 84, 190-205.
- Dakurah, H. A. (2000). An empirical investigation of three economic development relationships in the LDCs.
- Davutoğlu, A. (2007). Stratejik derinlik: Türkiye'nin uluslararası konumu. İstanbul: Küre Yayınları. Değer, S., ve Sen, S. (1995). Military Expenditure And Developing Countries. *Handbook Of Defense Economics*, 1, 275-307.
- Davutoğlu, A., Stratejik Derinlik; Türkiye'nin Uluslararası Konumu, KURE Yayınlar İstanbul, 2003
- Değer, S. ve Sen, S.(1995). Military Expenditures and Developing Countries. *Handbook of Defense Economics I*, (Ed: Keith Hartley and Todd Sandler), Amsterdam, Elsevier Science B.V., 275-307.
- Demirel, H. U. (2011) "Askeri Harcamaları Kim Denetliyor?", <http://www.stratejikboyut.com/haber/askeri-harcamalari-kim-denetliyor--28304.html>.
- Desli E, Gkoulgkoutsika A, Katrakilidis C (2016) Investigating the dynamic interaction between military spending and economic growth. *Rev Dev Econ*
- Desli, E., Gkoulgkoutsika, A., & Katrakilidis, C. (2017). Investigating the dynamic interaction between military spending and economic growth. *Review of Development Economics*, 21(3), 511-526.
- Dunne, J. P., & Tian, N. (2015). Military expenditure, economic growth and heterogeneity. *Defence and Peace Economics*, 26(1), 15-31.
- Dunne, J. P., Perlo-Freeman, S., & Soydan Ş, A. (2004). Military expenditure and debt in small industrialised economies: A panel analysis. *Defence and Peace Economics*, 15(2), 125-132.
- Dunne, J. P., Smith, R. P., & Willenbockel, D. (2005). Models of military expenditure and growth: A critical review. *Defence and peace economics*, 16(6), 449-461.
- Dunne, J.P. (2000). "The Economic Effects of Military Expenditure in Developing Countries". Economics Group Middlesex University Business School. London, <http://carecon.org.uk/Chula/MILLGC Snew.pdf>, (23 Ekim 2014).

- Dunne, P., & Smith, R. (1990), Military expenditure and unemployment in the OECD. *Defence and Peace Economics*, 1(1), 57-73.
- Dunne, P., & Watson, D. (2000), Military expenditure and employment in South Africa. *Defence and peace economics*, 11(4), 587-596.
- Dunne, P., Nikolaıdou, E. ve Vougas, D. (2001), “Defence Spending and Economic Growth: A Causal Analysis For Greece and Turkey”, *Defence and Peace Economics*, Vol: 12, No: 1; 5-26.
- Durgun, Ö., & Timur, M. C. (2017), Savunma Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (54), 126-137.
- Erdem, M., Şenyüz, D., & Tatlıoğlu, İ. (2008), *Kamu Maliyesi*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Erdoğdu, O.S (2006), “Political Decisions, Defense and Growth”, MPRA, No:2520, 2006.
- Eshay, E.(1983), *Fiscal and Monetary Policies and Problems in Developing Countries*. Cambridge, Cambridge University Press, 201s.
- Gadea, D., Pardos, E. & Perez-Fornies, C. (2004), A Long-Run Analysis of Defence Spending in the NATO Countries. *Defence and Peace Economics*, 15(3), pp.231-249.
- George, J., Hou, D. & Sandler. T. (2018), “Asia-Pacific Demand for Military Expenditure: Spatial Panel and SUR Estimates.” *Defense and Peace Economics*.
- Giray, F.(2004), “Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1; 181-199.
- Goldberg, J., Richards, M. S., Anderson, R. J., & Rodin, M. B. (1991), Alcohol consumption in men exposed to the military draft lottery: a natural experiment. *Journal of substance Abuse*, 3(3), 307-313.
- Görkem, H., & Serkan, I. Ş. I. K. (2008), Türkiye'de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki (1968-2006). *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(2).
- Gümüődaő, E. (2010), “Türkiye’de Savunma Sanayi ve Savunma Harcamalarının Ekonomideki Yeri”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Niğde Üniversitesi SBE, Niğde.
- Güneş, M.,(2011), “Etkin Bir Kamu Yönetimi İçin Artan Savunma Harcamalarının Denetimi ve Hesap Verebilirliğin Rolü”, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/287342>, S:2, s.147.,
- Hassan, M.K., Waheeduzzaman, M. and Rahman. A. (2003), Defense expenditure and economic growth in the SAARC countries, *The Journal of Political, Social and Economic Studies*, 28(3), 275-293.

Hitch J. and McKean, R. N. (1993), *The Economics of Defense in the Nuclear Age* (Boston: Harvard University Press, .

Hooker, M., & Knetter, M. (1994), Unemployment effects of military spending: evidence from a panel of states (No. w4889). National Bureau of Economic Research.

Hoover, K. D. (1995), Relative wages, rationality, and involuntary unemployment in Keynes's labor market. *History of Political Economy*, 27(4), 653-685.

http://www.bumko.gov.tr/Eklenti/11291,2019mybkteklificetveller_pdf.pdf?0&_tag1=D8EEE19AD432DB9D48CC647916A050E3CB804DAF).

http://www.bumko.gov.tr/Eklenti/11291,2019mybkteklificetvellerpdf.pdf?0&_tag1=D8EEE19AD432DB9D48CC647916A050E3CB804DAF).

<https://tr.sputniknews.com/infografik/201807161034310435-abd-cin-rusya-silah-asker/>

https://www.sayistay.gov.tr/tr/Upload/62643830/files/raporlar/kid/2017/%C3%96zel_B%C3%BCt%C3%A7eli_%C4%B0dareler-B/SAVUNMA%20SANAY%C4%B0%C4%B0%20M%C3%9CSTE%C5%9EARLI%C4%9EI.pdf

https://www.sg.gov.tr/baskanliklar/genel_sekreterlik/tarihce/tarihce.asp).

https://www.sg.gov.tr/baskanliklar/genel_sekreterlik/tarihce/tarihce.asp).

Huang, J-T., Kao, A-P. (2005), Does Defenc

Karagol, E. (2006). The relationship between external debt, defence expenditures and GNP revisited: The case of Turkey. *Defence and Peace Economics*, 17(1), 47-57.

Karagöl, E. (2006), "The Relationship Between External Debt, Defence Expenditures and GNP Revisited: The Case of Turkey", *Defence and Peace Economics*, 17(1), 47-57.

Karakuş, A. (2006), *Türk Savunma Sanayinin Gelişimi, Türkiye'nin Savunma Harcamalarının Boyutları ve Bazı Nato Ülkeleri ile Karşılaştırmalı Ekonometrik Analizi*. T.C. Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Harekat Araştırması Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Karakuş, A. (2006), *Türk Savunma Sanayinin Gelişimi, Türkiye'nin Savunma Harcamalarının Boyutları ve Bazı Nato Ülkeleri ile Karşılaştırmalı Ekonometrik Analizi*. T.C. Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Harekat Araştırması Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Kaufman, R. F. (1972), "The Pentagon stokes inflation." *The Nation* (May 1): 555-558.

- Kaul, I., Grunberg, I. And Stern, M. A. (1999), *Global Public Goods*, Oxford: Oxford University Press.
- Kaya, E. (2006). *Dışa Açılma Döneminde Savunma Harcamalarının Ekonomik Etkileri (1980-2004 Türkiye Örneği)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi.
- Korkmaz, S. (2015), The effect of military spending on economic growth and unemployment in Mediterranean countries. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5(1), 273-280.
- Korkmaz, H. (2018), *Strategic defense management basic concepts and principles*, Hiperayın, İstanbul.
- Köseoğlu, A.M. (2010), *Milli Savunma Sanayinde Yeniden Yapılanma ve Sosyal Politikalara Etkisi*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Linz, Juan J. (1990), The Perils of Presidentialism, *Journal of Democracy*, 1, 51-69.
- Looney, R. E. (1994), *The Economics Of Third World Defense Expenditures*, London: Jai Press, Inc
- Looney, R.E. (1997), “Excessive Defense Expenditures and Economic Stabilization: The Case of Pakistan”, *Journal of Policy Modeling*, 19 (4), 381- 406.
- Masson, P. R., Bayoumi, T., & Samiei, H. (1998), International evidence on the determinants of private saving. *The World Bank Economic Review*, 12(3), 483-501.
- McGuire, M. C. (1995), “Defense Economics and International Security”, *Handbook of Defense Economics I*, (Ed: Keith Hartley and Todd Sandler), Amsterdam: Elsevier Science B.V., 13-43.
- Müslüm, S., Topcu, M.K. ve Mala, M. (2010). *Savunma Tedarikinde Güncel Yaklaşımlar: Evrimsel Tedarik Stratejisi ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme*. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 9(2), 91-115.
- Nemli, A. (1990), *Kamu Maliyesine Giriş*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Nikolaidou, E. (2008), The demand for military expenditure: Evidence from the EU15 (1961–2005). *Defence and Peace Economics*, 19(4), 273-292.
- Nikolaidou, E. (2016), The role of military expenditure and arms imports in the Greek debt crisis. *The Economics of Peace and Security Journal*, 11(1).
- Oxenstierna, S. (2016), Russia's defense spending and the economic decline. *Journal of Eurasian Studies*, 7(1), 60-70.
- Öksüz, D. Y (2018), *Türkiye'de sanayileşme sürecinde savunma sanayinin rolü*, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

- Özçelik, Ö, Önder, H. (2016), Savunma Harcamalarına Terör Riskinin Etkisi: Ampirik Bir Uygulama. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , (47) , 36-46.
- Özer, M. A. (2001), Savunma Harcamaları ve Ekonomiye Etkileri, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özmucur, S. (1995), *The Economics of Defense and the Peace Divided in Turkey*. İstanbul: Boğaziçi University Presshouse.
- Pan, C. I., Chang, T., & Wolde-Rufael, Y. (2015), Military spending and economic growth in the Middle East countries: Bootstrap panel causality test. *Defence and Peace Economics*, 26(4), 443-456.
- Payne, J. E., & Ross, K. L. (1992), Defense spending and the macroeconomy. *Defence and Peace Economics*, 3(2), 161-168.
- Persson, T., & Tabellini, G. (1999), The size and scope of government:: Comparative politics with rational politicians. *European Economic Review*, 43(4-6), 699-735.
- Persson, T., & Tabellini, G. (2016), *Political economics*. MIT press.
- Persson, T., Roland, G., & Tabellini, G. (1997). Separation of powers and political accountability. *The Quarterly Journal of Economics*, 112(4), 1163-1202.
- Persson, T., Roland, G., & Tabellini, G. (2000). Comparative politics and public finance. *Journal of political Economy*, 108(6), 1121-1161.
- Poole, E., & Bernard, J. T. (1992). Defence innovation stock and total factor productivity. *Canadian Journal of Economics*, 438-452.
- Ram, R. (1995), "Defense Expenditures and Economics Growth", *Handbook of Defense Economics I*, (Ed: Keith Hartley and Todd Sandler), Amsterdam: Elsevier Science B.V., 251-273.
- Reynal-Querol, M. (2005). Does democracy preempt civil wars?. *European Journal of Political Economy*, 21(2), 445-465.
- Rosh, R. M. (1988). Third world militarization: Security webs and the states they ensnare. *Journal of Conflict Resolution*, 32(4), 671-698.
- Sabaté, O. (2016). New Quantitative Estimates of Long-Term Military Spending in Spain (1850–2009). In *Research in Economic History* (pp. 225-276). Emerald Group Publishing Limited.
- Sandler, T. ve Hartley, K. (2007) (der.) *Handbook of Defense Economics, 2: Defense in a Globalized World*, Great Britain: North Holland.
- Sandler, T., & George, J. (2016). Military expenditure trends for 1960–2014 and what they reveal. *Global Policy*, 7(2), 174-184.

- Savunma ve Havacılık Sanayi Performans Kaynak: Savunma ve Havacılık Sanayi Performans Raporu, 2017.
- Savunma ve Havacılık Sanayi Performans Raporu, 2017.
- Sen, A. (1991). Welfare, preference and freedom. *Journal of econometrics*, 50(1-2), 15-29.
- Sezgin, S. (2000) “Türkiye’de Savunma Harcamaları”, Savunma sanayi Sempozyumu 2000: Türk Savunma Sanayi’nin Dünü, Bugünü, Yarını 7–8 Kasım, Ankara
- Sezgin, S. (2003), “Savunma Harcamaları, Terörizm ve Ekonomi”, http://www.stradigma.com/turkce/haziran2003/makale_07.html
- Sezgin, S. ve Yıldırım, J. (2002), “The Demand for Turkish Defence Expenditure”, *Defence and Peace Economics*, Vol: 13, No: 2, pp. 121–128
- SIPRI (2017), Military Expenditure Database, <https://www.sipri.org/databases/milex>,
- Smyth, R., & Kumar Narayan, P. (2009). A Panel Data Analysis of the Military Expenditure-External Debt Nexus: Evidence from Six Middle Eastern Countries. *Journal of Peace Research*, 46(2), 235–250. <https://doi.org/10.1177/0022343308100717>
- Stanley, W., (1994). Assessing the Affordability of Fighter Aircraft Force Modernization. Davis, Paul K. (der.), *New Challenges for Defense Planning: Rethinking How Much is Enough?* Santa Monica, CA: RAND.
- Stockholm International Peace Research Institute. (2011). *SIPRI Yearbook 2011: Armaments, Disarmament and International Security*. Oxford University Press.
- Stockholm International Peace Research Institute. (2018). *SIPRI Yearbook 2018: Armaments, Disarmament and International Security*. Oxford University Press.
- Şen, Y . (2015). Terörün Toplumlar Üzerindeki Sosyo-Ekonomik Etkilerine Bakış: Pkk Terörü Ve Ağrı Gerçeği . Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 1 (2) , 17-70 .
- Tang, J. H., Lai, C. C., & Lin, E. S. (2009). Military expenditure and unemployment rates: Granger causality tests using global panel data. *Defence and Peace Economics*, 20(4), 253-267.
- Taş, S., Örnek, İ., & Aksoğan, G. (2013). Türkiye’de savunma harcamaları, büyüme ve gelir eşitsizliği, 1970-2008: Ekonometrik bir inceleme. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 12(3), 659-682.
- Tian N, Fleurant A, Kuimova A, Wezeman PD, Wezeman ST (2018), Trends in world military expenditure, Stockholm International Peace Research Institute, https://www.sipri.org/sites/default/files/201804/sipri_fs_1805_milex_2017.pdf.
- TOBB Türkiye Savunma Sanayi Sektör Meclisi Raporu.

- Topcu, M.K. (2010). Savunma planlamasının ekonomiye etkileri ve savunma bütçeleri. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 9(1), 75-96.
- TSKGV Kanunu, 2013.
- Tuncay, Ö. (2017). Analizi, Finansal Serbestleşme Sonrası Dönem Savunma Harcamalarının Ekonomik Analizi. *International Journal Of Economic Studies*, 3(1), 23-37.
- Tüğen, K. (1988). Dünyada Ve Türkiye’de Savunma Harcamalarındaki Gelişmeler Ve Ekonomik Etkileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 285-302.
- Tüğen, K. (1988). Dünyada ve Türkiye’de Savunma Harcamalarındaki Gelişmeler ve Ekonomik Etkileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, c.3:2, 286.
- Uyçubek kızı, T. (2008) “Kırgızistan’da Savunma Harcamaları ve Ekonomik Etkileri(Defence Spending and Economic Effects in Krgyzstan)”, Manas University unpublished Master Thesis.
- Uzun, A. D. (2007). Savunma sanayi ve yeni yapılanmalar (Master's thesis).
- Üçler, G. (2017). Türkiye’de Savunma Harcamaları ve İşsizlik Oranları: 1980-2014 Dönemi İçin Ekonometrik Bir Analiz. *Journal of Yaşar University*, 12(46), 161-170.
- Ünsal, E. M., (2000), "Makro İktisat" İmaj Yayıncılık, Ankara.
- Vadlamannati, K. C. (2008). Exploring the relationship between military spending & income inequality in South Asia.
- Vakıf Yatırım Savunma Sanayi Analiz Raporu, 2018.
- Villanueva, D., Knight, M. M. D., & Loayza, N. (1995). The Peace Dividend: Military Spending Cuts and Economic Growth. *International Monetary Fund*.
- Yıldırım, J., & Sezgin, S. (2003). Military expenditure and employment in Turkey. *Defence and Peace Economics*, 14(2), 129-139.
- Yıldırım, J., Sezgin, S., & Öcal, N. (2005). Military expenditure and economic growth in Middle Eastern countries: A dynamic panel data analysis. *Defence and Peace Economics*, 16(4), 283-295.
- Yılmaz, S. (2004), *Makro Ekonomik Teoride Yatırım, Büyüme ve Enflasyon*, Beşir Kitabevi, İstanbul.
- Ziylan, A. (2000). Savunma Sanayinde Teknoloji Politikası. *Aselsan Dergisi*, Ankara, s. 14-19.

